

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В. М. Корецького**

На правах рукопису

ЧУРИЛОВА Тетяна Миколаївна

УДК 349.422.2

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ
КООПЕРАТИВІВ**

Спеціальність 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право;
природоресурсне право

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
СЕМЧИК Віталій Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПрН України

Київ – 2011

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
ВСТУП.....	4
Розділ 1 Загальнотеоретичні та законодавчі основи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів	
1.1. Сутність і правові передумови кооперації в сільському господарстві.....	13
1.2. Поняття та види сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за законодавством України	42
1.3. Правові умови кооперативної діяльності у сільському господарстві.....	59
Висновки до розділу 1.....	88
Розділ 2. Розділ 2 Особливості правового регулювання відносин у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах	
2.1. Порядок створення та припинення діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.....	93
2.2. Правове регулювання членських відносин у сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі.....	108
2.3. Правове регулювання майнових відносин у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах.....	131
2.4. Правове регулювання самоврядування у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах.....	156
Висновки до розділу 2.....	177
ВИСНОВКИ.....	181
ДОДАТКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГК – Господарський кодекс України

ЗК – Земельний кодекс України

КСП – колективне сільськогосподарське підприємство

СГК – сільськогосподарський кооператив

СГОК – сільськогосподарський обслуговуючий кооператив

ЦК – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Пріоритетними завданнями аграрної реформи в сучасних умовах є забезпечення стійких перспектив продовольчої безпеки та підвищення доходів сільськогосподарських виробників.

Країни - члени ЄС, Сполучені Штати Америки, Канада та інші для вирішення зазначених питань обрали шлях підтримки створення прозорої заготівельно-збутової інфраструктури на засадах кооперації та її інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової і переробної промисловості.

Створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні необхідно розглядати як реальну можливість побудови нової моделі сільського господарства, адже аграрна криза певною мірою є кризою організаційної структури.

Не зважаючи на наявність правового підґрунтя для створення та функціонування сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, не можна стверджувати, що складний процес правового регулювання у даній сфері завершений. Економічні реалії сьогодення вимагають адекватного правового реагування. Кооператив є особливою організаційно-правовою формою, із специфічною метою та принципами діяльності. Між тим, як демонструє світовий досвід, адаптація принципів кооперативної діяльності до сучасних умов господарювання є важливим фактором забезпечення конкурентоспроможності в агресивному ринковому середовищі. Від рівня досконалості кооперативного законодавства безпосередньо залежить стабільність і ефективність діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Теорія кооперації будується на працях таких провідних вчених, як: О. Анциферов, С. Бородаєвський, М. Левитський, Б. Мартос, К. Мацієвич, М. Туган-Барановський, О. Чаянов та інші, які дослідили правову та соціально-економічну природу та сутність кооперативних організацій. Еволюцію української кооперації, від першоджерел і до середини ХХ ст. проаналізовано у фундаментальній

монографічній праці І. Витановича. Історико-теоретичним аспектам української сільськогосподарської кооперації присвячено монографію В.І. Марочки.

Вагомий внесок у дослідження правового становища сільськогосподарських кооперативів та кооперативних відносин зроблено В.І. Семчиком. Серед наукових досліджень, присвячених окремим проблемам кооперативних відносин та аналізу правового становища сільськогосподарських кооперативів, важливо виділити праці таких українських вчених як: Ю.С. Шемшученко, В.Л. Мунтян, В.В. Костицький, Н.Р. Малишева, П.Ф. Кулініч, О.О. Погрібний, Т. П. Проценко, В. Ю. Уркевич, О.В. Гафурова, Н.І. Титова, О.М. Сонін, В.І. Федорович, Я.З. Гаєцька-Колотило, М.А. Мацько, В.М. Єрмоленко, М.В. Шульга, В.В. Янчук, В.З. Янчук, В.М. Масін та інші.

Вагомий внесок у розвиток сучасної теорії сільськогосподарської кооперації зроблено відомими українськими вченими-економістами Л.В. Молдаван, В. В. Зіновчуком, В. В. Гончаренко та іншими.

Правова регламентація окремих сторін кооперативних відносин у сільському господарстві Російської Федерації стала предметом наукових досліджень М.І. Козиря, Т.Є. Абової, О.А. Самончик, М.І. Палладиної, А. З. Акежанова, З.С. Беляєвої, Г. Ю. Бистрова, О.О. Галіновської, Ш.М. Ісмаїлова, О.Л. Мініної, Є.І. Павлової, І.М. Лопіної та інших вчених.

Потреба у проведенні дослідження правового регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів викликана необхідністю подальшого вдосконалення законодавства, що регулює кооперативні відносини. Урахування при цьому міжнародних кооперативних принципів, світового досвіду є запорукою цілеспрямованого і послідовного приєднання України до міжнародного кооперативного руху та передумовою інтеграції нашої держави у світову систему господарювання.

Таким є коло проблем, пов'язаних із функціонуванням сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що свідчить про актуальність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Тема дисертаційного дослідження виконана у межах плану науково-дослідної роботи відділу проблем аграрного, земельного та екологічного права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України «Проблеми розвитку аграрного і земельного права України» (І кв. 2009 – IV кв. 2011 РК 0108 U 009967).

Мета і завдання дослідження. Метою наукової праці є встановлення особливостей правового регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; і визначення, на основі аналізу національного законодавства України та європейського правового досвіду, напрямів вдосконалення чинного законодавства у вказаній сфері.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішуються такі основні завдання:

- здійснити теоретичне дослідження правових аспектів розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні;
- дослідити розвиток законодавства про сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи;
- визначити особливості порядку створення та припинення діяльності обслуговуючих кооперативів;
- виявити недоліки в нормативно-правовому регулюванні обслуговуючих кооперативів й сформулювати конкретні пропозиції щодо удосконалення їх правового забезпечення;
- розкрити сутність неприбуткової природи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, проаналізувати особливості їх оподаткування;
- з'ясувати роль та зміст принципів кооперативної діяльності;
- дослідити правове регулювання майнових відносин у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах;
- провести аналіз організаційної структури та управлінських відносин у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах;
- здійснити теоретичне дослідження змісту прав та обов'язків членів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають в процесі створення, діяльності та припинення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Предметом дослідження є нормативно-правові акти, норми яких регулюють діяльність обслуговуючих кооперативів у сільському господарстві України; практика їх застосування; відповідне законодавство зарубіжних країн, зокрема Російської Федерації, Франції, Німеччини, Англії тощо; науково-теоретичні дослідження у цій галузі.

Методи дослідження. У ході дослідження проблем правового регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів використано дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові (історичний, діалектичний, метод системного аналізу, формально-логічний) та спеціальні методи дослідження (порівняльно-правовий, метод тлумачення правових норм).

Історичний метод дозволив дослідити розвиток законодавства про сільськогосподарську кооперацію. За допомогою діалектичного методу досліджувався зміст поняття «сільськогосподарський кооператив» та «сільськогосподарський обслуговуючий кооператив». Застосування методу системного аналізу дозволило визначити місце і роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та їх об'єднань серед інших організаційно-правових форм здійснення господарської діяльності на селі. Шляхом аналізу та синтезу досліджувалися теоретичні та практичні положення про сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію та її організаційно-правові форми. Формально-логічний метод сприяв виявленню суперечностей у понятійному апараті, допоміг сформулювати висновки та рекомендації, що ґрунтуються на принципах визначеності, послідовності та несуперечливості суджень. За допомогою порівняльно-правового методу аналізувались міжнародні принципи кооперації, кооперативне законодавство зарубіжних країн, що дозволило сформулювати пропозиції про рецепцію правових ідей і правових рішень у вітчизняне законодавство. Для виявлення відповідності норм права суспільним відносинам застосовувався метод тлумачення правових норм.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації комплексно досліджено правове регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, особливості правового забезпечення сільськогосподарської кооперації у різні історичні періоди, правове регулювання майнових, управлінських та членських відносин, що виникають у процесі створення, діяльності та припинення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. На основі отриманих результатів зроблені науково-теоретичні висновки і сформульовані пропозиції щодо вдосконалення чинного аграрного законодавства у зазначеній сфері.

В межах здійсненого автором дослідження одержано результати, які відзначаються науковою новизною і виносяться на захист:

вперше:

- обґрунтовано недоцільність розмежування виробничих та обслуговуючих кооперативів шляхом віднесення перших до підприємницьких, а других – до непідприємницьких організацій. Пропонується закріпити у ЦК України таку організаційно - правову форму як кооператив; навести узагальнююче поняття кооперативу, яке відповідає Декларації про кооперативну ідентичність, встановити суттєві ознаки такої форми і найзагальніші положення, які регламентують правовий статус кооперативу. Загальні положення про окремі види кооперативів повинні бути врегульовані в Кооперативному кодексі України, який стане єдиним консолідованим актом;

- обґрунтовано необхідність у сучасних умовах проведення моніторингу дотримання кооперативами кооперативних принципів, в результаті чого передбачається суттєве зниження ризику відхилення від них, що дискредитує кооперативну ідею і гальмує її розвиток;

- обґрунтовано необхідність закріплення на рівні закону кооперативних принципів, які проголошені Декларацією про кооперативну ідентичність, та мають винятково важливе значення для ідентифікації кооперативу як такого,

а саме: принцип освіти, підвищення кваліфікації, інформації; принцип співпраці між кооперативами; принцип турботи про суспільство;

- з метою залучення інвестицій пропонується надати можливість участі асоційованих членів у голосуванні, але з обмеженням до 30 відсотків від загальної кількості голосів;

- обґрунтовано доцільність укладання із виконавчою дирекцією цивільно – правових угод, відповідно статтю 17 п.2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» слід викласти у такій редакції «Виконавчий директор здійснює свою діяльність на умовах цивільно – правового договору, який укладає з ним правління кооперативу від імені кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням»;

- сформульовано авторське визначення поняття «сільськогосподарський обслуговуючий кооператив», де сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є неприбутковою юридичною особою, створеною шляхом добровільного об'єднання фізичних або/і юридичних осіб, які займаються сільськогосподарською діяльністю, для задоволення спільних економічних, соціальних, культурних та інших потреб на основі кооперативних принципів.

- сформульовано перелік повноважень спостережної ради, а саме: підготовка порядку денного загальних зборів, прийняття рішення про дату їх проведення та про включення пропозицій до порядку денного; прийняття рішення про проведення чергових та позачергових загальних зборів на вимогу членів кооперативу або за пропозицією правління; затвердження умов цивільно-правових договорів, які укладатимуться з виконавчим директором (дирекцією), встановлення розміру їх винагороди; внесення пропозицій до загальних зборів про відсторонення голови правління, членів правління від виконання повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови правління; відсторонення від виконання повноважень голови правління, дії або бездіяльність якого порушують права членів кооперативу, до вирішення загальними зборами питання про припинення

його повноважень; обрання аудитора кооперативу та визначення умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг.

удосконалено:

- понятійний апарат галузевого законодавства, зокрема визначення «пай», де пай є правом, зміст якого становить певний комплекс прав та обов'язків, що виникають у члена кооперативу після виконання всіх умов, пов'язаних із набуттям членства.

дістали подальшого розвитку:

- обґрунтування висновку, що чинне кооперативне та податкове законодавство не враховують особливостей правової природи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що полягає у неприбутковості останніх. Відповідно, оподаткування прибутку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів здійснюється на загальних підставах;

- обґрунтування висновку, що порядок ліквідації сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, в частині вирішення подальшої долі активів, визначений Законом України «Про кооперацію» та Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» цілком відповідає вимогам ст. 157.13 Податкового кодексу України, що свідчить про фактичне підтвердження правового статусу сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, як неприбуткової організації.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані:

- у наукових дослідженнях – для подальшого опрацювання проблем правового регулювання розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні;

- у правотворчості – результати дослідження містять низку пропозицій щодо вдосконалення Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Законів України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про

кооперацію» та інших нормативно-правових актів, якими регулюються кооперативні відносини;

– у *правозастосовній діяльності* – запропоновані рекомендації можуть бути використані для підвищення ефективності правового регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

- у *навчальному процесі* – основні положення дисертації можуть використовуватись у навчальному процесі в юридичних та інших навчальних закладах у процесі вивчення дисципліни «Аграрне право України», а також для підготовки лекцій, підручників, навчальних та методичних посібників з курсу «Аграрне право України». Окремі положення дисертаційного дослідження знайшли практичне застосування у навчальному процесі при викладанні навчальної дисципліни «Аграрне право» для студентів юридичного факультету ННІ земельних ресурсів та правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування (протокол № 3 від 29.11.2010р).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і пропозиції дисертаційної роботи оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних відносин і природокористування в Україні та СНД» (Луцьк, 10 – 11 вересня 2010 р.); «Сучасні проблеми аграрного і природоресурсного права» (Київ, 30-31 жовтня 2009 р.); «Аграрний форум – 2008» (Суми, 15-18 жовтня 2008 р.); «Інформаційне суспільство в Україні: інформаційно-правова культура, освіта, наука» (Суми, 16 – 17 травня 2008 р.); а також Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми правового забезпечення національної продовольчої безпеки і сталого розвитку сільського господарства України», присвяченої 110- річчю НАУ (Київ, 18 квітня 2008 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у 4 статтях, 3 з яких опубліковані у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України, та у тезах п'яти доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, двох розділів, висновків, одного додатку (на 1 сторінці), списку використаних джерел (138 найменувань на 15 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1 ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ

1.1 Сутність і правові передумови кооперації в сільському господарстві.

Відповідно до історичних особливостей розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, створення останніх стало можливим лише з початком реформування аграрного сектору України. Головною передумовою відродження кооперації є саме аграрна реформа. У ході реформування, що розпочалося в 1990 році з прийняття низки нормативних актів («Земельний кодекс України» від 18 грудня 1990 року, постанова ВР УРСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року [90], постанова ВР України «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» від 13 березня 1992 року [96, 355] та ін.), були створенні умови для існування таких організаційно-правових форм господарювання, які базуються на принципах економічної свободи, самостійності товаровиробників сільськогосподарської продукції.

Основне завдання реформи полягало у переведенні радянської планово-регульованої економіки на ринкові рейки та в заміні адміністративно-командних методів державного управління організаційно-функціональними методами регулювання суспільних відносин, які застосовуються в ринковій економіці [71,6].

На початку реформування передбачалося, що надання господарської та економічної самостійності сільськогосподарським підприємствам і невтручання держави в діяльність аграрного сектору, дозволить підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва. Ставка на подрібнення великих підприємств і перехід до приватного підприємництва, спроба вирішити проблеми функціонування агропромислового комплексу тільки через зміну форм власності й господарювання не дали бажаних результатів.

Система виробничих структур на основі цих форм зіткнулася з цілою низкою проблем, пов'язаних з виробництвом, збутом, переробкою сільськогосподарської продукції, матеріально-технічним постачанням, агросервісним, кредитним та іншими видами обслуговування. Запроваджений економічний механізм

взаємовідносин суб'єктів різних сфер діяльності виявився не тільки не здатним забезпечити необхідні умови співпраці, а навпаки, посилив наявні суперечності.

Виправлення прорахунків аграрної реформи можливе через розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Рух саме у такому напрямі спричинить сплеск селянської активності у сільськогосподарському виробництві, сприятиме поширенню серед селян ідеології самопомоги, діяльності; замість очікування зовнішньої допомоги, з'явиться можливість більш ефективного залучення внутрішніх ресурсів галузі та оптимізації окремих ланок виробничого процесу, забезпечення еквівалентного обміну між сільським господарством та I і III сферами АПК, забезпечення справедливого розподілу виробленої додаткової вартості на користь селян відповідно до кількості та якості витраченої ними праці, що дозволить шляхом зростання доходів селян зменшити бюджетні видатки та забезпечити зростання податкових надходжень [7, 83].

В умовах глибокої економічної кризи саме розвиток кооперації в АПК сприятиме впровадженню антимонопольних заходів у сфері переробки сільськогосподарської продукції і виробничо-технічного обслуговування сільськогосподарського виробництва, створенню маркетингової служби, кредитно-фінансових послуг, соціальної підтримки і под. Кооперація - це основний напрям розвитку АПК, оскільки вона здатна забезпечити концентрацію матеріальних, фінансових і трудових ресурсів з метою підвищення ефективності діяльності всіх моделей господарювання, заснованих на різних формах власності.

Кооперативний рух XXI століття є численним соціально - економічним рухом сучасності. Кооперація являє собою форму організації праці, засіб створення єдиної, функціонально ефективною системи суспільного виробництва.

Основу системи матеріального виробництва складає сукупність конкретних видів праці, економічно відкремлених підприємницьких структур і господарських ланок. Рушійною силою цієї системи є особистий інтерес, індивідуальна діяльність з неподільним правом приватної власності на засоби виробництва й результати праці [103, 7].

Світовий досвід кооперативного руху яскраво демонструє, що можливості індивідуального виробника-власника, тим більше дрібного або середнього, найбільш ефективно реалізуються у різних формах спільної діяльності. Такою унікальною формою і є кооперативна. Саме вона дозволяє індивідуальному виробникові максимально використовувати свої ресурси й мати додаткову вигоду від спільно здійснюваних операцій на різних стадіях процесу виробництва.

Особливе місце в кооперативній системі посідає сільськогосподарська кооперація, послідовне використання принципів якої може зіграти дуже важливу роль у подоланні нинішньої аграрної кризи й подальшому розвитку сільського господарства України.

Світова практика кооперативного руху протягом багатьох років незмінно доводила і продовжує демонструвати високу результативність своїх економічних і соціальних функцій у розвитку аграрного й агропромислового виробництва. Первинні кооперативи, а також різного роду кооперативні об'єднання фізичних і юридичних осіб, формальні й неформальні кооперативні зв'язки активно мобілізують внутрішні резерви учасників кооперації на досягнення більшого ефекту в діяльності кожного кооператора і кооперативних формувань різного рівня в цілому.

Наукові основи кооперативного руху створювалися і розвивалися кількома поколіннями вчених і кооператорів-практиків багатьох країн. Проблемою кооперації займалися такі відомі зарубіжні вчені, як Р. Оуен, Ш. Фур'є, Ф. Райффайзен, Ф. Г. Шульце – Деліч, Ф. Лассаль та багато інших. Вагомий внесок у теоретичне осмислення й розвиток практичних форм здійснення кооперації в аграрній сфері зробили вітчизняні вчені початку та середини ХХ століття, зокрема М.І. Туган-Барановський, О.В. Чайанов, М.Д. Кондратьєв, В.Ф. Тотоміанц, О.М. Анциферов, К.А. Пажитнов, С.Л. Маслов, О.М. Челінцев, С.В. Бородаєвський, І. Витанович, М.В. Левитський, Б.М. Мартос та інші.

На жаль, з початком більшовицьких експериментів на селі, розгрому кооперативних наукових установ і подальшого фізичного знищення багатьох

видатних учених і практичних діячів кооперації подальший розвиток кооперативної науки був фактично зупинений [103, 10].

Антикооперативний характер економічної та соціальної політики насильницької колективізації базувався на моделі централізації, тотального осуспільнення. Така система, за словами видатного державного діяча С.Ю. Вітте, була зручною, оскільки «легше пасти стадо, ніж кожного окремо» [14, 5].

З початком економічної реформи в Україні відкрилися можливості для об'єктивного аналізу методологічних основ і визначення фундаментальних принципів кооперативного руху в сільському господарстві.

Нині, в умовах аграрної реформи, сільськогосподарські товаровиробники об'єктивно стоять на шляху як відродження кооперації, так і активних пошуків нових організаційних форм кооперативного співробітництва.

Важливим є те, що кооперація охоплює не тільки добровільні об'єднання у формі «первинних» кооперативів фізичних осіб, але й об'єднання юридичних осіб - підприємств різних секторів економіки. У цьому сенсі у кооперативному русі бере участь якщо не все населення планети, то переважна його частина.

У найзагальнішому вигляді кооперація являє собою сукупність фізичних і юридичних осіб, що добровільно об'єднали на пайовій основі власні ресурси для реалізації своїх господарських інтересів і для досягнення спільної мети.

Слід зазначити, що особливу роль в кооперації відіграє саме особистий інтерес членів кооперативу, найбільш потужний двигун економічного, науково-технічного й соціального прогресу.

Тоді, як спроба перебудувати суспільство через кооперацію, відповідно до утопічної соціалістичної ідеї загальної рівності і братерства, зазнала невдачі, сама кооперація, яка виникла з інтересів і потреб дрібних виробників, набула значного розвитку у світі, трансформуючись у розгалужену мережу різних кооперативних форм і об'єднань.

«Легко... визнати, - писав О.В. Чаянов, - що кооперативні ідеї виникли у геніальних соціальних реформаторів задовго до появи першого кооперативу, і

цілком усвідомлена і розроблена апріорна соціальна система з часом отримала своє втілення в життя...

Проте, у нашій країні, як тільки посіяне на ниві народній кооперативне зерно дало рясні й буйні сходи і кооперативна практика сповна засвоїла той досвід західної кооперації, який передали їй ентузіасти-піонери, стан речей різко змінився.

Кооперативна практика, стихійно розвиваючись, захоплюючи все нові й нові сфери, почала стикатися з такими організаційними проблемами, які потрібно було вирішувати негайно і які жодними наявними теоріями передбачені не були. Настав період, коли кооперативна теорія опинилася поза кооперативною практикою, а її складові, замість апріорного характеру, набули характеру апостеріорного» [116, 391-392].

Без взаємного збагачення теорії і практики неможливий розвиток кооперативного руху, теорія без практичного аналізу або «без фактів є пустою, але факти без теорії взагалі не мають сенсу» [42, 21].

Процеси відродження сільськогосподарської кооперації на практиці йдуть занадто повільно, хворобливо й суперечливо. Стримувальним фактором щодо розвитку різних видів вітчизняної кооперації є нерозуміння широкими верствами українського суспільства сутності та мети справжніх кооперативних організацій. Така ситуація не є випадковою. Деформоване уявлення про кооперативи формувалося упродовж усього періоду існування радянської командно-адміністративної системи.

Ця обставина спонукає вітчизняних учених до всебічного дослідження кооперативних організацій не тільки з метою використання досвіду та кращих традицій кооперативного руху, а й також для широкої популяризації кооперативних знань.

Перевірку часом витримували і витримують ті наукові позиції та практичні підходи до розвитку кооперативної діяльності, які виходять із визнання загальних базових її передумов, цілей й принципів: особистої зацікавленості й добровільності вступу до кооперативу його самостійних суб'єктів-власників, діяльності на засадах самоврядування, права членів кооперативів на свій розсуд визначати вид і характер

цієї діяльності, обирати покупців своєї продукції і послуг, продавців необхідних кооператорам товарів, формувати організаційну систему і структуру кооперативних об'єднань. Цілі і завдання кооперації єдині завжди і в будь-якій країні: обслуговування і захист прав своїх членів, задоволення їх інтересів, функціонування відповідно до загальних економічних законів і рушійних сил суспільного розвитку з урахуванням кооперативних принципів.

Експерименти в галузі кооперативного руху, які проводилися за радянських часів, мали такий руйнівний характер, що їх наслідки ще й сьогодні впливають на свідомість. Але як форма господарювання, заснована на добровільній співпраці, на об'єднанні певних функцій діяльності економічно відокремлених господарських суб'єктів, кооперація, хоч і з чималими труднощами, починає відроджуватися.

На жаль, сьогодні зберігаються помилкові уявлення про цю унікальну форму спільної діяльності, яка припускає поєднання індивідуалізму, особистого інтересу - головної рушійної сили розвитку виробництва, з колективним інтересом. Вступаючи до кооперативу, кожна особа переслідує передусім власну вигоду, будь то збут продукції, забезпечення матеріально-технічними засобами та інше. Колективний інтерес у кооперативі з цих позицій є, безперечно, важливим, але вторинним, похідним. Такий підхід має принципове значення в пошуку стимулів до кооперації та їх активізації через організаційно-господарський механізм діяльності кооперативів і кооперативну політику.

Також зазначимо, що кооперація – це добровільна організація співпраці (або спільної діяльності), яка обслуговує своїх членів-власників. За роки експериментів у радянському селі, їх ініціатори і популяризатори виходили з того, що кооперативне господарство припускає усупільнення праці й засобів виробництва. Модель цієї ідеї – колгосп. Але ж це не кооператив, тому що власність колгоспу колективна та неподільна. Що ж до кооперативу, то це заснована на добровільній співпраці організація спільної діяльності економічно відокремлених виробників-власників, які, як правило, уникають усупільнення і визнають саме господарську співпрацю у спільному здійсненні тих або інших функцій, які доцільно відокремити від власного господарства.

Безперечно, спільна діяльність не виключає й усупільнення, іншими словами, створення господарських форм з повністю об'єднаною власністю колишніх самостійних підприємців. Але це вже інша форма господарювання, де особа розчиняється у «трудоному колективі», а власність стає загальною, тобто нічийною [103, 19-20].

У кооперативі ж власність має приватний характер при колективній формі її господарського використання. Так звана «усупільнена власність» – це штучний винахід для виправдання існування псевдокооперативів, які створюються на базі примусової інтеграції. У класичному варіанті вона була здійснена у формі колективізації, яка означала фактичне позбавлення члена кооперативу права власності на пайовий капітал, на земельну ділянку.

Організаційно-економічні основи обох способів спільної діяльності – інтеграції, тобто злиття, дійсного усупільнення, і кооперації, тобто співпраці самостійних господарів-власників, – збігаються, але способи їх досягнення значно різняться за своєю суттю. Перший здійснюється насильницьким шляхом, усупереч інтересам власників, другий, – демократично, враховуючи інтереси і психологію членів справжніх кооперативів, зберігаючи й закріплюючи право власності.

В умовах аграрної реформи цей шлях є головним, таким, який відображає суть кооперації та відповідає її принципам.

«Кооперація» в перекладі з латинської, означає «спільне ведення справ, співпрацю, взаємодію». Поняття кооперації використовується для позначення саме процесу, і в цьому розумінні кооперація та кооперування є тотожними поняттями. Проте, кооперування як процес кооперації дещо вужче поняття, оскільки кооперація явище складне і багатогранне. Кооперація – це організаційний процес складного явища кооперування з метою забезпечення соціально-економічних вигод та ефективності спільної кооперативної діяльності. У науковій літературі найчастіше фіксується визначення кооперації, яке базується на основних ознаках кооперації і відповідних їм принципах.

Цілком слушною є думка О.В.Чаянова, який зауважує, що поняття «кооперація» необхідно розділити на два поняття: «кооперативне підприємство» й

«кооперативний рух», так як кожне з них має свої ознаки. Як приклад, він наводить визначення поняття кооперації М.І. Туган - Барановського й К.А. Пажитнова. Перший зазначав, що «кооператив є господарським підприємством кількох добровільно об'єднаних осіб, які мають на меті не одержання найбільшої вигоди за витрачений капітал, а збільшення через спільне ведення господарства доходів його членів чи скорочення витрат останніх» [110, 61]. Зовсім по-іншому трактував це поняття К.А. Пажитнов, згідно з яким «кооператив – це добровільне об'єднання кількох осіб, яке має за мету спільними зусиллями боротися проти експлуатації з боку капіталу і покращити становище своїх членів у процесі виробництва, обміну чи розподілу господарських благ, тобто як виробників, споживачів і продавців робочої сили» [117, 79-80].

Таким чином, ми маємо, з одного боку, кооперативне підприємство як організаційну форму, яке не ставить перед собою будь-яких соціальних завдань. З іншого боку, ми бачимо соціальний кооперативний рух, який має притаманну йому ідеологію та користується кооперативними формами організації господарських підприємств як одним із знарядь (іноді єдиним) свого конкретного втілення.

Серед вітчизняних науковців немає однозначного тлумачення терміна «кооперація». Так, В. Федорович подвійно визначає кооперацію як форму організації праці, за якої певна кількість осіб бере участь в одному й тому ж процесі праці, і як організаційно оформлені самодіяльні добровільні колективні об'єднання виробників, утворені для досягнення спільних цілей [113, 5].

Позицію Б. Мартоса [59, 34] щодо розуміння кооперації як форми спільної діяльності на засадах добровільного співробітництва для поліпшення добробуту розвивають В.І.Семчик [104, 8] та М. Мацько [61, 8].

Як специфічну форму діяльності людей праці, але в комплексі з суспільною формою її організації, розглядає кооперацію і С. Бабенко [8, 14].

Інший підхід при визначенні терміна „кооперація” використовує В. Зіновчук. Він розглядає кооперацію як процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можна отримати за допомогою групових дій. Змістом цього процесу дослідник

справедливо вважає регулярні, організовані й цілеспрямовані дії суб'єктів, об'єднаних спільним економічним інтересом [36, 9].

Кооперацію як процес розглядає у своїх дослідженнях В. Гончаренко, проте він розмежовує два значення слова «кооперація»:

1) процес будь-якої співпраці в широкому значенні, що відбиває різноманітні форми суспільної кооперації (міжгалузевої, горизонтальної);

2) організаційна форма здійснення процесу співпраці, тобто сукупність специфічних організацій, що мають назву «кооператив» [22, 9].

Основним, як бачимо, є поняття «кооператив» – специфічна організаційна форма, що має відповідати певним соціально-економічним та організаційним принципам діяльності – кооперативним принципам [22, 9].

Це визначення найбільш відповідає правовому полю України, де кооперацію визначено як систему кооперативних організацій (кооперативів), створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів [92, 35].

Інший підхід розвивають у своїх працях львівські вчені Г. Черевко, Ф. Горбонос та Н. Павленчик. Вони визначають кооперацію як економічне явище, суть якого полягає в економічних відносинах між партнерами у плані співробітництва для досягнення з меншими витратами і більшою вигодою спільної мети [72], [73]. Для розвитку цього явища потрібні певні економічні, правові та політичні умови. Вплив цих умов на розвиток кооперативних відносин львівські вчені небезпідставно вбачають у дії конкретних чинників, які можна систематизувати за такими групами: стабілізаційні (наявність і рівень розвитку інфраструктури, громадська думка щодо розвитку кооперації, ставлення держави до цього явища); збуджувальні (законодавчо-правова база, стабільність економіки країни, система оподаткування та податкові пільги, фінансово-кредитне обслуговування); організаційно-базові (мотивація, база та процедура створення кооперативів, спосіб залучення початкового капіталу, інформаційна, консультативна та науково-методична підтримка розвитку кооперації) [73, 36].

Таким чином, у вітчизняній науці склалося чотири концептуальних напрями визначення кооперації. У скороченому вигляді їх можна подати так:

- 1) кооперація як процес співпраці;
- 2) кооперація як соціально-економічне явище;
- 3) кооперація як форма спільної діяльності;
- 4) кооперація як система специфічних організацій – кооперативів.

Поняття «сільськогосподарська кооперація», як спеціальне поняття, повинно містити в собі загальні ознаки поняття «кооперація» і, в той же час, відображати аграрну специфіку. Серед особливих ознак цього поняття можна назвати такі: 1) спільна господарська діяльність здійснюється у сфері сільськогосподарського виробництва та в суміжних (до- і післявиробничій) сферах; 2) особливий суб'єктний склад: фізичні особи – громадяни України, як правило, селяни та юридичні особи України, які є сільськогосподарськими товаровиробниками. Ця ознака впливає з Конституції України [46] та положень земельного законодавства України. Згідно з п. 3 статті 22 Земельного кодексу України [34] землі сільськогосподарського призначення можуть перебувати лише у власності громадян і юридичних осіб України. Пункт 4 цієї статті в імперативному порядку забороняє передавати землі сільськогосподарського призначення у власність іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам. Стаття 130 Земельного кодексу містить норму, згідно з якою покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути лише громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва, а також юридичні особи України, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва.

Отже, узагальнюючи зазначені ознаки, сільськогосподарську кооперацію можна визначити як спільну діяльність на добровільних засадах, яка базується на взаємодопомозі і взаємній вигоді громадян або/і юридичних осіб України, що, як правило, є сільськогосподарськими товаровиробниками у сфері сільськогосподарського виробництва та в суміжних (до- і післявиробничій) сферах

діяльності, з метою задоволення їхніх матеріальних та інших потреб і захисту їхніх інтересів.

У вітчизняній науковій літературі не дається чітке визначення поняття «обслуговуюча кооперація». Проте її розуміють як засіб захисту від посередницьких структур шляхом самозабезпечення виконання оптимального обсягу господарських операцій, якого не можуть досягти індивідуальні підприємницькі структури [65, 6]; або як сукупність специфічних організацій – обслуговуючих кооперативів [72, 17]. У цьому контексті обслуговуюча кооперація характеризується ознаками її організаційно-правової форми – обслуговуючого кооперативу.

Визначення терміна «кооператив» дається в кількох нормативних документах. У 1995 році на Ювілейному конгресі МКА у м. Манчестері була прийнята Декларація про кооперативну ідентичність, згідно з якою «Кооператив – це самостійна організація людей, що добровільно об'єдналися для задоволення своїх суспільно-економічних, соціальних і культурних потреб за допомогою спільно і демократично керованого підприємства» [60, 7].

Це лаконічне, але достатньо змістовне визначення. Воно не є описом «сучасного» кооперативу, проте є досить широким, виходячи з того, що члени різних типів кооперативів по-різному залучені до їх діяльності й мають певну свободу щодо організації своєї діяльності.

В. Зіновчук, даючи визначення поняттю «кооператив», акцентує увагу на агрегативному характері цього підприємства. Він зазначає, що кооператив є підприємством корпоративного типу, створеним шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників, організації демократичного управління й розподілу ризику та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства [36, 13].

Цікавим є визначення В. Гончаренка, який розглядає кооператив як відкрите демократичне об'єднання осіб з метою самозабезпечення необхідними послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах від імені та в інтересах своїх членів, що є його рівноправними власниками-користувачами.

Учений акцентує увагу на тому, що кооператив має особливий правовий статус неприбуткового (непідприємницького) товариства, діяльність якого регулюється національним кооперативним законодавством [22, 17].

Наведені визначення стосуються будь – яких кооперативів, проте слід зазначити, що обслуговуючі кооперативи мають певні відмінності та характерні риси.

Суттєву особливість обслуговуючого кооперативу наводить В. Федорович. Він наголошує, що у випадку охоплення кооперативом усіх фаз сільськогосподарського виробництва, він є виробничим, а якщо однієї або кількох з них – обслуговуючим [113, 9]. І це, дійсно, так. Обслуговуючий кооператив не може охоплювати весь процес виробництва, виробляти продукцію, він є лише засобом, за допомогою якого сільськогосподарські товаровиробники – члени цього кооперативу самим собі надають послуги, що необхідні для їхнього основного виробництва.

Має рацію В. Федорович, стверджуючи, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є доповненням до самостійного селянського господарства, обслуговує його і без такого господарства не має сенсу [113, 7]. На цьому ж наголошує і Т. Ожелевська, коли розглядає такі кооперативи як допоміжні або обслуговуючі структури для досягнення тих головних економічних завдань, які ставлять перед собою члени цих структур [70, 11].

На законодавчому рівні визначення кооперативу було наведено у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», який був прийнятий 17 липня 1997 року (далі - Закон) [97, 261]. Саме цим законом було покладено початок нової кодифікації законодавства про сільськогосподарську кооперацію. У ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» зазначено, що сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу [97, 261]. За цілями, завданнями і характером діяльності зазначений закон поділяє кооперативи на виробничі та обслуговуючі.

Виробничий кооператив є юридичною особою, утвореною шляхом об'єднання фізичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, для спільного виробництва продукції сільського, рибного і лісового господарства на засадах обов'язкової трудової участі у процесі виробництва. Таким чином, членами виробничого кооперативу є лише фізичні особи – сільськогосподарські товаровиробники, а також члени особистих селянських господарств (ст.1 Закону).

За ст. 2 Закону, виробничі кооперативи здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва з метою отримання доходу.

Обслуговуючі ж кооперативи спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації, тобто для надання комплексу послуг, пов'язаних з виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва і рибництва. Членами обслуговуючого кооперативу можуть бути як фізичні, так і юридичні особи на засадах господарської участі в діяльності кооперативу.

Аналізуючи визначення кооперативу в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», можна зробити висновок, що членами як обслуговуючого, так і виробничого кооперативу можуть бути лише сільськогосподарські товаровиробники, а саме: фізичні або юридичні особи незалежно від форми власності та господарювання, в яких валовий дохід, отриманий від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, у тому числі й на умовах оренди, за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу. Це обмеження не поширюється на осіб, які ведуть особисте селянське господарство. (ст.1 Закону).

Але ж наступною, другою статтею, передбачено в обслуговуючих кооперативах асоційоване членство. Закон передбачає можливість будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка не займається безпосередньо сільськогосподарським виробництвом, але виявляє бажання вкласти свій капітал у

створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, здійснити цей акт в якості асоційованого члена кооперативу, для чого необхідно зробити пайовий внесок. Асоційований член користується правом дорадчого голосу при прийнятті рішень, а також має право частки доходу на свій пай.

Вважаємо недоцільним обмеження кола членів сільськогосподарського кооперативу лише сільськогосподарськими товаровиробниками.

За законом обслуговуючі кооперативи можуть надавати послуги не тільки власним членам, а й іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу.

10 липня 2003 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про кооперацію» [92, 35], яким визначено правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні, у тому числі й сільськогосподарської. Закон України «Про кооперацію» визначає кооператив як юридичну особу, утворену фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про кооперацію» кооперативи поділяються на три типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі відповідно до завдань та характеру діяльності [92, 35].

Цивільний кодекс України (далі – ЦК) [115] не містить єдиного визначення кооперативу, подаючи визначення лише виробничого кооперативу. При цьому ЦК не містить положень щодо класифікації кооперативів, але зазначає, що виробничі кооперативи належать до підприємницьких товариств, тобто таких, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (ст. 84), споживчі ж кооперативи відносять до непідприємницьких товариств, які не мають на меті отримання прибутку (ст. 85). Такий поділ кооперативів на підприємницькі та непідприємницькі викликав дорікання з боку вчених. Так, на думку Т.Є. Абової, віднесення виробничих кооперативів до комерційних помилкове. Головною метою створення кооперативу

як співтовариства передусім людей, а не капіталу незалежно від виду (виробничі чи споживчі) є задоволення матеріальних та інших потреб його членів, що безумовно досягається шляхом отримання прибутку, який є засобом досягнення завданої мети [2, 74].

Серед російських вчених існує думка щодо виділення кооперативів в окремий розділ Цивільного кодексу [6, 71].

Повертаючись до аналізу ЦК, слід зазначити, що він не містить норм, які обмежували б перелік кооперативів лише виробничими й споживчими.

Господарський кодекс України [25] (далі – ГК) під кооперативами розуміє добровільне об'єднання громадян для спільного вирішення ними економічних, соціально – побутових та інших питань, тим самим обмежуючи коло членів кооперативу лише фізичними особами. ГК відносить кооперативи до підприємств колективної власності, поділяючи їх на виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, інші підприємства, передбачені законом. (ст. 93). Але в наступній, 94 статті ГК, зазначено, що кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо). Звідси випливає висновок про невичерпність переліку видів кооперативів.

Аналізуючи зазначені положення, можна зробити висновок, що діяльність сільськогосподарських кооперативів не врегульована Цивільним та Господарським кодексами, хоча їх існування не суперечить останнім.

Таким чином, на базі зазначеної дефініції, можна виділити наступні юридичні ознаки кооперативу, які притаманні в тому числі й сільськогосподарському.

По-перше, кооператив - це добровільне об'єднання людей, а не капіталу. Кількість членів кооперативу не може бути меншою, ніж три особи. Таке положення закріплено у ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (далі – Закон). Сенс такого обмеження, полягає в тому, що кооператив – це група людей, за відсутності якої не виявляються такі кооперативні цінності, як

взаємна допомога і солідарність, а також такі етичні цінності, як чесність, відкритість, соціальна відповідальність і турбота про інших.

По-друге, членський характер об'єднання. Членство в сільськогосподарському кооперативі є організаційною основою його створення і діяльності. Без членства не може бути кооперативу. На підставі членства формується членський кооперативний колектив, який є повноправним господарем кооперативу. Колектив і кожен з його членів виконує виробничо-господарську й іншу діяльність, керує кооперативом.

Членство є основою виникнення членських правовідносин (щодо вступу до кооперативу, перебування в ньому, припинення правовідносин з кооперативом). Членство в кооперативі є підставою для виникнення й інших кооперативних правовідносин - трудових, земельних, майнових, управлінських, договірних та будь яких інших.

До того ж членство в кооперативі є відкритим і добровільним, без будь яких обмежень і дискримінації. Цей принцип є одним з найголовніших, і закріплений він у ст. 3 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

По-третє, усі члени кооперативу є рівними: мають рівні права, обов'язки, відповідають за зобов'язаннями кооперативу тільки в межах пайового майнового внеску. Незалежно від розміру внесеного паю, кожен член має один голос.

По-четверте, формування майна в кооперативі має пайовий характер(ст. 21 Закону). Виплата часток доходу на пай є обмеженою. Своєрідність правового режиму майна кооперативу пов'язана з тим, що воно формується зокрема з пайових внесків членів кооперативу. (ст. 9 Закону) Таким чином, частина майна кооперативу є паями його членів. Правове положення цієї частини майна залежить від правового положення члена кооперативу, за яким закріплений його пай. Пай, як майно особи, що вступила до кооперативу, належить кооперативу на праві власності, але за умови членства даної особи в кооперативі. Як тільки особа, що передала пай, виходить з кооперативу, пай, а також нараховані на нього доходи з власності кооперативу переходять знову у володіння, користування і розпорядження даної особи (фізичної чи юридичної) (ст. 25 Закону). Виплати на

пайовий капітал законом обмежені до 20 % коштів, що підлягають розподілу. (ст. 29 Закону) Такі обмежувальні заходи мають важливе значення. Вони сприяють орієнтації інтересів учасників кооперативних підприємств насамперед на пошук економічної вигоди у спільних діях. Кооперативні виплати підлягають розподілу між членами кооперативу пропорційно до обсягу робіт, виконаних ними через кооператив. Таким чином стимулюється підвищення зацікавленості членів кооперативу у користуванні послугами свого підприємства.

По-п'яте, розподіл доходів відбувається залежно від наслідків та обсягу господарських операцій, здійснених членом через кооператив. Нарахування й виплата часток доходу на паї здійснюється за підсумками фінансового року з доходу, що залишається у розпорядженні кооперативу з урахуванням необхідності формування фондів для його розвитку. Дохід виробничого кооперативу розподіляється між його членами відповідно до їхньої трудової участі, якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу. (ст. 165 ЦК). Дохід обслуговуючого кооперативу розподіляється між його членами відповідно до їхньої господарської участі в діяльності кооперативу, якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу (ст. 24 Закону). Слід зазначити, що розподіл здійснюється тільки після наповнення необхідних фондів.

По-шосте, обов'язкова участь членів кооперативу в його виробничій та обслуговуючій діяльності.

По-сьоме, кооперативній формі діяльності властивий економічний механізм, відповідний її принципам. Сама ідея створення кооперативу полягає в господарському інтересі людини, її власницькому інстинкті. Такий кооператив і був створений 1844 року «родчельськими піонерами» кооперативного руху. Статут споживчого кооперативного товариства родчельського типу орієнтував на послідовно ринкову, комерційну організацію діяльності. Родчельські кооператори орієнтувалися як на певну специфіку діяльності кооперативів в ринковій системі, так і на загальні закономірності економічної системи. Тому товари в їх кооперативних лавках продавалися за ринковою ціною, а торговий прибуток розподілявся в кінці року серед покупців - членів кооперативу пропорційно сумі

закупівель. Таким чином, відповідно до ринкових механізмів, по-перше, був забезпечений стимул для членів кооперативу купувати товари переважно у своїй лавці, а по-друге, був збережений зв'язок із загальним рухом цін на ринку. Як наслідок структура споживання кооператорів формувалася під впливом тих же ринкових чинників, що і решти структурних ланок ринку.

Але як у той час, так і сьогодні проблема розуміння та визнання неприбуткової природи кооперативу не втрачає своєї актуальності. Незважаючи на те, що сутність кооперативної неприбутковості відображена у низці праць видатних учених-кооператорів минулого, таких як М. Туган-Барановський, О. Чаянов, В. Пекарський, А. Меркулов, М. Хейсин та інші, дослідження її сутності тривають і нині. Перш за все слід згадати дослідження відомих сучасних учених-юристів В.І. Семчика, Т.П. Проценко, та економістів Л. Молдаван, В. Гончаренка, В. Зіновчука.

Дискусії щодо кооперативної неприбутковості продовжуються. Серед причин, які виникають при з'ясуванні сутності неприбуткової природи кооперативних організацій сьогодні, слід назвати такі:

- нерозуміння відмінності понять «дохід» і «прибуток»;
- помилкове сприйняття неприбуткової діяльності кооперативних організацій як неефективної, що не приносить очікуваного прибутку;
- нерозуміння сутності та значення кооперативу як сервісної організації, що діє на кошти і в інтересах своїх членів;
- ототожнення з прибутком накопичених членських внесків для фінансування діяльності кооперативу;
- неправильне розуміння ролі послуг, що можуть надаватися нечленам кооперативу [76].

Аналізуючи названі проблеми, важко не погодитись з поглядом В. Гончаренка, згідно з яким, поняття «неприбуткова природа кооперативу» традиційно межує з термінологічною плутаниною, пов'язаною зі змішуванням сутності понять «дохід» і «прибуток». Він цілком справедливо акцентує: «Дохід – це кошти, які отримує організація від своєї діяльності, а прибуток – перевищення суми доходів організації над її витратами. Таким чином, джерелом покриття витрат будь-якої організації є

не прибуток, а дохід. Організація, що отримує дохід, може не мати прибутку...» [52, 105].

Розглядаючи неприбуткову природу кооперативу, слід взяти до уваги той факт, що його ефективність, на відміну від ефективності підприємства, полягає не в отриманні максимального прибутку, а в організації найбільш ефективних послуг для членів. Тому ще на початку ХХ ст. відомий економіст-кооператор М. Хейсин підкреслював, що капіталістичні господарства прагнуть до отримання якомога більшого прибутку, а «кооперативні – до досягнення членами інших переваг» [53, 63].

Обґрунтовуючи економічну сутність кооперативної неприбутковості, слід взяти до уваги і той факт, що кооператив для своїх членів є сервісною організацією, функціонування якої потребує належного фінансування. Згаданий вище учений-економіст і практик В. Гончаренко з цього приводу дає таке уточнення: «Кооператив отримує кошти від своїх членів, які є його власниками. Чи можна вважати прибутком кошти, отримані від власників? Однозначно – ні» [24, 83].

У своїх працях видатні дослідники кооперації, зокрема М. Туган-Барановський («Социальные основы кооперации», 1916 року; «Кооперація, соціально-економічна природа її і мета», 1919 року і «Політична економія. Курс популярний», 1919 року), І. Зассен («Развитие теории кооперации», 1920 року), О. Чаянов («Краткий курс кооперации», 1925 року), інші вчені-економісти та історики, розкрили причини продажу «Товариством чесних піонерів» товарів за ринковими цінами. Одним із найбільш вдалих є пояснення І. Зассена. Він, зокрема, зазначав: «Частково, щоб зібрати капітал, частково, щоб уникнути ворожості... тороівців, рочдельські піонери прийняли наявні в місті у роздрібній торгівлі ціни на свої товари... Таким чином, прибутку неможливо було уникнути, тому виникало питання про його розподіл. Тоді один з членів запропонував повертати надлишок, що утворювався... між ціною продажу і собівартістю...» [33, 46-47]. Такий надлишок і є, власне кажучи, кооперативними виплатами, які, за словами М.І. Туган-Барановського, є підтвердженням неприбуткової природи кооперативу [111, 125].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що для будь-яких кооперативів, у тому числі сільськогосподарських, може бути застосований особливий фінансовий механізм з такою послідовністю руху коштів:

- внесення членами плати за товар (послугу) за ринковою ціною;
- спрямування визначеної різниці між собівартістю та ринковою ціною (тобто переплати) на формування резервного капіталу і до фонду, призначеного для часткового повернення членам коштів, сплачених за придбаний ними товар чи послугу;
- часткове повернення членам сплачених коштів у формі кооперативних виплат [76].

Неприбуткова природа обслуговуючого сільськогосподарського кооперативу втілюється у його головній меті – наданні членам-власникам необхідних послуг з постачання, переробки, збуту тощо. А члени, як зазначалося вище, здійснюють відповідне фінансування кооперативу, для яких він є своєрідним інструментом для розширення господарських можливостей. З приводу цього О. Чаянов справедливо зазначав, що сільськогосподарський кооператив «не більше як частина господарства його членів» [117, 37].

Безумовно, слід погодитися з В.В. Зиновчуком, який вважає, що «кооператив отримує кошти від надання послуг своїм членам, які є його власниками, тому правомірність ототожнення цих коштів з доходом, у класичному розумінні, можна поставити під сумнів. Доходом традиційно прийнято вважати кошти, що отримуються від клієнтів (третіх осіб), а не від власників. Вони не продають продукцію своїм членам, а закупають її для них, не здійснюють торговельної діяльності, а реалізують продукцію своїх членів. Кінцевою метою кооперативної діяльності є не прибуток, а надання дешевих та якісних послуг членам кооперативу.» Таким чином, продовжує він: «неприбуткова природа кооперативів визначається прагненням надавати своїм членам товари чи послуги за їх собівартістю» [72, 40].

Тобто, кошти, які надходять до кооперативу від його членів у вигляді плати за товари чи послуги понад їх собівартість, не можна вважати прибутком у

традиційному розумінні цього терміна. Це перевищення доходів над витратами в кооперативі є наслідком неможливості точного попереднього встановлення ціни на рівні собівартості. Дійсно, розподіл прибутків - операція, за своєю природою значно відмінна від розподілу дивідендів, оскільки вона полягає у поверненні членам кооперативу вже сплаченої ними частини. Хоча, зрозуміло, що кооперативи не зможуть існувати, якщо будуть працювати збитково, вони повинні мати прибуток, оскільки саме він є важливим критерієм ефективності використання засобів кооперативного підприємства.

Фінансовий результат неприбуткової господарської діяльності кооперативних організацій - специфічний фінансовий результат неприбуткової діяльності кооперативних товариств та їх об'єднань, отриманий внаслідок перевищення загальної суми доходів кооперативної організації над загальною сумою витрат, пов'язаних з веденням неприбуткової господарської діяльності для забезпечення своїх членів необхідними їм товарами (роботами, послугами), який розподіляється особливим чином. Отже, перевищення доходів над витратами (що для суб'єктів підприємництва є прибутком) в кооперативних організаціях не є прибутком, бо має зовсім іншу економічну природу - отримується від членів, що одночасно є власниками. Крім цього, цей фінансовий результат є не метою діяльності, а наслідком неможливості точного попереднього визначення собівартості послуг, у зв'язку з чим існує особливий механізм його розподілу - кооперативні виплати.

Слід додати, що Конгрес МКА ще у 1969 році замінив термін «прибуток» на термін «економічні результати», припинивши тим самим тривалі суперечки щодо отримання кооперативами прибутку [49, 162].

Таке розуміння сутності економічної природи сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу дає всі підстави для закріплення на законодавчому рівні його неприбуткового статусу. Адже він гарантує податкові пільги і сприяє у такий спосіб економічному зміцненню кооперативних організацій.

Для ефективної роботи будь-якого кооперативу важливим є дотримання у своєї діяльності кооперативних принципів. Принципи кооперації єдині для різних країн, у національних законодавствах вони лише варіюються. Традиційно під

кооперативними принципами розуміють основні напрями діяльності кооперативів, народжені кооперативним досвідом, які виражають і визначають життя кооперативів з моменту створення до припинення діяльності кооперативу. Дещо ширше розглядається поняття кооперативних принципів у визначенні відомого німецького фахівця в галузі кооперативного права Ганса Мюнхнера, під якими він розуміє систему абстрактних ідей, які здобули кооперативи через власний практичний досвід і які в минулому довели, що вони є найприйнятнішими керівними настановами для тих, хто бажає утворити й підтримувати діяльність кооперативних товариств [133, 18].

Є й інше розуміння кооперативних принципів. Так, проф. Матео Бланко (Іспанія) у своїх працях зазначав, що «кооперативними принципами називається сукупність правил поведінки, якої повинні дотримуватися кооперативні товариства для того, щоб їх визнавали такими за законодавством окремих країн, яке регулює діяльність кооперативів, МКА, який має контролювати їх діяльність і певною мірою об'єднати під своїм керівництвом усі національні федерації кооперативів» [118, 19].

Кооперативні принципи є результатом узагальнення повсякденного досвіду кооперативів, діяльності їх членів, правових відносин усередині кооперативного товариства. Правила поведінки, методи роботи перетворюються на юридично обов'язкові норми шляхом інкорпорації у статuti окремих кооперативів, і особливо, коли вони включаються у кооперативне законодавство різних країн .

Завдяки діяльності Міжнародного Кооперативного Альянсу, за ХХ століття кооперативні принципи були переглянуті тричі: у 1937, 1966, 1995 роках, і кожна нова редакція відображала сучасний стан руху.

У Статуті Міжнародного кооперативного альянсу зазначено, що будь-яка асоціація осіб або товариств буде визнана кооперативом за умови, що вона ставить за мету поліпшення економічного і соціального становища своїх членів шляхом використання підприємства, заснованого на взаємній допомозі, і відповідає наступним кооперативним принципам: 1) членство повинне бути добровільним і доступним, без штучних обмежень або будь якої дискримінації, для всіх осіб, які

можуть користуватися послугами кооперативу і згодні нести відповідальність, пов'язану з членством; 2) кооперативна демократія: діяльністю товариства керують особи, вибрані його членами і підзвітні їм; для членів первинних кооперативів - рівне право в ухваленні рішень за принципом «один член - один голос»; 3) відсоток на пайовий капітал обмежується; 4) прибуток належить членам товариства і розподіляється так, щоб виключити можливість збагачення одного члена за рахунок іншого; 5) організація освіти в галузі кооперації; 6) співробітництво з іншими кооперативними організаціями [51, 190-208].

Перш ніж розглянути кожен із цих принципів у сучасній інтерпретації, слід зазначити, що поняття «кооперативні принципи» та «ознаки кооперативу», не є тотожними. Детальний аналіз цих понять зробила Я.З. Гаєцька-Колотило, зазначивши, що «якщо принципи є якимись універсальними, загальними настановами, початками, то ознаки є конкретними, навіть конкретизованими, характерними рисами певного об'єкту дослідження. Принципи кооперації визначають лише загальні риси побудови і діяльності усіх, незалежно від типу чи виду, кооперативів. Однак, їх практичне втілення в роботі конкретних кооперативів може бути різним. Наприклад, відмова від принципу добровільності членства при організації і діяльності Спілки англійських виробників молока не є підставою для втрати ними правового статусу як кооперативної організації. В основі ознак кооперативу лежать кооперативні принципи» [17, 90-91].

В Україні на законодавчому рівні кооперативні принципи закріплено у ст. 3 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», ст. 4 Закону України «Про кооперацію».

Одним із найважливіших кооперативних принципів, проголошених МКА, є принцип відкритого й добровільного членства. В Україні законодавчо закріплено принцип лише добровільності членства у п.1, п.4 ст. 3 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію». Принцип добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативу полягає насамперед в особистій свободі, мотивації, збігові цілей особи, яка вступає до кооперативу, й самого кооперативу, погодження з методами, якими кооператив досягає своїх цілей, а також згода нести

відповідальність, яка пов'язана з членством. Що ж до відкритості членства, то причиною появи даного принципу є демократизація всього суспільства. Це змушує кооператив знижувати обмеження демократії, яка так або інакше виникає у зв'язку з членством в ньому і підтримувати її на рівні всього суспільства.

Але якщо принцип добровільності членства виник з першими кооперативами й багатовіковою практикою довів свій позитивний вплив на їх діяльність, то принцип відкритості з'явився порівняно недавно, уже у процесі кооперативної діяльності, оскільки перші кооперативи мали в основному членство, закрите з релігійних, ідеологічних або економічних мотивів.

Слід вважати, що в Україні принцип відкритості не проголошений, у зв'язку з обмеженням кола членів сільськогосподарського кооперативу (далі – СГК) лише сільськогосподарськими виробниками. Звісно, деяким чином це порушує права громадян України, селян, які бажають створити сільськогосподарський кооператив чи вступити до нього, проте не є сільськогосподарськими товаровиробниками, тобто такими, у яких валовий дохід, отриманий від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції за наявності сільськогосподарських угідь та/або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, у тому числі й на умовах оренди за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу. Це, в першу чергу, закриває доступ до вступу чи створення кооперативу тим громадянам, які вийшли з КСП і отримали земельні ділянки й майно у розмірі їх земельних і майнових паїв, а також іншим громадянам, зокрема членам сімей членів кооперативу. Вони є власниками земельних ділянок, майна, але не завжди – товаровиробниками.

Крім того, як цілком слушно зазначила Я.З.Гаєцька – Колотило, поняття «сільськогосподарський товаровиробник» буквально означає «виробник товару» і більш доцільно було б зробити його прив'язку до виробництва (виробничої діяльності), а не до реалізації власної продукції чи продуктів її переробки. Тим більше, що, скажімо, з метою залишення частини врожаю як насіннєвого матеріалу, товаровиробник не завжди може вкластися у ті обсяги реалізації продукції, які вимагаються Законом. Чи не буде це підставою для втрати статусу

сільськогосподарського товаровиробника, а отже, і відповідних пільг, – важко спрогнозувати [17, 83].

Як досить справедливо зазначив В.В.Зіновчук, «відкритість кооперативного товариства не означає, що його членами можуть стати всі, хто бажає». Наприклад, продовжує він, «членами сільськогосподарського маркетингового кооперативу можуть бути лише сільськогосподарські товаровиробники і лише ті з них, хто працює за профілем даного кооперативу і має потребу в його послугах. Крім цього, члени кооперативного товариства мають право обмежити загальну кількість учасників своєї організації, а також висувати до своїх партнерів певні вимоги, наприклад, щодо віку, місця проживання, людських і ділових якостей тощо. Це дуже важливо для досягнення однорідності і згуртованості кооперативу, що є запорукою успіху спільної діяльності.» [35, 25].

Але, вже у четвертому пункті Закону, проголошується «відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає користуватися послугами цього кооперативу та у разі потреби погоджується брати участь у фінансуванні його на умовах, встановлених статутом кооперативу», що фактично означає проголошення принципу відкритості членства.

Можна припустити, що цей принцип стосується саме асоційованих членів кооперативу, але це також члени кооперативу, хоч і з обмеженими правами. Що ж до Закону України «Про кооперацію», то у ньому взагалі відсутній принцип відкритості членства.

Тому, на нашу думку, було б доцільно об'єднати ці два принципи в один.

Наступний принцип, зазначений у Законі, – це принцип обов'язкової трудової участі членів у діяльності виробничого кооперативу та у господарській діяльності обслуговуючого кооперативу. Практика показує, що відмова від економічної участі членів у діяльності кооперативу призводить до припинення його діяльності з економічних причин, оскільки економічна участь членів є соціальною та економічною базою будь-якого кооперативу, що визначає не тільки успішність його роботи, а й стійкість в цілому.

Характерною особливістю кооперативу, що виділяє його з ряду інших товариств, є формування капіталу і його контроль.

Члени кооперативу вносять рівні внески, з яких формується початковий кооперативний капітал. Тому, на відміну від акціонерного товариства, обсяг загального кооперативного капіталу загалом непостійний і залежить від числа пайовиків: акціонер може вийти з акціонерного товариства тільки продавши свої акції, при цьому загальний капітал акціонерного товариства залишається постійним. При виході пайовика з кооперативу, він забирає свій пайовий внесок, зменшуючи тим самим загальний кооперативний капітал.

Отже, для підвищення стійкості кооперативу частина прибутку кожного кооперативу спрямована до резервного та неподільного фондів.

Розподіл прибутків у кооперативі проводять таким чином: частина зараховується до неподільного фонду, частина прибутку зараховується до інших фондів, які економічно забезпечують реалізацію поставлених пайовиками цілей. І, нарешті, отриманий при визначенні річного балансу прибуток розподіляється відповідно до числа членів кооперативу з урахуванням їх пайових внесків та участі в діяльності кооперативу. Допускається інший розподіл, навіть і відмова від розподілу прибутків, тобто їх зарахування до фондів або до інших накопичень.

Саме цим пояснюється важливість принципу економічної участі членів кооперативу.

Такий принцип, як обмеження виплат часток доходу на пай має на меті забезпечити економічну незалежність кооперативу в цілому і кожного його члена зокрема. При цьому основний акцент робиться на те, що головним у кооперації є рівноправна співпраця людей зі спільними інтересами, а все інше, включаючи й фінансові відносини, має обов'язково цьому підпорядковуватися.

У п. 2 ст. 29 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» зазначено, що ставка нарахування на пай не повинна перевищувати 20%, визначених до розподілу. Слід зазначити, що аналогічні норми містяться у кооперативних законодавствах більшості країн Європи, США і Канади. Наприклад,

у США, Франції, Бельгії законодавчо встановлено обмеження нарахувань – 8 %, у Швеції – 15 %, в Італії – 10 % [114, 35].

Наступний принцип - демократичний характер управління (один член кооперативу - один голос). Основою цього принципу є рівність прав членів кооперативу. Будь-який член кооперативу має право контролювати свій капітал шляхом членського контролю за діяльністю кооперативу незалежно від посади і ступеня участі в ньому. Достатнім чинником, що обмежує можливість досягнення будь-якою групою людей своїх цілей, відмінних від цілей основної маси членів кооперативу, є демократичний членський контроль.

Демократичність контролю в кооперативах полягає перш за все в тому, що весь процес управління - від приймання рішень до їх виконання - повністю контролюється членами кооперативу. Іншими словами, тим, хто користується послугами кооперативу, належить і право його контролю. Кооператив створюється з метою обслуговування його клієнтів-власників на найвигідніших умовах, тому цілком природно, що розмір вкладеного в кооператив капіталу не є основою для контролю за його діяльністю. Доцільність цього очевидна: якщо гроші стануть основою контролю, то рішення будуть прийматися на користь інвесторів, а не на користь клієнтів, для задоволення потреб яких даний кооператив створений.

Принцип демократичного контролю заснований на суворому правилі, що кожний член кооперативної організації має право голосу і, до того ж, лише одного. Альтернативою цьому може бути розподіл голосів пропорційно вкладеному капіталу, як це має місце в акціонерних товариствах. Доцільність дотримання принципу «один член кооперативу - один голос» часом ставиться під сумнів, особливо представниками школи кооперації в США. Наприклад, як посилається В.В.Зіновчук: «американський вчений російського походження Іван Ємельянов прийшов до висновку: рівномірне голосування доцільно лише за рівного користування послугами кооперативу. Він убачав елементи певної дискримінації тих членів кооперативу, які виконували через нього більший обсяг роботи, з боку тих, хто користувався ним меншою мірою. Це стало теоретичним підґрунтям

пропорційного голосування, дозволеного в 19 штатах США та в деяких інших країнах світу» [114, 83].

Пропорційне голосування полягає у прийнятті управлінських рішень пропорційно обсягам господарських операцій, виконаних через кооператив або пропорційно пайовому капіталу.

Наприклад, проголошуючи основні принципи організації та діяльності сільськогосподарських кооперативів у Франції, закон 1972 року одночасно допускав і ряд відхилень від них, а саме принцип абсолютної рівності. Згідно із законом 1972 року, за рішенням надзвичайних загальних зборів можлива заміна вказаного принципу правилом «рівнозначності голосів», який враховує обсяг діяльності або зміст зобов'язань кожного члена кооперативу [74, 135].

Фактично всі фундаментальні кооперативні принципи, проголошені Декларацією про кооперативну ідентичність, прийнятою на Генеральній асамблеї Міжнародного кооперативного альянсу у 1995 році, відтворені у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» [122].

Але три принципи, які мають важливе значення для ідентифікації кооперативу залишилися поза увагою законодавців, а саме: освіта, підвищення кваліфікації та інформація; співпраця між кооперативами; турбота про суспільство. Перший принцип полягає в тому, що кооперативи забезпечують підготовку своїх членів, обраних представників, керівників і працівників з тим, щоб ті працювали більш ефективно. Вони інформують громадськість - особливо молодь і громадських лідерів - про те, що являють собою кооперативи і яку користь вони приносять. Другий принцип стосується співпраці між кооперативами, оскільки вони найефективніше обслуговують своїх членів і укріплюють кооперативний рух, співпрацюючи на місцевому, національному, регіональному й міжнародному рівнях. Останній принцип - турбота про суспільство - один із найстаріших. Який би напрям діяльності не обрав кооператив, рано чи пізно він буде сприяти розвитку суспільства.

У процесі трансформації капіталістичних відносин, ринкової економіки сформувалося нове ставлення до принципу турботи про суспільство, основою

якого сьогодні є економічна вигода від зниження соціальної напруги у суспільстві і підвищення тим самим прибутку підприємців.

Змінився світ, дещо змінилися мотивації: на перше місце вийшли мотивації соціального плану - престиж, поліпшення соціального становища і ваги в суспільстві, політична влада та інше. Безумовно такі прагнення повинні мати підтримку – економічну, а іноді й ідеологічну, релігійну тощо.

Кооператив, як підприємство ринкової системи, змушений застосовувати такі ж методи підвищення ефективності своєї діяльності.

Особливість кооперативу щодо надання допомоги суспільству полягає у тому, що власне кооперативні цілі співпадають з цілями усього суспільства, тобто турбота про суспільство є однією з основних цілей кооперативного руху, що і закріплено у принципі.

Сільськогосподарська кооперація може розвиватися й мати підтримку з боку суспільства лише за умови кооперативної ідентичності. Тобто, при створенні кооперативи повинні дотримуватися загальноприйнятих кооперативних принципів, зафіксованих у законодавчих актах; як правило, у країнах, що мають високорозвинений кооперативний рух, цей принцип забезпечується державним контролем. У Франції, наприклад, даний контроль закріплений за Міністерством сільського господарства і продовольства та його регіональними підрозділами й здійснюється у співпраці з громадськими професійними організаціями сільськогосподарських товаровиробників [62, 15-16].

Слід зазначити, що ні Закон України « Про сільськогосподарську кооперацію», ні Закон України « Про кооперацію» не передбачають встановлення моніторингу відповідності кооперативів кооперативним принципам, у результаті чого на практиці досить поширеними є відхилення від них, що дискредитує кооперативну ідею та гальмує її розвиток.

1.2. Поняття та види сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за законодавством України .

Кооперативи завжди розвивалися як складова аграрної політики, що проводилася у тому чи іншому суспільстві за конкретних історичних умов. Реалізація політики здійснювалася через систему законів, нормативних актів та дій щодо підтримки формування кооперативної організаційної структури сільського господарства.

Відповідно до цієї історичної закономірності розвиток кооперації в аграрному секторі України повинен бути органічною складовою системи аграрних перетворень, що здійснюються в межах аграрної реформи. З огляду на це, створення обслуговуючих кооперативів підприємств АПК повинно розглядатися як раціональний спосіб реформування АПК від первинного (низового) до національного рівня [62, 15-16].

У більшості економічно розвинених країн панівні позиції належать кооперативам саме у сфері економічних зв'язків сільського господарства з суміжними галузями економіки. У сучасній структурі сільськогосподарської кооперації можна більш-менш чітко виділити кооперативи та їх об'єднання зі збуту й переробки сільськогосподарської продукції, з постачання, виробничого обслуговування, кредитування, страхування тощо.

У країнах Спільного ринку дві третини від загальної кількості всіх об'єднань сільськогосподарських товаровиробників існує у формі обслуговуючих кооперативів, які переважають порівняно з формою простої асоціації чи профспілки, оскільки є більш ефективними [75, 39-53]. За оцінками, в середині 80-х років у 12 країнах Європейського співтовариства на частку кооперативів припадало 60 % збуту сільськогосподарських продуктів. У країнах Скандинавії кооперативи реалізують на внутрішньому й зовнішньому ринках до 80%, а в Японії - більше 90% товарної продукції аграрного сектору. У Нідерландах цей показник коливається в межах 60-65%, в Німеччині, Іспанії - 50-52%, у США, Великобританії, Італії, Бельгії - на рівні 30%. У ряді випадків кооперативи

організують і збут, і переробку спеціалізованої продукції, що йде як на внутрішній, так і на зовнішній ринок, створюючи відповідні великі виробничо-збутові системи. У Франції, Італії, Португалії, Німеччині, виноробство яких багато в чому визначає світовий ринок вина, 35-45% (у Франції - до 10%) його виробництва і збуту здійснюють кооперативи. У Нідерландах, що дають третину світового виробництва крохмалю, основну частину його переробки і збуту забезпечують кооперативні організації, вони ж постачають на світовий ринок 75% шампінйонів і квітів. Датські хутрові кооперативи збувають 98% хутра [103, 90].

Україна має можливість і повинна засвоїти ті закономірності становлення обслуговуючих кооперативів, які існували впродовж більш ніж столітнього етапу розвитку кооперативних ідей в аграрному секторі багатьох країн світу.

Нині триває процес створення багатоукладної економіки з різними формами власності й господарювання і важливе місце в ній мають посісти сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, оскільки вони дозволяють вдало поєднати два головних принципи: приватну власність на засоби виробництва, вироблену продукцію й отримані доходи з економічними і технологічними перевагами концентрації. Обслуговуючі кооперативи здатні звільнити сільськогосподарських виробників від кабали комерційних банків, захистити від монополій, мафіозних структур і самовладності армії чиновників.

Обґрунтування реорганізації сільського господарства за принципом вертикальної концентрації, здійснене О.В. Чаяновим, є актуальним і для сучасної України. Селянське господарство, зауважує О.В. Чаянов, «протистоїть у всій своїй нікчемності і слабкості запеклому натиску могутніх капіталістичних організацій, які одержують свої прибутки за рахунок недоплати за продукти селянської праці та переплати за товари, що купуються селянами». У цих умовах «дрібне, економічно несильне селянське господарство повинно витратити неабияку енергію, виявити такт і уміння, щоб вирішити успішно хоча б деякі з поставлених завдань. Багато які з них взагалі нерозв'язні для дрібного господарства» [117, 177-178].

Тому єдиним можливим для селянського господарства виходом є шлях кооперації, створення спеціальних могутніх селянських організацій, які

організують грошовий бюджет селянських господарств і здійснюють збутові, постачальницькі і переробні функції. При чому в кооперативних формах процес вертикальної концентрації сільського господарства «йде набагато глибше, ніж у формах капіталістичних, оскільки кооперативним формам концентрації селянин сам передає такі галузі свого господарства, які капіталізму ніколи не вдасться відірвати від селянських господарств у процесі боротьби» [117, 75-76].

Селянську кооперацію дослідник визначав як частину селянського господарства, виділену для організації її у великому масштабі. Якщо процес кооперації здійснюється економічно обґрунтовано, то селянська кооперація буде являти собою «досконалий» варіант селянського господарства». У цих умовах дрібний товаровиробник, «не руйнуючи своєї індивідуальності», виділяє зі свого організаційного плану ті його ланки, елементи, в яких велика форма виробництва має безперечні переваги над дрібною і організовує їх спільно з сусідніми господарствами у великих розмірах.

Отже, кооператив (за сучасною термінологією – обслуговуючий кооператив), за О.В. Чаяновим, є «не більш як частиною господарства його членів», виділеною із загального організаційного плану землеробського господарства й «усуспільнену у кооперативне підприємство». Проте, найважливішою особливістю цього процесу є «нерозривний зв'язок «кооперативу» з рештою галузей селянського господарства» [117, 243], яке ще не настільки спеціалізоване, щоб товарна галузь посідала в його структурі виняткове або основне місце.

Прошло майже 100 років з часу перших публікацій праць щодо кооперації видатного вченого О.В. Чаянова, а його висновки актуальні й для сучасного кооперативного руху на селі. У далекі 20-ті роки минулого сторіччя, оцінюючи рівень розвитку кооперації в СРСР, О.В. Чаянов зазначав, що вона поки що знаходиться на перших фазах своєї еволюції. Проте, накреслюючи перспективи цього процесу, автор визначає «суть землеробської кооперації як глибокого процесу вертикальної концентрації сільського господарства», і далі підкреслює, що «ось саме на цей-то процес кооперації ми і хотіли б вказати сільському працівникові як на початкову фазу того шляху, який може призвести сільське

господарство селянських країн до повної рішучої переорганізації у масштабі найбільших організаційних заходів» [117, 76].

Як це не парадоксально, але здається, що мова йде про сучасний стан сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні.

Фактично, цілком відтворюючи головні ознаки, зазначені О.В. Чаяновим, сьогодні під сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами у світовій практиці прийнято розуміти такі кооперативи, які створені сільськогосподарськими товаровиробниками для спільного обслуговування виробничих потреб своїх господарств на всіх етапах виробничого циклу - від постачання засобів виробництва до збуту сільськогосподарської продукції, включаючи її переробку, агросервіс, взаємне кредитування, страхування, надання консультаційних послуг і т.п. з метою підвищення рівня їх доходів [17, 168].

В українському законодавстві концепція сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (далі – СГОК) закладена в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», згідно з яким СГОК - це юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для обслуговування переважно членів кооперативу та інших осіб з метою провадження їх сільськогосподарської діяльності [97, 261].

У цілому таке визначення відповідає концепції розуміння поняття обслуговуючої кооперації. Але ж існують деякі елементи, які, на наш погляд, є протилежними самій кооперативній природі. Так, згідно з визначенням, Закон обмежує коло членів СГОК сільськогосподарськими товаровиробниками. По-перше, це не відповідає принципу відкритості членства. По-друге, Законом проголошено право будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка не займається безпосередньо сільськогосподарським виробництвом, але виявляє бажання вкласти свій капітал у створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, здійснити цей акт як асоційований член кооперативу, для чого необхідно зробити пайовий внесок. Тобто наголошується на тому, що асоційованим членом може бути

й не сільськогосподарський товаровиробник. На наш погляд, достатньо було б обмежити предмет діяльності СГОК саме сільськогосподарською діяльністю.

У визначенні СГОК метою є провадження членами сільськогосподарської діяльності, але це, на нашу думку, швидше є завданням та призначенням СГОК. Метою будь-якого кооперативу є задоволення суспільно - економічних, соціальних і культурних потреб. Це істотна ознака кооперативу, яка повинна міститися у нормативному визначенні СГОК.

Аналізуючи нормативне поняття “сільськогосподарський обслуговуючий кооператив», можна виділити такі його ознаки:

1. Засновниками і членами СГОК виступають самі товаровиробники, які при цьому не втрачають своєї економічної самостійності, тобто власник і клієнт поєднані в одній особі. Засновниками і членами кооперативу можуть бути як фізичні, так і юридичні особи - сільськогосподарські товаровиробники. Цим обслуговуючий кооператив істотно відрізняється від сільськогосподарського виробничого кооперативу. Кількість членів кооперативу не може бути меншою, ніж три особи. Таке положення закріплене у ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

2. Обов'язкова участь членів у господарській діяльності кооперативу. При цьому члени кооперативу беруть участь у його господарській діяльності в обсязі, що становить більшу частину річного обороту діяльності, яка кооперується (п. 2 ст. 11 Закону з доповненнями, внесеними Законом України від 02.11.2000 року).

Практика показує, що відмова від економічної участі членів у діяльності кооперативу призводить до припинення його діяльності з економічних причин, оскільки економічна участь членів є соціальною й економічною базою будь-якого кооперативу, що визначає не тільки успішність його роботи, а й стійкість у цілому.

Цікавий приклад з приводу застосування санкцій у випадку призупинення господарської участі члену кооперативу у його діяльності наводить В.В. Зиновчук: «Наприклад, у статуті американського кооперативу «Етлентік Брідерз (Atlantic Breeders Cooperative)» з штату Пенсільванія (м. Ланкастер), що надає фермерам послуги у розведенні великої рогатої худоби, записано: «У випадку, коли член

кооперативу не підтримує ділових стосунків з асоціацією протягом 12 (дванадцяти) місяців, він не має більше права на привілеї, пов'язані з членством, або права голосувати чи висловлювати свою думку на будь-яких зборах членів, і його пай в асоціації повинен бути йому повернений у порядку, передбаченому даним статутом. Однак, встановлено, що ніхто не може втратити права бути членом кооперативу через нездатність працювати з кооперативом, що трапилася по волі Божій, якщо цей період не перевищив 24 (двадцять чотири) місяці. Член кооперативу повинен також припинити своє членство у кооперативі з моменту повернення або анулювання його паю у порядку, передбаченому даним статутом». Далі автор продовжує: «ця вимога мотивується необхідністю зниження витрат кооперативу на одиницю продукції, що реалізується, шляхом якнайповнішого використання переробних потужностей і сховищ, які знаходяться у власності кооперативу. Але членство може бути відновленим через звичайну процедуру подання заяви, затвердження й обов'язкового використання кооперативного сервісу» [35, 101-102].

Можливо, доцільно було б застосовувати такий досвід і в Україні щодо стимулювання господарської участі в діяльності СГОК.

3. Обов'язок кооперативу – проводити господарські операції переважно зі своїми членами. Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію» встановлено обмеження надання послуг його членам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу. Таке обмеження покликане, певною мірою, стримувати будь-якого роду махінації щодо пов'язаного з кооперативами сільського населення. На наш погляд, це положення цілком адекватне сучасному етапу розвитку кооперації в Україні. Адже, такі країни, як США, Італія, Франція, де відповідний відсоток складає 50, знаходяться на незрівнянно вищому рівні розвитку сільськогосподарської кооперації.

4. Основною метою діяльності СГОК є задоволення економічних, соціальних та інших потреб власних членів. Діяльність сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу в частині надання послуг своїм членам не є

підприємницькою діяльністю. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є неприбутковою організацією

Отже, з огляду на вищезазначене, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив можна визначити як юридичну особу, утворену шляхом добровільного об'єднання фізичних або/і юридичних осіб, які займаються сільськогосподарською діяльністю, для задоволення спільних економічних, соціальних, культурних та інших потреб на основі кооперативних принципів.

Найбільш раціональний шлях захисту інтересів сільськогосподарських виробників – їх об'єднання у відповідні спеціалізовані кооперативи, які є однією з правових форм організації виробництва у вигляді добровільного об'єднання для досягнення загальних господарських цілей. Принципи їх функціонування апробовані багатою світовою практикою впродовж останніх 160 років. Поступальний розвиток обслуговуючих кооперативних підприємств - це шлях до створення таких систем, які діють на користь їх членів, а саме:

- власної бази переробки, зберігання, транспортування продукції;
- власної системи як сільськогосподарської сировини, так і продуктів її переробки;
- власної системи матеріально-технічного постачання, яка працювала б на некомерційній основі, тобто стягувала б з покупців-членів кооперативу додатково до оптової ціни тільки фактичні витрати без будь-яких надбавок;
- власної системи кредитно-фінансового обслуговування на підставі взаємного кредитування, що дозволяє у 2-3 рази скоротити процентні позикові ставки.

На сучасному етапі аграрного розвитку кооперативна модель вирішує цілком конкретні соціально-економічні завдання, які мають вузлове значення для подальшої долі аграрної реформи і в першу чергу для розвитку фермерської системи аграрного виробництва.

Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», залежно від виду діяльності, СГОК поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та інші.

До переробних кооперативів належать кооперативи, які займаються переробкою сільськогосподарської сировини (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів з льону, конопель, лісо- і пиломатеріалів тощо).

Заготівельно-збутові кооперативи здійснюють заготівлю, зберігання, перепродаж, обробку, продаж продукції, надають маркетингові послуги тощо.

Постачальницькі кооперативи створюються з метою закупівлі та постачання засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки; виготовлення сировини й матеріалів та постачання їх сільськогосподарським товаровиробникам.

Сервісні кооперативи здійснюють технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні, еколого-відновлювальні роботи, здійснюють ветеринарне обслуговування тварин і племінну роботу, займаються телефонізацією, газифікацією, електрифікацією в сільській місцевості, надають медичні, побутові, санаторно-курортні, науково-консультаційні послуги, послуги з ведення бухгалтерського обліку, аудиту та інше.

Цей перелік не є вичерпним. У разі поєднання кількох напрямів діяльності, утворюються багатофункціональні СГОК.

Слід зазначити, що в сучасних умовах для кооперативного руху характерна тенденція до диверсифікації і переплетення діяльності переробних, збутових, постачальницьких, заготівельних та інших видів СГОК, до поєднання в межах однієї кооперативної організації декількох функцій з економічного обслуговування селянських господарств. Так, У Німеччині близько 60% кредитних кооперативів одночасно займаються збутовими і постачальницькими операціями [134, 24].

Кооперативи, що займаються збутом і переробкою різних продуктів рослинництва, щоб отримувати високоякісну, відповідну високому стандарту продукцію, забезпечують фермерів елітним насінням, добривами, спеціальними хімічними препаратами, іншими засобами для обробки

відповідних культур, ведуть консультаційне обслуговування, забезпечують необхідною технікою. Нерідко сільські кооперативи разом з виробничим постачанням доставляють своїм членам також велику кількість споживчих товарів, співпрацюючи зі споживчими кооперативами або виконуючи їх функції [103, 94-95].

Позбавлення товаровиробника проблем, пов'язаних зі збутом продукції і придбанням засобів виробництва, дозволяє підвищити ефективність виробництва, а власне від цього залежить і продуктивність аграрного сектору економіки в цілому. Оскільки сільськогосподарські виробники зазнають дискримінації на різних етапах руху виробленої ними продукції до кінцевого споживача, а також при постачанні засобів виробництва, здійснення цих операцій СГОК істотно зменшує збитки і втрати через нееквівалентний обмін між сільським господарством і суміжними галузями економіки.

Доволі цікавим є досвід таких країн, як Франція та Німеччина щодо створення та функціонування сервісних кооперативів. У Франції важливе місце посідають кооперативи з використання сільськогосподарської техніки (КЮМА). Вони повинні відповідати статуту сільськогосподарських кооперативів, а також типовому статуту кооперативів послуг. Кожен член кооперативу здійснює капіталовкладення пропорційно до використання техніки. Можливе використання найманої робочої сили. Нерідко КЮМА спеціалізуються на використанні певних видів техніки: для зрошування, силосування, осушення і ремонту. Основні види діяльності КЮМА: внесення добрив і захист ґрунтів, збір зернових, цукрового буряку, кормових трав, картоплі, олійних культур, виробництво посівів і насаджень, зберігання сільськогосподарської продукції. За деякими оцінками, у КЮМА зосереджено приблизно 30% парку зерно- і 35% кормозбиральних комбайнів, 16% розкидувачів добрив, 10-12% іншої сільськогосподарської техніки (головним чином спеціалізованої) [102, 130].

Техніка, яка перебуває у розпорядженні вказаних кооперативів, є, як правило, колективною власністю і за заявками їх членів з використанням найманого персоналу виконує в господарствах необхідні роботи з оплатою за розцінками, що

затверджуються щорічно на загальних зборах членів кооперативу. Разом з цим існують об'єднання, де окремі види техніки залишаються приватною власністю і надаються один одному (іноді під управлінням їх власників) за узгодженими розцінками. **Державне сприяння таким кооперативам виражається зазвичай у формі пільгового оподаткування і надання пільгових кредитів для придбання техніки в межах здійснення різних програм підтримки сільського господарства.**

У Франції функціонують 7,5 тис. КЮМА, обслуговуючих 250 тис. членів, об'єднаних у 78 департаментських федерацій. У листопаді 1945 року була створена Національна федерація кооперативів з використання сільськогосподарської техніки (ФНКЮМА) для захисту інтересів КЮМА і їх федерацій [102, 137].

Не менш поширеним є спільне використання сільськогосподарської техніки у Німеччині, де воно здійснюється головним чином у межах машинних товариств і машинних «рингів», або машинних кружків. Перші з них є простою формою кооперації невеликої кількості розташованих по сусідству господарств (зазвичай від 2 до 5), як правило, на підставі усної взаємної домовленості. Сільськогосподарська техніка перебуває частково в індивідуальній, частково в колективній власності членів товариства і обмінюється у кожному конкретному випадку в різноманітних комбінаціях. Машини видаються напрокат по черзі, як правило, з урахуванням заздалегідь складеного графіку сільськогосподарських робіт в господарствах. Оплата амортизації техніки прямо пропорційна часу використання. На деяких інших принципах базуються машинні «ринги», у яких всі знаряддя і засоби виробництва залишаються у приватній власності їх членів. Кожен член «рингу», який має у своєму розпорядженні ту або іншу техніку, виконує з її допомогою необхідні роботи в господарствах інших членів за їх заявками. Машинні «ринги» співпрацюють з кредитними кооперативами для забезпечення своїх членів пільговими кредитами на придбання техніки з метою так званої гармонізації машинного парку відповідно до перспективних програм. Тарифна сітка оплати використання машин і праці власників, що працюють на них, щорічно затверджується загальними зборами «рингу». Обсяг і якість проведених робіт

підтверджують замовники, а облік і взаємні розрахунки проводяться зазвичай в кінці року відповідно до затвердженого тарифу [103, 96].

Різноманітні кооперативи зі спільного використання техніки має більшість країн європейського континенту. Проведені останніми роками дослідження свідчать про те, що кооперативні форми використання сучасної високопродуктивної спеціалізованої техніки дають можливість власникам дрібних господарств вирішити питання економії трудових витрат, скорочення термінів збирання врожаю, запобігання втрат, підвищення якості сільськогосподарської продукції.

Крім колективного використання сільськогосподарської техніки кооперативи організовують діяльність з надання сільськогосподарським виробникам таких послуг, як матеріально-технічне обслуговування техніки і устаткування, створення іригаційних систем зрошувальних мереж, забезпечення електрикою й телефонним зв'язком, консультаційно-інформаційне обслуговування, виконання різного роду спеціалізованих робіт і т. д. Досить сказати, що американське сільське господарство своєю суцільною електрифікацією зобов'язане так званим електричним кооперативам, створеним на початку 30-х років для будівництва ліній електропередачі в сільських районах, за що, через великий ризик збитковості робіт, не хотіла братися жодна приватна компанія.

Безумовно, перелічені види СГОК і напрями їх діяльності є надзвичайно важливими і охоплюють майже всі сфери послуг, які необхідні сільськогосподарським товаровиробникам. Проте, в Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію", на відміну від аналогічного Закону Російської Федерації, нічого не говориться про можливість створення кредитних кооперативів, хоча вона і не виключається, оскільки перелік видів СГОК не є вичерпним.

Певною мірою, процес кредитування села покликаний вирішити кредитні спілки, діяльність яких регулюється Законом України «Про кредитні спілки» [94, 101]. Процес відродження їх триває в Україні вже понад п'ятнадцять років. Проте, за вказаним законом кредитні спілки не мають права надавати послуги

фермерським господарствам та іншим малим сільським підприємствам, не можуть здійснювати інші види фінансової діяльності (розрахункове обслуговування своїх членів, факторингові та лізингові операції, обмін валюти для своїх членів тощо).

Але не слід ототожнювати кредитні спілки та кредитні кооперативи, які на перший погляд мають схожу правову природу. За своїм правовим статусом кредитні спілки більш наближені до кас взаємодопомоги. Крім того, членство у спілці передбачено лише для фізичних осіб. До того ж можливість об'єднання фізичних осіб передбачена, як правило, за місцем праці або навчання, приналежності до однієї місцевої (включаючи районні та обласні) профспілкової, іншої громадської або релігійної організації, проживання в одному селі, селищі, місті, районі, області (п. 1 статті 6 Закону). Отримання кредиту членом спілки необхідне, як правило, для його особистих споживчих чи побутових потреб. Це підтверджується і практикою функціонування кредитних спілок. П. Козинець - президент Національної асоціації кредитних спілок України зазначає, що лише 15-20 % кредитів беруться з метою розвитку підприємництва, решта – для задоволення нагальних життєвих потреб [44, 30].

Природа кооперативного кредиту значно ширша. О.В. Чаянов наголошував, що кооперативний кредит є перш за все виробничим кредитом, тобто таким, який використовується не на купівлю чаю чи цукру, а на господарський оборот і при цьому на такий оборот, у результаті якого очікується такий дохід, з якого можна не тільки повернути позику з відсотками за неї, але також і отримати прибуток для самого господарства [116, 15].

Таким чином, саме створення сільськогосподарських кредитних кооперативів – реальний шлях вирішення фінансових проблем сільськогосподарських виробників.

Аналіз становлення й еволюції кредитних кооперативів в економічно розвинених країнах дозволяють виділити деякі закономірності, спільне і особливе в їх розвитку.

1. Кооперативні фінансові інститути не замінюють банківську систему. Вони виконують в основному функції кредитування фермерів і власників інших

підприємств у сільській місцевості. Приватні посередники беруть участь у кредитуванні, якщо впевнені у прибутковості заходу. При перших ознаках кризових явищ в економіці обслуговування фінансових потреб сільськогосподарських виробників здійснюють державні агентства або інститути, які одержують державні субсидії (у США - це Rural Economic and Community Development - Агентство розвитку сільських співтовариств).

2. Організація системи кредитної кооперації в більшості країн була ініціативою держави. Так, у США Farm Credit System створена виключно за ініціативою Конгресу спеціально для обслуговування фермерів і близьких до сільського господарства секторів. У дореволюційній Росії держава надавала всебічну підтримку розвитку системи кредитної кооперації, використовуючи кооперативні структури для розподілу державних субсидій і пільгових кредитів. В Японії система кооперативного кредиту також була ініційована державою.

3. Держава завжди брала і бере участь у наданні спеціальних кредитів для системи кооперативного кредиту. У США на початку 30-х років держава виділила «скромні» пожертвування у розмірі 9 млн. дол. для початку роботи федеральних земельних банків. У період 1933-1937 рр. держава додала 189 млн. дол. (борг повернений 1947 року). У 1983 році боргові зобов'язання фермерів Farm Credit System склали 86 млрд. дол. У 1987 році знову було виділено 1 млрд. дол. для відновлення Farm Credit System після сільськогосподарської кризи 80-х років [125, 160].

Створення в 1885 році Пруссен-Каси, попередника сучасного ДГ-банку, було принциповим моментом у розвитку кооперативної системи Німеччини. Головна роль у створенні Пруссен-Каси належить Іоханнесу Мігелю, у той час міністрові фінансів Пруссії, який першим усвідомив, що потреби пруських селян, об'єднаних у кооперативи, постійно зростають і не можуть бути повністю задоволені за рахунок власних заощаджень. Перша позика у 5 млн. марок, друга – у 20 млн. марок значно підкріпили фінансову базу членів кооперативів, зайнятих у сільському господарстві. На кошти, запропоновані Пруссен-Касою, була створена мережа регіональних кооперативів. У 1930 році сільськогосподарські кооперативи,

підтримані Пруссен-Касою, організували загальнонаціональний союз – асоціацію німецьких сільськогосподарських кооперативів, що налічує 36 000 кооперативів, половина з яких поєднувала кредитні функції із збуто-постачальницькими [103, 107-110].

Таким чином, історичний досвід Німеччини, США, Франції, Японії яскраво демонструє, що для створення кредитних сільськогосподарських кооперативів, крім заощаджень самого населення (якщо вони взагалі беруть участь), необхідна державна підтримка цільовими кредитами.

Незважаючи на деяку схожість у розвитку системи кредитної кооперації в Європі і США, щодо окремих питань спостерігається істотна відмінність. Так, у США сільські виробники ніколи не вкладали свої кошти у кредитний кооператив. У Німеччині й Голландії (РАБО-банк), навпаки, значна частина капіталу сформована за рахунок залучення заощаджень місцевого населення і зовнішніх приватних інвестицій. У Росії, США, Японії кредити надавалися виключно на виробничі цілі сільського господарства. Відносно недавно в США Farm Credit System почала надавати кредити також на розвиток сільської соціальної інфраструктури (електрична й телефонна мережа, каналізація, будівництво шляхів). Нині, в Німеччині й Голландії кредити, що надаються на потреби сільського господарства, не перевищують 5% від загального їх обсягу. Із самого початку тут панувала концепція «стимулювання розвитку будь-якого дрібного підприємництва для процвітання району», а не тільки сільськогосподарського виробництва [103, 107-110].

Різні і способи формування паєнакопичень. До особливостей Farm Credit System можна віднести відсутність постійних паєнакопичень серед клієнтів. Пай члена кооперативу існує тільки протягом того періоду, коли він бере кредит, і складає 5% від загальної суми кредиту. Пай збільшується або зменшується залежно від зміни суми кредиту і повністю відшкодовується у момент виплати боргу. На персональному рахунку клієнта залишається символічна сума в 5 дол., що дає йому право вважати себе членом Farm Credit System і користуватися послугами. Активи цієї кооперативної системи вважаються при цьому власністю її членів. У

дореволюційній Росії пай був зафіксований, члени кооперативу мали змогу формувати його протягом декількох років після вступу до кооперативу. Максимальний розмір кредиту був у сто разів більший, ніж розмір уже накопиченого паю.

Кооперативні банки в західноєвропейських країнах - продукт більш ніж сторічної еволюції простих класичних форм кредитних кооперативів райфайзенівського типу. У процесі еволюції ці структури втратили багато основоположних рис класичного кредитного кооперативу. Так, пайовиками кооперативів є в основному особи, що не займаються сільським господарством. Наприклад, Credit Agricole (Франція) обслуговує 14 млн. клієнтів, з яких тільки 600 тис. є сільськогосподарськими виробниками та одночасно пайовиками кооперативного банку [103, 107-110].

В Україні ж за роки незалежності не було створено ефективного механізму кредитування села. Нинішній механізм часткової компенсації з державного бюджету процентних ставок за кредитами комерційних банків дозволяє частково вирішити проблему кредитування, проте лише для великих сільгоспвиробників, і не розв'язує цю проблему в комплексі.

За пропозицією В. В. Гончаренка, для вирішення проблеми кредитування села в Україні необхідно створити подібну до європейських моделей систему кредитної кооперації. Вона має будуватися за принципом «знизу - догори» і може складатися, як уже було сказано, із трьох рівнів.

Перший рівень кредитної кооперативної системи могли б скласти кредитні спілки, що діють у районних центрах, і кредитні кооперативи. Ці організації формують основу системи, перебувають у власності селян і надають їм необхідні фінансові послуги.

Другий рівень системи формують безпосередньо місцеві (обласні) кооперативні банки. Це - повноцінні банківські установи, власниками і клієнтами яких є кредитні кооперативи та спілки.

Третій, національний, рівень - Центральний кооперативний банк - логічно завершує побудову кооперативної фінансової системи аграрного сектору,

об'єднуючи обласні кооперативні банки та кредитні кооперативи і спілки, що працюють з аграрним сектором.

Створення в Україні такої європейської моделі фінансово-кредитного обслуговування села – єдиний ефективний шлях розв'язання фінансових проблем нашого аграрного сектору та забезпечення фінансовими послугами сільської місцевості [23].

Існують і інші думки щодо умов, за яких СГОК можуть ефективно здійснювати функції кредитування. Багаторічна історія кооперативного руху доводить, що однофункціональні кредитні кооперативи найчастіше не здатні вести бізнес успішно. Серед основних причин неефективності слід зазначити високі адміністративні витрати, високий ризик, відсутність надійного заставного майна (при розподілі державних коштів застава найчастіше не потрібна), низькі норми відсотків, що не дозволяють «заробити» кошти на розвиток, слабка робота із залучення заощаджень населення. Таким чином, багатофункціональні кооперативи, мають більше шансів на виживання.

Багатофункціональні кооперативи обслуговують своїх членів як мінімум у двох напрямках. Найбільш поширені сільськогосподарські кооперативи, які поєднують функцію кредитування з постачанням, переробкою та маркетингом продукції. Член такого кооперативу отримує насіння й добрива, а також інші необхідні ресурси до посівної в кредит, а розплачується після збору врожаю, реалізуючи свою продукцію через кооператив. Ще успішніше працюють кооперативи, в яких їх члени мають можливість тримати свої заощадження, і всі взаєморозрахунки відбуваються в кооперативі через відкритий рахунок фермерів. Наявність кредитного забезпечення робить багатофункціональні кооперативи життєздатнішими, крім того, диверсифікація ділової активності знижує підприємницький ризик. Кредит забезпечується постійним потоком коштів, а вартість ризику враховується у витратах виробництва при постачанні й реалізації продукції.

Таким чином, з трьох основних видів кооперативних кредитних установ (однофункціональні, кредитні спілки, багатофункціональні) більш пристосованими

до умов сільськогосподарського виробництва і тому життєздатнішими є, на нашу думку, багатофункціональні кооперативи.

Слід зазначити, більшість дослідників схиляються до думки, що державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників повинна здійснюватися безпосередньо у вигляді грантів і субсидій без спотворення комерційної функції кредиту. Тобто, держава у жодному випадку не повинна проводити свої цільові кредити через кооперативні структури, щоб не спотворювати кооперативні принципи і не заважати розвитку кооперативів як незалежних підприємств, конкурентних у ринковому середовищі. Державна допомога виробникам повинна проводитися безпосередньо в межах конкретної цільової програми.

1.3 Правові умови кооперативної діяльності в сільському господарстві України.

Однією з найважливіших умов розвитку будь-якого соціально-економічного процесу є правова база. Безумовно, кооперація не є винятком. Розвиток кооперативного законодавства має давню історію. Три великі європейські країни, де зароджувався кооперативний рух, дали світу три основні моделі його правового регулювання. Модель, розроблена у Німеччині Ф.Г. Шульцем-Делічем, застосовується у ряді країн Європи, Близького Сходу і Латинської Америки. Інша модель існує у Франції та у всіх країнах, які перебувають під впливом французької правової системи. Досвід Великобританії знаходиться в основі британсько-індійської моделі, яка використовується у країнах Співдружності. У цих моделях відбилися як особливості правових систем, які діють в цих групах країн, так і відмінності в історичному розвитку кооперації. Характерні риси кожної моделі містяться як у структурі джерел права, на що більшою мірою вплинув перший чинник, так і в змісті правових норм, що регулюють основні інститути кооперативного права [74, 115].

Упродовж своєї більш ніж 150-річної історії кооперативи в Європі розвивалися, пристосовуючись до соціально-економічних, політичних умов. Перші кооперативні закони, які надали кооперативу права юридичних осіб, з'явилися наприкінці 60 – х років XVIII століття, а закони, де вперше згадується сільськогосподарська кооперація, значно пізніше. Наприклад, у Франції перший кооперативний закон був прийнятий у 1887 році, а закон, що містить поняття «Сільськогосподарський кооператив», з'явився у 1947 році. Він діяв без змін до ухвалення в 1972 році закону «Про кооперативні товариства, спілки й інші об'єднання у сільському господарстві» [128, 89].

Нині, у країнах з розвинутою ринковою економікою, діяльність кооперативів як однієї з організаційно-правових форм підприємництва регламентується складною сукупністю норм цивільного, господарського і спеціального кооперативного законодавства. Останнє містить принципові вимоги до змісту головного документа, що регулює діяльність кожної кооперативної структури, -

статуту. При цьому в основу кооперативного законодавства всіх без винятку країн покладені принципи кооперативної демократії, які розроблені Міжнародним кооперативним альянсом, підтримані Міжнародною організацією праці і схвалені Генеральною Асамблеєю ООН.

З позиції юридичної техніки правове регулювання кооперації в Європі здійснюється трьома способами. Одні країни виходять з розуміння кооперативу як організаційно-правової форми єдиного типу. Кооперативи створюються на базі загального нормативного акту, що визначає загальний статус кооперативу і закріплює універсальну організаційно-правову форму для будь-яких кооперативів незалежно від предмету й цілей діяльності. До таких країн належать Німеччина, Австрія, Швейцарія тощо. Інші країни приймають спеціальні закони про окремі види кооперативів залежно від предмету й цілей діяльності (сільськогосподарські, споживчі, будівельні та ін.). Загальний нормативний акт про кооперацію також можливий, але він виконує субсидіарну функцію щодо спеціальних законів відповідно до класичного принципу *lex speciales derogat generates* (спеціальний закон превалує над загальними). Серед таких країн можна назвати Францію. Нарешті, кооператив може розглядатися як специфічна форма організації господарської діяльності, що здійснюється або у будь-якій з наявних організаційно-правових форм юридичної особи з обов'язковим дотриманням кооперативних принципів (наприклад, Англія), або в одній з організаційно-правових кооперативних форм, встановлених у загальному законі про кооперацію (наприклад, Бельгія). Таким чином, кооператив може створюватися у будь-якій організаційно-правовій формі, але з дотриманням кооперативних принципів і з урахуванням специфіки правового статусу створюваного кооперативу. Так, чинне бельгійське законодавство розрізняє кооператив з обмеженою відповідальністю; кооператив з необмеженою і солідарною відповідальністю; кооператив, дозволений для Національної кооперативної Ради. (у цій формі кооперації бельгійський законодавець прагнув урахувати все ті принципи, які є типовими для організаційно-правової форми кооперативу); соціальний кооператив (кооператив з соціальним призначенням).

З погляду законодавчої техніки основою кооперативного законодавства визнається або універсальний закон, що регламентує всі різновиди кооперативних організацій, або сукупність спеціальних законів про окремі види кооперативних організацій, або, нарешті, поєднання загального закону про кооперацію та спеціальних законів про окремі види кооперативних організацій [112, 6 - 9].

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що класифікація систем кооперативного законодавства тільки на «унітарну» (єдиний закон) і галузеву (декілька законів про окремі види кооперативних організацій), запропонована свого часу Н.П. Малицьким, не відповідає змісту сучасного кооперативного законодавства [57, 121-122].

Це пов'язано з тим, що з часу публікації його досліджень у кооперативному законодавстві і змісті правового регулювання статусу кооперативних організацій відбулися істотні зміни. У країнах, де раніше діяли спеціальні закони про окремі види кооперативів, були прийняті загальні закони про кооперацію (Франція, Бельгія). Цікавим є той факт, що у Франції загальний закон фактично застосовується в частині, що не врегульована спеціальними законами. У Бельгії прийняття загального закону означало відмову від конструкції кооперативу як єдиної організаційно-правової форми. Відповідно, вважати кооперативне законодавство Бельгії побудованим за «унітарною» системою можна тільки з позиції законодавчої техніки.

Незважаючи на всі відмінності кооперативного законодавства (що відбивається і на змісті статутів), можна виділити ряд основних загальних підходів до правового регулювання діяльності кооперативних організацій.

Так, у більшості випадків законодавство розглядає кооперативи як товариства, метою діяльності яких є поліпшення економічного стану своїх членів шляхом організації колективної діяльності щодо збуту їх продукції, виробничого постачання й обслуговування господарств, надання різноманітних послуг тощо. Зазвичай, для визнання кооперативу як юридичної особи необхідна його реєстрація у встановленому законом порядку. Іноді реєстрації передують попередня перевірка відповідності статуту чинному законодавству. У Франції ці функції здійснює

Міністерство сільського господарства, в Італії та Іспанії - Міністерство праці [103, 136].

Залежно від специфіки тієї або іншої країни статuti обумовлюють вступ до кооперативу обов'язковою відповідністю професійної діяльності майбутнього члена профілю даного кооперативу [135].

Щодо припинення членства, то у більшості країн дотримуються, всупереч загальноприйнятим принципам кооперативної демократії, обмежувальної практики. В умовах швидкого скорочення кількості фермерських господарств головне питання, пов'язане з припиненням членства в кооперативі, – це повернення членам їх пайових накопичень, що суттєво підриває фінансову базу кооперативу. Щоб звести ці втрати до мінімуму, кооперативи застосовують досить складну процедуру припинення членства. Пов'язані такі вимушені кроки з охороною економічних інтересів кооперативних підприємств [58].

Формування пайового капіталу кооперативів як одного з основних джерел фінансування діяльності, зазвичай, регулюється статутом. У більшості країн внесення пайових внесків є обов'язковою умовою членства в кооперативі. Розмір і порядок внесення паїв (крім вступного внеску, який не входить до суми пайового капіталу) визначаються статутом залежно від виду діяльності кооперативу.

Таким чином, кооперативне законодавство майже всіх країн світу обмежує участь держави у кооперативних справах суто статутними функціями, такими як: реєстрація кооперативу, його ліквідація та контроль за дотриманням кооперативного законодавства [49, 206].

На етнічних українських землях Російської імперії, кооперативне законодавство почало формуватися наприкінці XIX – початку XX ст.

Так, у 1895 році було затверджено «Положення про заклади дрібного кредиту», а у 1897 році – «Нормальний статут сільськогосподарських спілок і місцевих сільськогосподарських товариств». Особливістю кооперативного руху в той період було те, що кооперативні по духу організації створювалися як товариства.

Першим загальним законодавчим актом про кооперацію в Росії стало Положення про кооперативні товариства і їх спілки, затвержене Тимчасовим

урядом 20 березня 1917 року Цим нормативним актом було визначено порядок створення і функціонування сільськогосподарських кооперативів, яким надавалися широкі права для діяльності. В Австро – Угорщині перший такий законодавчий акт було прийнято ще в 1873 році.

Відповідно до «Положення про кооперативні товариства і їх спілки» з 1 травня 1917 року кооператив набував можливості правового існування та статусу юридичної особи після звичайної реєстрації його статуту в реєстраційному відділенні окружного суду. Відмова у реєстрації мала місце лише у разі невідповідності статуту чинному законодавству (п.8). Положення кваліфікувало як кооператив усяке «товариство зі змінним статутом і капіталом, яке, діючи під особливою фірмою, має на меті сприяти матеріальному та духовному добробуту своїх членів шляхом спільної організації різноманітних господарських підприємств чи праці своїх членів» (п.1). Таке широке трактування поняття «кооператив» забезпечувало товариствам свободу в організаційній структурі та у веденні господарських справ.

Названий нормативний акт фіксував демократичні засади кооперативного управління. Він наголошував, що кооператив є об'єднанням осіб, а не капіталів, визначав вищим органом управління справами загальні збори членів, чи збори уповноважених (якщо членів більше 300). На зборах кожен мав 1 голос. Був установлений мінімум членів – 7 осіб – для існування товариства як юридичної особи. Нарахування на паї обмежувалися 8 %. Існувала також норма, згідно з якою «пайовий капітал товариства не підлягав ніяким вилученням за зобов'язаннями окремих його членів, а також у разі адміністративних стягнень та ін.» (п.23).

Усунуті були перешкоди для об'єднання кооперативів у різні спілки. Спілка набувала статусу юридичної особи після звичайної реєстрації в окружному суді (п.58), та мала право скликати, у разі потреби, з'їзди кооператорів для обговорення нагальних проблем.

Кооперативне законодавство Росії 1917 року цілком слушно оцінювали як одне з найліберальніших у світі. На його основі у 1917 – 1919 рр. проводила свою діяльність і українська кооперація [48, 45].

Ставлення до кооперації в радянській державі було далеко не однозначним. Уже на початку 1918 року шляхом численних декретів Раднаркому кооперація була реорганізована і включена до системи «воєнного комунізму».

Проти найстарішої у країні споживчої кооперації, якій були притаманні традиції самоврядування, були, по суті, прийняті надзвичайні заходи одержавлення з функціями адміністративного розподілу її органами продуктів, перш за все продовольства, і виконання цими органами тих же адміністративних розпоряджень держави.

Теоретичний і практичний наступ на кооперацію, яка на початку 20-х років фактично перестала існувати, відбувався в той період широким фронтом. Відкидалася сама можливість соціалістичних перетворень через кооперацію, її вважали формою, яка суперечить принципам нового устрою. Так, М.Л.Мещеряков, член Президії кооперативної секції Комінтерну, який брав участь у підготовці тез про кооперацію до IX з'їзду партії (1920 року), виступав прихильником «відмирання» кооперації при соціалізмі. Виходячи з того, що існування кооперації нібито диктується не економічними міркуваннями, а необхідністю захисту трудящих від експлуатації, і, оскільки в умовах соціалізму, де зникають товарно-грошові відносини, економічні мотиви в її діяльності нібито відпадають, то споживчі, постачальницькі й інші види кооперативів, включаючи житлові, припиняють своє існування. Ці погляди декларувалися як вираз «нових ідей» щодо кооперації і знаходили в той період багато послідовників і в теорії, і на практиці [11, 9-10]. Хоча, М.Л.Мещеряков і деякі інші діячі того часу не заперечували можливості розвитку сільськогосподарської кооперації, але передбачалося, що при соціалізмі, коли господарство розвивається за єдиним планом, а саме планування – це право центру, кооперативи в цих сферах економіки не можуть відрізнитися від державних підприємств, підпорядкувавши свою діяльність регламентації зверху. Стверджувалося, що взагалі кооперація «доживає останні години» і підлягає заміні новими формами господарювання, «заснованими на єдиній суспільній формі власності» [11, 9-10].

В Україні, на яку з грудня 1917 року поширювалися декрети РНК РСФРР, реформування кооперації розгорнулося лише з 1920 року. Саме у 1920 році було надано чинності декрету «Про об'єднання всіх видів кооперативних організацій» [69]. Кредитні, сільськогосподарські й ощадно – позичкові кооперативи та їх об'єднання повинні були вжитися в споживчих організаціях даної місцевості, передати їм свої активи, устаткування й персонал і виконувати розподільні функції Наркомпроду. Таким чином, майже всі сільськогосподарські кооперативи припинили свою діяльність. Кооперація була одержавлена і стала складовою частиною радянської системи, що встановилася в Україні.

Лише з реалізацією нової економічної політики у березні 1921 року, яка дозволила господарську ініціативу, стало можливим відновлення системи сільськогосподарських кооперативів, процес відродження якої почався з прийняттям Декрету ВЦВК та РНК «Про сільськогосподарську кооперацію» у 1921 році. Невдовзі сільськогосподарська кооперація вийшла на перше місце і за кількістю членів, і за різноманітністю форм господарювання [13, 282-286].

На жаль, період «кооперативної свободи» тривав недовго. Ліквідація кооперації в Україні, як і в цілому в СРСР, збіглася з великою економічною кризою, що настала в 1929 році і проводилася одночасно з примусовою колективізацією. Закон від 7 січня 1927 року підпорядкував кредитування сільського господарства державній кредитній системі. Це фактично означало ліквідацію кредитної кооперації.

Під час проведення колективізації була ліквідована й сільськогосподарська кооперація, її майно перейшло до державних машинно-тракторних станцій і колгоспів або ж залишилося при сільській споживчій кооперації. На зміну обслуговуючим (постачально-збутовим) кооперативам в українському селі прийшли колгоспи. Вимогу «всіма силами сприяти будівництву колгоспів (сільськогосподарських комун, товариств) маломіщного і середнього селянства» висунув ще жовтневий пленум ЦК РКП(б) у 1925 році. Листопадовий (1929) пленум ЦК ВКП(б) визнав недостатніми темпи колективізації і проголосив

перехід до суцільної колективізації. Постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву» Україну віднесли до регіонів, де планувалося закінчити колективізацію вже восени 1931 року або навесні 1932 року [41, 247].

Наслідками цих рішень стало те, що сільськогосподарська кооперація на початку 30-х рр. була знищена. Проголошені кооперативами вищого рівня – колгоспи, були повністю залежними від директив партії й адміністративних розпоряджень державної влади, підпорядковані завданням і планам наступних п'ятирічок.

Правове становище колгоспів визначалося статутами, розробленими на підставі Приблизного статуту сільськогосподарської артїлі, затвердженого ухвалою СНК СРСР від 1 березня 1930 року [83, 255].

Статут передбачав усупільнення основних засобів виробництва і збереження в одноосібному користуванні присадибних земель, регламентував деякі питання внутрішньогосподарської діяльності: визначав обов'язки членів артїлі і правління, організацію праці та її оплату колгоспникам залежно від результатів праці, розподіл доходів, управління справами артїлі.

Результат колективізації відомий. Якщо у 1927 року селянин, який широко використовував вигоди й переваги добровільної кооперації (збутової, постачальницької, кредитної та ін.), мав змогу забезпечити себе й мешканця міста достатньо насиченим продовольчим кошиком, то після колективізаційної кампанії десятки мільйонів селян голодували, а селянство в цілому тягнуло жалюгідне існування, приречене на насильницьку, непродуктивну, майже безкоштовну працю.

Етап суцільної колективізації фактично був завершений у 1933-1934 роках. У цей період була ліквідована колгоспна система самоврядування - колгоспспілки, починаючи з районних і закінчуючи Колгоспцентром, під приводом дублювання функцій Наркомзему, до якого перейшло керівництво колгоспами. Колгоспна система була повністю одержавлена.

Ці зміни викликали прийняття на Другому Всесоюзному з'їзді колгоспників нового Приблизного статуту сільськогосподарської артїлі, який був затверджений Постановою СНК СРСР і ВКП(б) від 17 лютого 1935 року [82, 82].

Статут запровадив положення про постійне користування закріпленою за колгоспами землею, передбачив видачу колгоспам державних актів, що засвідчують право постійного користування, визначив розмір присадибної ділянки та майна, яке підлягало усуспільненню.

Таким чином, зміст Примірних статутів сільськогосподарської артїлі 1930 і 1935 років дозволяє зробити висновки про імперативний характер правового регулювання колгоспних відносин.

У період Великої Вітчизняної війни приймалися окремі нормативні акти, спрямовані на регулювання колгоспних відносин. У післявоєнні роки колгоспне законодавство було спрямовано на відновлення і розвиток колгоспного будівництва.

На початку 1950-х років Примірний статут сільськогосподарської артїлі вже не відповідав колгоспним відносинам, які склалися на той період. Тому виникла необхідність прийняття Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 6 березня 1956 року «Про статут сільськогосподарської артїлі та подальший розвиток ініціативи колгоспників в організації колгоспного виробництва й управлінні справами артїлі», згідно з яким колгоспам надавалося право самостійно доповнювати окремі положення прийнятих ними статутів з урахуванням місцевих конкретних умов [100, 290].

Демократичний шлях розвитку колгоспних відносин був передбачений у прийнятому на Третньому з'їзді колгоспників Приблизному Статуті колгоспу, який був затверджений Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 28 листопада 1969 року [66, 122].

Це джерело колгоспного права в цілому носило диспозитивний характер. Разом з тим, Статутом передбачалося в обов'язковому порядку застосування норм трудового права щодо регулювання праці жінок і підлітків та створення неподільних фондів. Щодо пайового фонду, то він був виключений внаслідок

відсутності джерела його поповнення: Примірний статут колгоспу 1969 року ні про які пайові внески вже не згадує.

Останній союзний Типовий статут колгоспу, прийнятий Четвертим з'їздом колгоспників 25 березня 1988 року, фактично був новою редакцією статуту колгоспу 1969 року, але він не був санкціонований органом державної влади.

Наведений історико-правовий аналіз, дозволяє зробити висновок, що розвиток історії кооперативного законодавства, за радянських часів, йшов шляхом переважно локального регулювання кооперативних відносин.

Початком відродження кооперативної ідеї став прийнятий у травні 1988 року Закон «Про кооперацію в СРСР» [93]. Саме він створив правову основу організації кооперативів у всіх сферах економіки, у тому числі й у сільському господарстві. Але, при цьому в законі зазначалося, що кооперативи діють при провідній ролі державної форми власності і передбачалося «державне керівництво кооперативами в загальнонародних інтересах» [55, 187].

Законом «Про кооперацію в СРСР» було визначено поняття кооперативу як організації громадян, що «добровільно об'єдналися на основі членства для спільного ведення господарської та іншої діяльності на базі майна, яке належить йому на праві власності, орендованого або наданого у безкоштовне користування, самостійності, самоврядування і самофінансування, а також матеріальної зацікавленості членів кооперативу і поєднання їх інтересів з інтересами колективу і суспільства...»

На користь здійснення завдань, визначених цим законом, кооператив мав право ухвалювати будь-які рішення, якщо це не суперечить законодавству і статуту кооперативу. Кооператив визнавався юридичною особою, що надавало можливість користуватися правами і мати обов'язки, пов'язані з його діяльністю, право мати самостійний баланс» (ст. 5).

Аналізуючи Закон «Про кооперацію в СРСР» можна виділити наступні ознаки кооперативу: 1) добровільне об'єднання громадян на підставі членства; 2) наявність майна, що належить кооперативу на праві власності, орендованого або наданого в безкоштовне користування; 3) спільне ведення господарської та іншої

діяльності; 4) наявність самостійності, самоврядування і самофінансування; 5) матеріальна зацікавленість членів у діяльності кооперативу, поєднання їх інтересів з інтересами колективу і суспільства; 6) активна участь в економічному і соціальному розвитку країни; 7) право ухвалювати будь-які рішення, якщо це не суперечить законодавству і статуту кооперативу; 8) наявність прав і обов'язків, пов'язаних з його діяльністю; 9) наявність самостійного балансу; 10) статус юридичної особи.

Необхідно, проте, зазначити, що характеристика, яка дається кооперативам у Законі «Про кооперацію в СРСР», може бути застосована і до будь-яких підприємств: державних, орендних, колективних та інших. У той же час у законі не названі такі суттєві кооперативні ознаки, як пайова участь членів у формуванні майна кооперативу; обмеження відсотків, які нараховуються на паї членів у порядку розподілу отриманих доходів; участь в управлінні справами кооперативу за принципом «один член - один голос». Не закріплена і така специфічна ознака сільськогосподарського кооперативу, як участь його членів у виробничо-господарській діяльності підприємства. Тобто, саме ті ознаки, які виділяють кооператив серед інших форм господарювання, не були нормативно закріплені. Основоположні кооперативні принципи, які завжди визнавалися критерієм істинності кооперативу, фактично були проігноровані новим законом. Як наслідок назву кооператив мали будь-які недержавні підприємства, більшість яких процвітала на посередницьких операціях, створюючи легальні торгово-спекулятивні капітали, як правило, з кримінальним відтінком, ознаменували перший етап так званого «масового первинного накопичення капіталу в СРСР кінця 80-х років».

У серпні 1991 року перший український парламент проголосив Україну незалежною і суверенною державою. Перехід до ринкової економічної системи було визнано головним завданням державної економічної політики.

У зв'язку з переходом до ринкових відносин потрібно було змінити правову базу кооперації, як і інших напрямів господарської діяльності.

Кооперативні форми господарювання найкраще підходили до швидкого і безболісного переходу до ринкової економіки, оскільки за своєю природою вони мали можливість існувати паралельно з підприємницькими структурами, брати участь у ринкових відносинах з метою забезпечення економічних і соціальних інтересів членів кооперативів.

Слід зазначити, що в 1991 році Інститут держави і права АН України через Президію АН України направив до Кабінету Міністрів України наукову записку, в якій пропонував підготувати проект Закону «Про сільськогосподарську кооперацію». Передбачалося шляхом реалізації закону демократизувати управління колгоспами, вивести їх з-під «опіки» держави, надати їм належну господарську самостійність і забезпечити їх функціонування на засадах міжнародних кооперативних принципів. До рекомендацій науковців-правознавців тоді не прислухались. 14 лютого 1992 року було прийнято Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство». Як наслідок, майже всі колгоспи були перетворені в КСП, правове становище яких майже не відрізнялося від колгоспів. КСП не прижилися, але й колгоспи було зруйновано. Більше того, вони втратили позиції, яких досягли свого часу колгоспи.

Відсутність законодавчого підґрунтя для створення сільськогосподарських кооперативів призвело до того, що у процесі реформування КСП реорганізовувалися в акціонерні товариства або у товариства з обмеженою відповідальністю.

Подальший аналіз становлення та розвитку кооперативного законодавства цілком логічно почати з Конституції України, яка була прийнята у 1996 році. Як Основний закон вона відіграє значну роль для розвитку всіх видів кооперації, у тому числі й сільськогосподарської. Згідно зі ст. 8 норми Конституції є нормами прямої дії і можуть виступати безпосередньою правовою підставою для виникнення, зміни чи припинення суспільних відносин. Тим не менше, Конституція України, на жаль, не містить конкретних норм, які б безпосередньо стосувалися відносин щодо створення та діяльності СГК. Наприклад, у Конституції Іспанії від 27 грудня 1978 року зазначено, що кооперативи є найважливішою

організаційно-правовою формою підприємницької діяльності землеробів, а ст. 129.2 проголошує, що «публічна влада активно розвиває різні форми участі в підприємницькій діяльності і сприяє розвитку кооперативних об'єднань за допомогою видання відповідних законів» [118, 73]. Слід зазначити, що Конституції багатьох країн світу прямо передбачають положення, згідно з якими кооперація визнається пріоритетним напрямом розвитку суспільних економічних відносин. Так, у статті 45 Конституції Італії, що набула чинності 1948 року, записано: «Республіка визнає соціальну функцію кооперації, що має характер взаємодопомоги і не переслідує цілей приватної спекуляції. Закон сприяє її зростанню найбільш прийнятними засобами і забезпечує відповідний контроль за її характером і цілями» [48, 313-314].

Проте, Конституція України містить ряд норм, які так чи інакше впливають на розвиток сільськогосподарської кооперації. По-перше, це ті норми, які стосуються відносин власності. Це, зокрема стаття 14 Конституції України, яка гарантує право власності на землю; стаття 41 Конституції України, яка передбачає право кожного володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю; стаття 13, згідно з якою держава забезпечує захист усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальну спрямованість економіки. Не менш важливе значення для діяльності всіх видів кооперації мають положення ст. 42 Конституції про право на підприємницьку діяльність.

Однією з основних свобод людини, передбачених ст. 36 Конституції, є право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Ця норма відтворює статтю 20 Загальної декларації прав людини, де зазначено, що кожна людина має право на свободу асоціацій, ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації [32]. Звісно, що в даному випадку мова йде про добровільні об'єднання громадян у широкому значенні. Зазначені норми мають велике значення для формування у суспільстві розуміння кооперативної ідеї, з огляду на те, що колективні господарства за радянських часів створювалися насильницькими методами через усупільнення майна, землі та праці селян.

За ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Основу джерел міжнародного права у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації складають акти, які приймаються Міжнародним Кооперативним Альянсом (МКА), Міжнародною організацією праці (МОП), Комітетом просування і підтримки кооперативів (КОПАК).

На XXXI конгресі МКА, що відбувся в м. Манчестер (Великобританія) 1995 року, була прийнята Декларація про кооперативну ідентичність, яка є підґрунтям для побудови правових основ кооперації в багатьох державах.

У червні 2002 року в Женеві на 90-ій сесії Міжнародної конференції праці була прийнята нова Рекомендація МОП №193 «Про сприяння розвитку кооперативів», яка приведена у відповідність до Декларації про кооперативну ідентичність [99]. Зазначені міжнародні документи слід урахувати у процесі розвитку і вдосконалення національного кооперативного законодавства. Але було б нерозумним копіювати формулювання, які викладені у міжнародних документах щодо кооперації. Завжди існує ризик того, що універсальні правові норми використовуватимуться без адаптації їх до специфічних національних умов, без урахування економічних, соціальних, політичних, культурних і юридичних особливостей конкретної держави.

Якщо дотримуватися хронології розвитку кооперативного законодавства в Україні, то першим законом, який відтворив міжнародні кооперативні принципи став прийнятий у травні 1992 року Закон України «Про споживчу кооперацію» [98, 414]. Хоча такі основоположні принципи, як відкрите членство, рівність прав при прийнятті рішень за правилом «один член кооперативу – один голос», обмежений відсоток на пайовий капітал, освіта та просвітництво не були відображені, закон отримав загальне схвалення Міжнародного кооперативного альянсу, до складу якого увійшла Українська спілка споживчих товариств (Укоопспілка). Відповідно до закону основними напрямками діяльності будь-якого споживчого товариства (кооперативу) є торговельна, заготівельна, виробнича та інша підприємницька діяльність, не заборонена чинним законодавством України.

Проте, за економічною суттю, споживча і сільськогосподарська кооперації принципово різні. Як зазначає О.В. Чаянов: « Кооперація не може мислитися ізольовано від тієї соціально-господарської бази, на якій вона стоїть, і оскільки економічно різні бази, остільки різна природа самих галузей кооперації. Так, кооперація селянська, на нашу думку, є вельми досконалим організованим варіантом селянського господарства, що дозволяє дрібному товаровиробнику, не руйнуючи своєї індивідуальності, виділити зі свого організаційного плану ті елементи, в яких велика форма виробництва має безперечні переваги над дрібною, і організувати їх спільно з сусідами у велику форму виробництва, часто використовуючи найману працю.

Споживча кооперація жодних господарств не об'єднує і не раціоналізує їх продуктивної діяльності. Її завдання - об'єднати купівельну активність своїх членів і організувати якомога раціональніше витрачання членами свого доходу, отриманого від виробничої діяльності поза кооперативом» [117, 84]. Це означає, що у споживчій кооперації суб'єктами кооперативних відносин виступають споживачі і кооперативна ініціатива походить саме від них.

Якщо проаналізувати Закон України «Про споживчу кооперацію», очевидним стає той факт, що споживач - фізична особа, яка прагне задовольнити свої, у першу чергу споживчі та побутові потреби (у якісних і дешевих продуктах харчування, предметах повсякденного побуту тощо) з економічною вигодою для себе. А тому не зовсім обґрунтованою є норма Закону «Про споживчу кооперацію», у якій говориться про можливість участі у первинних споживчих товариствах колективних членів (юридичних осіб). На неправомірність членства у споживчих товариствах юридичних осіб вказує і відомий вчений-кооператор В.І. Семчик [105, 146]. Натомість, сільськогосподарськими товаровиробниками є фізичні і юридичні особи, тому необхідність обслуговування сільськогосподарськими кооперативами їх потреб зумовлює можливість кооперування і перших, і других.

Закон, який би регулював саме сільськогосподарську кооперацію, був украї необхідний на початку аграрної реформи, але прийнятий Верховною Радою України він був лише 17 липня 1997 року.

Саме Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» було покладено початок новій кодифікації законодавства про діяльність СГК. Він визначив правову основу участі кооперації в аграрній реформі, у розвитку аграрного ринку, а головне – на законодавчому рівні врегулював порядок створення, функціонування та припинення діяльності сільськогосподарських кооперативів. У цілому зазначений закон є прогресивним. Він визначив пайові засади кооперативної діяльності; увів інститут кооперативних об'єднань; визначив принципи діяльності СГК; відобразив аграрну специфіку кооперативів, підпорядкувавши їх діяльність сільськогосподарським цілям - виробництву сільськогосподарської продукції або обслуговуванню цього виробництва. Проте, відсутність у законі чіткого визначення СГОК як неприбуткової організації загальмувало на тривалий час створення та розвиток останніх. У ст. 33 закону зазначено, що оподаткування кооперативу (об'єднання) здійснюється відповідно до податкового законодавства. Але, нажаль, чинне податкове законодавство не враховує специфіки діяльності СГОК.

Також у законі фактично відсутні напрями державної підтримки СГК.

Наступним законом, який продовжив формування кооперативного законодавства став Закон України «Про кооперацію», прийнятий Верховною Радою України 10 липня 2003 року. Закон розроблено відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі у реформуванні економіки України на ринкових засадах» від 19 грудня 2000 року [89].

Метою законодавця було створення базового закону для усіх форм кооперації в Україні. Закон визначив такі типи кооперативів як споживчий, виробничий та обслуговуючий, визначив основні засади, принципи, завдання кооперації; правові, організаційні та соціальні основи функціонування кооперативних товариств, організацій та спілок; порядок створення кооперативів, їх реєстрацію; права та обов'язки членів кооперативів; органи управління кооперативами та їх функції; порядок виплати паїв; порядок створення кооперативних об'єднань, організацій та спілок. Також слід зазначити, що відповідно до Прикінцевих положень цього

Закону (ст. 41) він має переважну силу перед іншими актами кооперативного законодавства.

Якщо проаналізувати зміст Закону України «Про кооперацію», то очевидним є фактично повне відтворення положень законів «Про споживчу кооперацію» й «Про сільськогосподарську кооперацію». Між тим кредитні, страхові, житлові, житлово-будівельні, садівничі, гаражно-будівельні кооперативи знову виявилися поза увагою законодавця. На наш погляд, це є істотним недоліком, адже закон покликаний визначити правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні.

Серед негативних рис слід також зазначити відсутність у законі такої специфічної риси кооперативної діяльності, як неприбуткова природа. Насамперед, це стосується сільськогосподарських кооперативів. Адже саме ця ознака, а також виконання особливих економічних й соціальних функцій є підґрунтям для застосування пільгового оподаткування в нашій країні.

Певні кроки в цьому напрямі були зроблені указом Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» від 19 грудня 2000 року, в якому було закладено гарантію недопущення подвійного оподаткування доходів від кооперативної діяльності тощо [89]. Але, на жаль, чинні закони України, «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про споживчу кооперацію», а також Закон України «Про кооперацію», не містять спеціальних вказівок щодо специфіки оподаткування.

Також у законі недостатньо чітко проводиться розмежування між пайовим та спеціальним фондами: якщо пайовий фонд, згідно з визначенням, – це майно кооперативу, що формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів та асоційованих членів кооперативу, а спеціальний – фонд, який створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу, інших надходжень, не заборонених законодавством (у тому числі й паїв), на забезпечення його статутної діяльності, то суттєвої різниці між ними немає – і перший, і другий можуть складатися з пайових внесків і використовуватися для здійснення статутної діяльності кооперативу.

Незрозумілим є також і те, що в одній частині статті (ст. 20) закріплено положення, відповідно до якого неподільний фонд не може бути розподілений, а в іншій частині тієї ж статті передбачена можливість перерозподілу цього фонду [43].

Щодо тлумачення у ст. 1 Закону України «Про кооперацію» термінів «обслуговуючий» та «споживчий кооперативи» слід було прописати обов'язковість економічної участі, оскільки саме вона є соціальною й економічною базою будь-якого кооперативу, що визначає не тільки успішність його роботи, а й стійкість у цілому. За наявності такого положення цілком зрозумілими стають питання спадкування паю. Саме економічна участь є визначальною при вирішенні питання збереження у кооперативі членства (асоційованого чи повного) спадкоємцем, який отримав пай.

Невирішеними залишаються питання щодо долі неподільного фонду кооперативу після його ліквідації. Адже майно фонду, згідно зі ст. 29 Закону, не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій кооперативній організації. Яким чином буде визначатись така організація, залишається неврегульованим.

Таким чином, суттєвими вадами Закону України «Про кооперацію», які не сприяють розвитку кооперативного руху, слід визначити наступні:

1. Закон фактично повністю дублює положення законів України «Про споживчу кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію»;

2. Залишаються невирішеними питання правового регулювання діяльності кредитних, страхових, житлових, садівничих, житлово – та гаражнобудівельних кооперативів. У зв'язку з чим відсутні підстави позиціонування закону як такого, що визначає правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні.

3. Невизначеним залишається питання оподаткування кооперативів, з огляду на специфічність їх господарської діяльності;

4. Недостатньо чітко проводиться розмежування між пайовим та спеціальним фондами.

5. Неврегульованим є питання визначення кооперативної організації, до якої переходить неподільний фонд ліквідованого кооперативу.

6. Відсутність у термінах «обслуговуючий кооператив» та «споживчий кооператив» положення щодо обов'язковості економічної участі членів кооперативу у його діяльності.

Цивільний кодекс України має значення для сільськогосподарської кооперації, оскільки визначає правосуб'єктність СГОК як юридичної особи та договірні відносини суб'єктів господарювання, у тому числі СГОК, урегульовані Цивільним кодексом України.

На жаль, ЦК не врахував специфіки кооперативної діяльності, унаслідок чого відніс виробничі кооперативи до підприємницьких структур, а споживчі й обслуговуючі – до непідприємницьких, тим самим встановивши межу між історично однотипними організаціями.

За ЦК України підприємницькими визнаються товариства, основною метою діяльності яких є отримання прибутку, який вони тим чи іншим способом розподіляють між своїми учасниками (засновниками). Підприємницькі товариства можуть бути створені виключно у формі господарських товариств або виробничого кооперативу (ст.84). Навпаки, непідприємницькими є товариства, які не мають на меті отримання прибутку і не можуть розподіляти його між своїми учасниками (ст. 85). За ст. 86 ЦК до непідприємницьких товариств належать споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо, тобто перелік не є вичерпним, що означає віднесення СГОК саме до непідприємницьких товариств.

Таким чином, критерій прибутковості, вибраний законодавцем як базовий для класифікації юридичних осіб, має дві складові – «цільову» (спрямованість на отримання прибутку – головна мета діяльності) і «розподільну» (можливість розподілу прибутку між учасниками).

Згідно зі ст. 86 ЦК України, непідприємницькі товариства (споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не

встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Отже, наявність першої складової не є вирішальною у питаннях віднесення того чи іншого товариства до підприємницького чи непідприємницького.

Друга складова критерію прибутковості – можливість розподілу прибутків, отриманих у процесі діяльності товариства, між його учасниками – навпаки, дійсно дозволяє провести чітке розмежування між підприємницькими й непідприємницькими товариствами. Заборона щодо розподілу прибутків є принциповим положенням і впливає з логіки побудови законодавства про юридичних осіб.

Логіка ця полягає в тому, що кожна організаційно-правова форма, надає потенційним засновникам певний набір переваг використання даної моделі юридичної особи для ведення економічної діяльності. Разом з тим, містить і певні обмеження. Для успішного, збалансованого функціонування економічної системи кожна організаційно-правова форма повинна фіксувати рівновагу між двома згаданими групами якостей, а вибір тієї чи іншої форми юридичної особи – визначатися принципом «отримуючи одну перевагу, втрачаєш іншу» [108, 6].

Таким чином, «цільова» складова критерію, покладеного законодавцем в основу класифікації юридичних осіб, носить юридично-технічний характер, а визначальною для віднесення юридичної особи до непідприємницьких товариств є заборона на розподіл прибутків, отриманих у процесі діяльності між учасниками.

У ЦК кооперативи розглядаються як різновиди товариств, що є однією з організаційно-правових форм юридичних осіб. Якщо звернутися до Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона, то товариство визначається як спілка осіб, що переслідують будь-яку господарську мету (ведення сільськогосподарського, промислового, торгового підприємства спільною діяльністю та майновими вкладами) [10, 156].

У такому сенсі будь-який кооператив дійсно є товариством. Але, на наш погляд, кооперативи не слід відносити до підприємницьких або непідприємницьких товариств. Вони посідають самостійне місце, оскільки,

органічно поєднуючи ознаки підприємницьких і непідприємницьких товариств, мають свої, властиві кооперативу, риси, зокрема, по-перше, мету створення - задоволення різноманітних потреб своїх членів, по-друге, розподіл результатів економічної діяльності. Щодо другої риси, то специфіка полягає в тому, що економічний результат розподіляється між членами залежно від їх участі (трудової чи господарської), а не вкладеного капіталу. До речі, якщо це передбачено статутом кооперативу, на вкладений капітал також може нараховуватися частина прибутку, але вона обмежена на законодавчому рівні 20 відсотками. При цьому виробничі кооперативи визнаються підприємницькими товариствами, а споживчі, обслуговуючі - непідприємницькими. Такий підхід не відповідає Декларації про кооперативну ідентичність, яка прийнята XXXI Конгресом Міжнародного кооперативного альянсу (членом якого є і Україна) у 1995 році в м. Манчестер, згідно з якою кооператив, незалежно від виду і форми, – одне характерне соціальне явище [16].

Основна мета будь-якого кооперативу з часу їх появи в XIX столітті й до наших днів полягала і полягає в задоволенні матеріальних та інших потреб їх членів. Досягтися ця мета може шляхом здійснення підприємницької діяльності. Але отримання прибутку тут є не самоціллю, а засобом досягнення іншої мети – задоволення потреб членів кооперативу [1, 64-65].

Дохід, який отримується будь-яким кооперативом від його діяльності, використовується на розвиток кооперативу, винагороду його членам відповідно до їх участі у справах кооперативу, підвищення освітнього, культурного рівня членів, їх соціальне забезпечення та на інші передбачені статутом цілі.

Слід підкреслити, що кооперативна підприємницька діяльність характеризується значною специфікою, що зумовлює її спеціальне правове регулювання. Полягає вона у тому, що кооперативна підприємницька діяльність, здійснюється для задоволення різноманітних потреб своїх членів. Така специфічна ознака, як кооперативна мета та шляхи її досягнення, тобто господарська діяльність для досягнення економічного результату в інтересах членів кооперативу, дає нам підстави визначити кооператив як самостійну організаційно-правову форму

підприємницької діяльності, а виробничі і обслуговуючі кооперативи розглядати як типи.

Загалом, специфіка кооперативного підприємництва настільки значна, що, як зазначається в літературі, у французькій правовій системі, яка містить розмежування на цивільні й торгівельні товариства, сільськогосподарські кооперативи не відносяться ні до тих, ні до інших. Ця специфіка у поєднанні з сільськогосподарською діяльністю створює підстави для особливого правового регулювання сільськогосподарських кооперативних відносин зі своїми ознаками і принципами. [3, 87-88].

Законодавство США (федеративне і штатів) теж ідентифікує кооператив як особливу форму корпоративного бізнесу, яка має спеціальний порядок членського контролю і розподілу доходів з тим, щоб держава могла їм адресно надавати пільги та послуги. Однак, кооперативи, згідно з американським законодавством, принципово відрізняються від корпорацій, орієнтованих на інвесторів. Перша і найголовніша відмінність полягає у цільовій орієнтації цих організацій. Як зазначає В.В. Зіновчук, «звичайні корпорації менше пов'язані з якимось напрямом діяльності або функціями. Кооперативи більш обмежені межами тієї діяльності, заради якої вони були створені. Вони не можуть змінити свого призначення надавати послуги сільськогосподарським товаровиробникам» [35, 105].

У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 44/58 «Національний досвід у галузі сприяння кооперативному руху» (1989 року) вказано на необхідність визнання кооперативів як самостійної форми соціально-економічних організацій, що володіють правами, подібними до тих, які надаються діловим підприємствам у державному і приватному секторі. У своїй діяльності кооперативи повинні користуватися повною свободою відповідно до концепції і принципів кооперативного руху, включаючи право функціонувати на підставі конкуренції з іншими формами підприємств на національному, регіональному й міжнародному рівнях [63].

У доповіді Генерального Секретаря ООН щодо місця і ролі кооперативів з урахуванням нових соціально-економічних тенденцій, опублікованій у серпні 1996

року і представлений на розгляд 51-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, було виділено спеціальний розділ «Кооперативи і розвиток підприємницької діяльності», де відзначалося, що «підприємницька діяльність приватного сектору, організованого на кооперативній основі, робить значний внесок у створення різних соціальних благ. Кооперативи є альтернативною формою організації економіки в інтересах одночасно виробників і споживачів» [5, 32-34].

Г. Мюнхнер, аналізуючи кооперативне законодавство ФРН, відзначив, що кооперативи – це підприємницькі організації, які можуть укласти угоди з третіми сторонами. Але, за своєю суттю, вони відрізняються від комерційних підприємницьких організацій, оскільки їх основною метою є забезпечення економічних інтересів учасників (згідно зі ст.1 Закону ФРН про кооперативні товариства). Відхилення від своєї мети (забезпечення інтересів членів кооперативу) зумовлює безперечну ліквідацію кооперативу. Через це кооперативне товариство є унікальним, тому що є єдиною організацією, мета якої прямо зазначена у законі [134, 13-14].

Цілком логічно, що у процесі історичної еволюції виробничих відносин, з розвитком ринку і самої кооперації, її ознаки змінювалися, оскільки в ринковій економіці і кооперативу доводиться підкорятися законам ринку, конкурувати з його суб'єктами, займатися комерцією, прагнути отримати якомога більший економічний результат, інакше мета досягнення економічних і соціальних вигод залишиться декларацією.

Зазначене дає можливість підсумувати, що, по-перше, згідно з Декларацією про кооперативну ідентичність, і виробничі, і обслуговуючі кооперативи мають єдину сутність, спільну мету, яка у всі історичні періоди полягала і полягає у задоволенні матеріальних та інших потреб своїх членів. По-друге, досягається зазначена мета шляхом здійснення підприємницької діяльності, спрямованої на стабільне отримання економічного прибутку. Але, підкреслимо, головною метою господарської діяльності кооперативів не є прибуток. Саме ця риса є головною при виділенні кооперативів з кола інших підприємницьких товариств. По-третє, обслуговуючі й виробничі кооперативи у процесі своєї діяльності виконують

насамперед соціальну роль, тобто звільняють державу від виконання зазначених функцій, тому вони мають отримати від держави всю сукупність необхідних пільг.

Як зазначив відомий канадський кооперативний діяч А. Лейдлоу в доповіді «Кооперативи в 2000 році» на 27-му конгресі Міжнародного кооперативного альянсу, «керівники та ідеологи кооперативного руху протягом багатьох поколінь підкреслювали, що кооперативи відрізняються від звичайних корпорацій та капіталістичних підприємств своєю подвійною метою: кооперативи є не тільки господарськими організаціями, а й організаціями з певною соціально-економічною метою. Ця позиція соціально-економічного спрямування і є однією з вершин кооперативної філософії» [72, 29].

Узагальнювальне поняття кооперативу можна визначити наступним чином: це юридична особа, утворена шляхом добровільного об'єднання фізичних або/і юридичних осіб з метою задоволення економічних, соціальних, культурних та інших потреб шляхом здійснення господарської діяльності на засадах демократичного управління та економічної участі в діяльності кооперативу.

Отже, пропонуємо закріпити у ЦК України таку організаційно-правову форму як кооператив; навести узагальнювальне поняття кооперативу, яке відповідає Декларації про кооперативну ідентичність, встановити суттєві ознаки такої форми і найзагальніші положення, які регламентують правовий статус кооперативу. Загальні положення про окремі види кооперативів повинні бути врегульовані в Кооперативному кодексі України, який стане єдиним консолідованим актом.

Продовжуючи аналіз законодавчої бази кооперації, звернемося до Господарського кодексу України (далі - ГК), який під кооперативами розуміє «добровільні об'єднання громадян для спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань» (п.1 ст. 94), не передбачаючи, таким чином, можливості заснування кооперативу юридичними особами. Таке визначення суперечить Закону України «Про кооперацію», де кооператив - це юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах

самоврядування. Згідно з розумінням кооперативу, викладеному в ГК, обслуговуючі кооперативи, засновані юридичними особами, взагалі не мають права існувати.

До того ж ГК критерієм підприємницької діяльності визначив лише мету - отримання прибутку, продемонструвавши інший підхід до класифікації суб'єктів господарювання, ніж у ЦК. Хоча з господарської практики відомо, що існують юридичні особи, створені у формі підприємницьких товариств, які всі отримані прибутки витрачають на розвиток матеріальної бази, удосконалення технологій тощо (особливо в перші роки після їх створення), або зовсім не переслідують мети отримання прибутку, тоді як деякі непідприємницькі товариства не тільки фактично, але й юридично з моменту свого створення орієнтовані на отримання прибутку.

Кооперативи ГК визнав «підприємствами колективної власності», тобто корпоративними підприємствами, що діють на підставі колективної власності засновників.

Одночасно, з положень Глави 10 ГК «Підприємства колективної власності» випливає, що одержання прибутку як мета діяльності є характеристикою виключно виробничого кооперативу. Відповідно споживчі товариства віднесені до суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність, що також суперечить наявності єдиної суті та мети кооперативів усіх типів – задоволення матеріальних та інших потреб своїх членів.

Що ж до характеристики типів кооперативів, то положення ГК є досить суперечливими та внутрішньо неузгодженими. Так, частина друга статті 93 серед підприємств колективної власності називає «виробничі кооперативи», «підприємства споживчої кооперації». Наступною статтею ГК (ст. 94) кооперативи визначаються як «добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань», що можуть створюватися у різних галузях («виробничі, споживчі, житлові тощо»). З цього випливає невичерпність переліку видів кооперативу. У подальшому в ГК поняття «споживчий кооператив» не згадується взагалі. Натомість, до складу «споживчої

кооперації» включається «система самоврядних організацій (споживчі товариства, їх спілки, об'єднання), а також підприємства та установи цих організацій» (ст. 111 ГК).

Поняття сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, як і взагалі сільськогосподарський, ГК, так само як і ЦК, не містить взагалі, тим самим ототожнюючи споживчі й обслуговуючі кооперативи. За наявності таких понять, які не стикаються між собою, обслуговуючим сільськогосподарським кооперативам надається статус нерівнозначних їм кооперативів споживчих, адже вони діють у всьому світі у сфері розподілу і захищають інтереси своїх членів головним чином у сфері роздрібної торгівлі.

Надзвичайно важливим для сільськогосподарської кооперації є податкове законодавство.

Виходячи зі ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи здійснюють обслуговування членів свого кооперативу і не ставлять за мету отримання прибутку, метою їх діяльності є надання послуг переважно членам кооперативу. Отже, такий кооператив не є прибутковою організацією і отримані ним доходи не належать до прибутку.

Відповідно Податковий кодекс [95] повинен визначити сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи як неприбуткові організації, що не є платниками податку на прибуток підприємств. У будь-якому разі законодавство не повинно допускати подвійного оподаткування членів кооперативу.

Отже, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи відповідно до Положення про Реєстр неприбуткових організацій і установ, затвердженого наказом Державної податкової адміністрації України від 11 липня 1997 року № 232 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 6 серпня 1997 року за № 29/2095 [81], повинні офіційно одержати статус неприбуткової організації шляхом внесення їх до Реєстру неприбуткових організацій.

Неприбутковий характер діяльності СГОК полягає у тому, що сільськогосподарський товаровиробник - член кооперативу, поставляючи власний

продукт у СГОК (для збуту, переробки з подальшим збутом та ін.), фактично передає агенту, який у нього в наймі, продукцію для реалізації. Стан речей не змінюється від того, що власник отримує у момент передачі часткову оплату за свою продукцію як реальний платіж. Деякою мірою це стосується також придбання через кооператив засобів виробництва. Остаточний розрахунок відбувається за підсумками фінансового року, коли на рівні кооперативу підраховується прибуток. Та його частина, яка підлягає розподілу, сплачується членам кооперативу як надбавка за отриману від них продукцію або знижка з ціни, куплених ними в СГОК засобів виробництва, захисту рослин, добрив тощо.

Таке розуміння специфіки діяльності СГОК, зумовлює особливий порядок оподаткування прибутку кооперативів. Для виключення подвійного оподаткування однієї й тієї ж бази, податок у більшості країн стягується тільки на одному рівні, найчастіше на рівні члена кооперативу, тобто прибуток кооперативу за підсумками року, розподілений між членами, не оподатковується. До бюджету держави податок з цього прибутку платить сам сільськогосподарський товаровиробник.

Аналізуючи досвід зарубіжних країн, ми можемо спостерігати, як дбають про свої сільськогосподарські кооперативи уряди інших держав. Найбільші у порівнянні з іншими країнами податкові пільги мають обслуговуючі кооперативи у Франції. Законодавство цієї країни звільняє збутові, постачальницькі й обслуговуючі кооперативи від податку на товариства, за винятком операцій з особами - нечленами, доходи від яких оподатковуються в повному обсязі, тобто у розмірі 50% отриманого прибутку. Практично всі сільськогосподарські кооперативні об'єднання звільнені також від податку на земельні ділянки. Зернові кооперативи, об'єднання зі спільного використання техніки, товариства зі штучного запліднення худоби не підлягають оподаткуванню як щодо їх власної діяльності (наприклад, створення або збільшення капіталу), так і щодо операцій з третіми особами (операції купівлі-продажу, оренда та інше). Кооперативи зі спільного використання техніки і штучного запліднення худоби, крім того, звільняються від податку на додану вартість. У Данії кооперативні підприємства обкладаються зниженим, у порівнянні з приватним бізнесом, податком: при повній

ставці у 50% для кооперативів вони складають лише 20%. Не менш істотними податковими пільгами користуються сільськогосподарські кооперативи в Іспанії, де при податковій ставці на товариства у 35% вони сплачують лише 10% [103, 146].

Крім пільгового оподаткування, держава надає сільськогосподарським кооперативам і фінансову підтримку. Здебільшого завдяки державним кредитам і субсидіям відбувалося становлення системи сільськогосподарських (у першу чергу кредитних) кооперативів у країнах Скандинавії наприкінці XIX - початку XX ст.. У 30-х роках XX ст. державна підтримка зіграла вирішальну роль у створенні кооперативної кредитної системи у США. У післявоєнні роки державна підтримка була основою розвитку сільськогосподарського кооперативного кредиту у Франції та Японії. В Італії у 70-і роки була прийнята державна програма субсидіювання 85% витрат, пов'язаних зі створенням нових сільськогосподарських кооперативів [103, 146].

Відсутність у чинному українському законодавстві положень, які б чітко визначали неприбутковий статус СГОК, порядок оподаткування, фактично унеможлиблює кооперативну діяльність, робить її не вигідною.

Безперечно, становлення кооперації залежить від того, розуміють відповідні інстанції суть кооперативної форми чи ні. Проте, зазначені норми мають бути основоположними принципами державної ефективної політики, встановленими на законодавчому рівні. Тільки за таких умов відкриється дійсний простір для подальшого розвитку кооперативного руху в сільському господарстві і у всій системі АПК.

Слід зазначити, що у цьому напрямі останнім часом було здійснено декілька кроків.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2009 року № 184 – р схвалена Концепція Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року [28].

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 року № 559 була затверджена Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року [47].

Метою Програми є удосконалення правових, соціально-економічних та організаційних умов для створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, формування їх інфраструктури.

Завданнями Програми визначено удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; надання організаційної підтримки створенню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; поліпшення матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Але, підкреслимо, що вирішення зазначених питань неможливе без внесення відповідних змін у податкове та кооперативне законодавство щодо надання неприбуткового статусу сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, визначення їх як неприбуткових організацій, а також забезпечення належної державної підтримки.

На підставі викладеного в розділі 1 автор дійшов таких висновків:

1. На етнічних українських землях Російської імперії першим загальним законодавчим актом про кооперацію стало Положення про кооперативні товариства і їх спілки, затверджене Тимчасовим урядом 20 березня 1917 року. Цим нормативним актом було визначено порядок створення і функціонування сільськогосподарських кооперативів, яким надавалися широкі права для діяльності. В Австро – Угорщині перший такий законодавчий акт було прийнято ще 1873 року.

У 1920 році з прийняттям декрету «Про об'єднання всіх видів кооперативних організацій» майже всі сільськогосподарські кооперативи припинили свою діяльність. Кооперація була одержавлена і стала складовою частиною радянської системи, що встановилася в Україні.

Процес відродження сільськогосподарської кооперації почався з прийняттям Декрету ВЦВК та РНК у 1921 році «Про сільськогосподарську кооперацію».

Під час проведення колективізації з 1929 року по 1934 рік сільськогосподарська кооперація була ліквідована. Кооперативами вищого рівня були проголошені колгоспи, які повністю залежали від директив партії й адміністративних розпоряджень державної влади та підпорядковувалися завданням і планам наступних п'ятирічок.

Зміст Примірних статутів сільськогосподарської артілі 1930 і 1935 років дозволяє зробити висновки про імперативний характер правового регулювання колгоспних відносин

Демократичний шлях розвитку колгоспних відносин був передбачений у прийнятому на Третньому з'їзді колгоспників Приблизному Статуті колгоспу, який був затверджений Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 28 листопада 1969 року. Це джерело колгоспного права в цілому носило диспозитивний характер.

Початком відродження кооперативної ідеї став прийнятий у травні 1988 року Закон «Про кооперацію в СРСР».

У серпні 1991 року перший український парламент проголосив Україну незалежною і суверенною державою. Перехід до ринкової економічної системи було визнано головним завданням державної економічної політики.

14 лютого 1992 року прийнято Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», як наслідок – усі колгоспи перетворені в КСП, правове становище яких майже не відрізнялося від колгоспів. Відсутність законодавчого підґрунтя для створення сільськогосподарських кооперативів негативно позначилося на адаптації до ринкових відносин у сфері АПК.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» був прийнятий 17 липня 1997 року, чим покладено початок новій кодифікації законодавства про діяльність СГК.

Продовжив формування кооперативного законодавства Закон України «Про кооперацію», прийнятий Верховною Радою України 10 липня 2003 року.

Недоліками Закону України «Про кооперацію», на наш погляд, є такі:

- Залишаються невирішеними питання правового регулювання діяльності кредитних, страхових, житлових, садівничих, житлово – та гаражнобудівельних кооперативів. У зв'язку з чим відсутні підстави позиціонування закону, як такого, що визначає правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні.
- Невизначеним залишається питання оподаткування кооперативів, враховуючи специфіку їх господарської діяльності.
- Недостатньо чітко проводиться розмежування між пайовим та спеціальним фондами.
- Неврегульованим є питання визначення кооперативної організації, до якої переходить неподільний фонд ліквідованого кооперативу.
- Відсутність у термінах «обслуговуючий кооператив» та «споживчий кооператив» положення щодо обов'язковості економічної участі членів кооперативу у його діяльності.

2. Аналіз чинного законодавства (кооперативного, цивільного, господарського), дає підставу вважати, що кооперації, зокрема

сільськогосподарській, її організаційно–правовим формам як важливому інструменту розвитку ринкових відносин не відводиться належна роль в економіці України. Неправомірно проводиться розмежування виробничих і обслуговуючих кооперативів шляхом віднесення перших до підприємницьких, а других – до непідприємницьких організацій.

Згідно з Декларацією про кооперативну ідентичність і виробничі, і обслуговуючі кооперативи мають єдину сутність, спільну мету, яка полягає у задоволенні матеріальних та інших потреб своїх членів.

На підставі викладеного, пропонуємо закріпити у ЦК таку організаційно – правову форму як кооператив; навести узагальнювальне поняття кооперативу, яке відповідає Декларації про кооперативну ідентичність, встановити суттєві ознаки такої форми і найзагальніші положення, які регламентують правовий статус кооперативу. Загальні положення про окремі види кооперативів повинні бути врегульовані в Кооперативному кодексі України, який стане єдиним консолідованим актом.

3. Цивільний та Господарський кодекси України мають істотні розбіжності в регулюванні кооперативних відносин. Серед них можна назвати наступні:

- не передбачена можливість заснування кооперативу юридичними особами;
- фактичне ототожнення правового статусу обслуговуючого та споживчого кооперативів;
- Цивільний кодекс не дає поняття споживчого кооперативу, а визначення, яке дається у Господарському кодексі, суперечить ст. 1 Закону України «Про кооперацію»;
- Господарський кодекс України поділяє суб'єктів господарювання залежно від напряму діяльності, чи то комерційної (підприємництва) чи то, відповідно, некомерційної. Між тим Цивільний кодекс вказує на існування підприємницьких товариств та непідприємницьких;
- Цивільний кодекс відносить кооперативи до юридичних осіб приватного права, а Господарський кодекс визнає їх підприємствами колективної

власності, тобто корпоративними підприємствами, що діють на підставі колективної власності засновників тощо.

4. Основний Закон України «Про кооперацію» потребує вдосконалення.

Так, Закон не регламентує специфіки оподаткування кооперативів, зокрема недопущення подвійного оподаткування доходів від кооперативної діяльності. Така невизначеність є підґрунтям для існування численних суперечностей між податковим та кооперативним законодавством, зокрема щодо визначення неприбуткового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

5. Закони України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію» мають хиби, наявність яких може суттєво вплинути на гармонізацію українського законодавства із європейським. У зв'язку з чим пропонуємо:

- об'єднати принципи, проголошені у п.1 та 4 ст. 3 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», («добровільність членства фізичних і юридичних осіб в кооперативі та безперешкодний вихід з нього» та «відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає користуватися послугами цього кооперативу та у разі потреби погоджується брати участь у фінансуванні його на умовах, встановлених статутом кооперативу») в один, закріпивши можливість вступу до сільськогосподарського кооперативу будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка займається сільськогосподарською діяльністю, незалежно від наявності статусу сільськогосподарського товаровиробника, з внесенням відповідних змін до ст.1 зазначеного Закону;
- на рівні закону передбачити встановлення моніторингу відповідності кооперативів кооперативним принципам, у результаті чого передбачається суттєве зниження ризику відхилення від них, що дискредитує кооперативну ідею і гальмує її розвиток;
- закріпити на рівні закону кооперативні принципи, які проголошені Декларацією про кооперативну ідентичність та мають винятково важливе значення для ідентифікації кооперативу як такого, а саме: принцип освіти,

підвищення кваліфікації, інформації; принцип співпраці між кооперативами, принцип турботи про суспільство.

6. Визначити сільськогосподарський обслуговуючий кооператив як неприбуткову юридичну особу, утворену шляхом добровільного об'єднання фізичних або/і юридичних осіб, які займаються сільськогосподарською діяльністю, для задоволення спільних економічних, соціальних, культурних та інших потреб на основі кооперативних принципів

7. Вважаємо за доцільне врахувати специфічні особливості різних видів кооперативів у єдиному консолідованому акті – Кооперативному кодексі України.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ.

2.1 Порядок створення та припинення діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

У правовій літературі розрізняють три способи чи порядки виникнення юридичних осіб: розпорядчий порядок; дозвільний порядок; нормативно-явочний порядок. Кожна юридична особа не може виникнути поза державною владою, оскільки в тій чи іншій формі держава регулює і контролює процес виникнення юридичної особи [107, 15-17].

У розпорядчому порядку виникають, як правило, державні підприємства, організації та установи.

Суть дозвільного порядку полягає в тому, що на утворення організації, яка створюється у зазначеному порядку, необхідно одержати попередній дозвіл відповідних державних органів управління або органів місцевого самоврядування, до компетенції яких входить керівництво діяльністю даної організації.

Суть нормативно-явочного порядку полягає в тому, що утворення юридичні особи не потребує спеціального попереднього дозволу якого-небудь органу, оскільки законодавець наперед нормативним актом вирішив питання про доцільність їх діяльності.

Для утворення як виробничих, так і обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів застосовується нормативно - явочний порядок, коли не вимагається згода будь-яких третіх осіб, включаючи й державні органи. Реєстраційний орган лише перевіряє, чи відповідають закону надані засновницькі документи і чи дотриманий встановлений порядок їх створення.

Загалом такий порядок створення сільськогосподарських кооперативів (далі - СГК) передбачений у більшості європейських країн. Винятком є Франція, де необхідно отримати адміністративний дозвіл для створення кооперативного підприємства. Декрет-закон від 8 серпня 1935 року звільнив сільськогосподарські кооперативи від податку на товариства і, ніби в обмін на це звільнення, а також

щоб їм не скористалися псевдокооперативи, встановив адміністративний дозвіл для цієї категорії товариств. Крім того, був запроваджений постійний контроль за діяльністю кооперативів з боку адміністративних органів (комісар республіки або міністр сільського господарства залежно від масштабу підприємства).

За загальним правилом кооператив як юридична особа з'являється з моменту включення до кооперативного реєстру, який ведеться судовою або адміністративною владою. Але після ухвалення закону від 4 січня 1978 року, кооператив повинен бути включений до реєстру торгових підприємств і товариств.

Дозвіл, що отримується від комісара республіки або міністра сільського господарства при створенні кооперативу, дається після перевірки відповідності прийнятого ним статуту законодавчим розпорядженням і типовому статуту. Крім того, кооперативи повинні доводити до наглядових інстанцій будь-які зміни, що відбуваються в них, надавати щорічні звітні документи й таке інше [74, 141].

Зважаючи на те, що в Україні кооперативний рух перебуває на початковій стадії розвитку, а також на те, що Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» не передбачає встановлення моніторингу відповідності кооперативів кооперативним принципам, у результаті чого на практиці досить поширеними є відхилення від них, можливо доцільно б було застосувати досвід Франції щодо порядку створення та контролю за діяльністю СГК з боку державних органів.

Створення СГОК передбачає ряд послідовних і пов'язаних між собою юридичних дій, спрямованих на досягнення певної кінцевої мети. Мова йде про комплекс дій, які починаються з того, що декілька осіб добровільно вирішують створити СГОК з тим, щоб, діючи спільно, мати можливість здійснювати господарську діяльність для задоволення однорідних потреб і інтересів, на підставі встановлених принципів та цінностей. Ці дії послідовно формалізуються, по-перше, шляхом прийняття рішення про створення кооперативу його установчими зборами, по-друге - прийняттям статуту, а завершуються вони реєстрацією кооперативу шляхом внесення відповідних відомостей до єдиного державного реєстру.

Порядок створення СГОК передбачений Законом України «Про кооперацію» та Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» (далі – Закон).

Загальними умовами створення будь-якого кооперативу, у тому числі СГОК, є наступні: кооператив створюється на добровільних засадах фізичними та юридичними особами, рішення про створення приймається його установчими зборами, кількість членів кооперативу не може бути меншою, ніж три особи. Слід зауважити, що згідно зі ст. 5 Закону, засновниками можуть бути лише громадяни України та юридичні особи, створені в Україні. Таке обмеження суперечить не тільки ст.1 Закону, згідно з якою будь-яка фізична або юридична особа може бути членом кооперативу, а й ст. 7 Закону України «Про кооперацію», де зазначено, що засновниками кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи України та іноземних держав, які беруть участь у діяльності кооперативів через своїх представників.

Така невідповідність повинна бути усунута шляхом внесення відповідних змін у п. 2 ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Сільськогосподарський кооператив вважається створеним і набуває права юридичної особи з моменту його державної реєстрації. За чинним законодавством реєстрація кооперативу здійснюється у порядку, передбаченому для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, і проводиться відповідно до вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб - підприємців» [86, 263].

Основне призначення державної реєстрації полягає у первинній легалізації учасників господарського обороту в цілому. Здебільшого вона проводиться з метою державного обліку суб'єктів; збору публічно - достовірних даних про їхнє правове, майнове та організаційне становище; здійснення контролю за законністю виникнення, зміни та припинення правового статусу.

Справедливо зазначається, що державна реєстрація встановлюється не лише в інтересах держави (зокрема, для виявлення державою платників податків та інших обов'язкових платежів, одержання державою відомостей статистичної звітності для здійснення регулювання сфери економіки), але й для створення так званої «прозорості» ринку, тобто можливості не тільки для держави, а й для інших

учасників ринкових відносин знати своїх майбутніх партнерів та контрагентів, виробників продукції, емітентів цінних паперів.

Державна реєстрація юридичних осіб проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій за місцезнаходженням юридичної особи. Для проведення державної реєстрації засновники СГОК або уповноважена ними особа повинні подати державному реєстратору (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи: заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи; копію протоколу установчих зборів; два примірники статуту; документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи. Цей перелік є вичерпним, державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації.

Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації СГОК є датою державної реєстрації юридичної особи. Строк реєстрації не повинен перевищувати три робочі дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи. Не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації СГОК отримує свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи (п. 6 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб - підприємців»).

Згідно зі ст. 26 зазначеного вище закону, державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи. Це повідомлення є підставою для взяття СГОК на облік у перелічених органах.

Відмова у державній реєстрації допускається тільки у разі невідповідності установчих документів вимогам ч.3 ст. 8 Закону України «Про державну

реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб - підприємців» та порушення порядку створення СГОК.

СГОК як юридична особа, як суб'єкт прав, повинен мати назву для самоідентифікації; юридичну адресу та місцезнаходження за місцем здійснення своєї діяльності

Відповідно до вимог наказу Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 65 від 9 червня 2004 року [12], найменування юридичної особи повинно відображати організаційно – правову форму та не бути тотожним найменуванню іншої юридичної особи. При написанні найменування юридичної особи використовуються лише великі літери українського алфавіту. Право на найменування суб'єкта господарювання є його абсолютним, виключним правом, яке, у разі його порушення, підлягає захисту.

Право СГОК на найменування означає можливість використовувати його на вивісках, рахунках, документах, на самому товарі. Найменування потрібне ще й тому, що кооператив як юридична особа виступає в цивільних та інших правовідносинах від свого імені. Воно є засобом його індивідуалізації як серед інших кооперативів, так і серед інших організацій.

Необхідно вказати й на інші вимоги, які висуваються Законами України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про кооперацію». Так, мінімальна кількість членів СГОК не може бути меншою, ніж три особи. Членом СГОК може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку, має громадянство України та виявила бажання взяти участь у діяльності кооперативу. Що ж до членства юридичних осіб у СГОК, то Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», а саме ст. 5, висунута вимога щодо добровільності вступу та наявності реєстрації в Україні. Також слід зазначити, що згідно зі ст. 1 зазначеного закону юридична особа повинна мати статус сільськогосподарського товаровиробника. Така вимога певним чином суперечить принципу діяльності кооперативу, який, згідно зі ст. 3 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», проголошує відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає користуватися послугами цього кооперативу та у разі потреби погоджується брати участь у

фінансуванні його на умовах, встановлених статутом кооперативу. До того ж така вимога відсутня у Законі України «Про кооперацію».

Виникнення й діяльність юридичних осіб-суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми неможливе без засновницьких документів.

Згідно зі ст. 57 Господарського кодексу України [25] засновницькими документами суб'єктів господарювання є рішення про його створення або засновницький договір, а також статут. Відповідно до статті 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами. Ця норма спрямована на те, щоб при створенні сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу не було необхідності укладати засновницький договір. Аналогічна норма міститься і в Законі України «Про кооперацію». Отже, для державної реєстрації СГОК необхідні два документи, а саме протокол установчих зборів та статут.

Загальні вимоги щодо змісту статуту містять Господарський та Цивільний кодекси України: статті 57 та 88 відповідно.

Вважається, що основне призначення статуту – інформування контрагентів і інших осіб, які вступають у відносини з підприємством, про його діяльність, права та можливості. Така інформаційна функція статуту означає його публічність, тобто доступність для ознайомлення будь-якої зацікавленої особи. Проте роль статуту не обмежується лише його інформативною функцією, оскільки перш за все статут покликаний регулювати створення й діяльність суб'єкта, для якого він і розробляється.

Статут є локальним актом, за допомогою якого є можливість урахувати специфіку кожного конкретного СГОК. Відмінність статуту від інших локальних внутрішніх кооперативних актів (правил внутрішнього розпорядку, положення про оплату праці тощо) полягає в тому, що він набирає чинності з моменту державної реєстрації кооперативу, а всі інші локальні акти - з моменту їх прийняття.

Будучи основним правовим документом, який регулює діяльність кооперативу, статут не має на меті врегулювання всіх відносин, які є предметом його правової регламентації. Для цього можуть прийматися й інші внутрішні

кооперативні акти, наприклад, Правила внутрішнього розпорядку. Статут же повинен слугувати правовою базою для прийняття зазначених локальних актів, які повинні відповідати статуту й не суперечити йому.

Спеціальні вимоги до статуту СГОК містяться у ст.7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та у ст.8 Закону України «Про кооперацію» (далі – Закон). Слід зазначити, що Закон України «Про кооперацію», прийнятий 10 липня 2003 року, набрав чинності 27 липня 2003 року. Відповідно до Прикінцевих положень цього Закону, він має переважну силу перед Законом «Про сільськогосподарську кооперацію». По-перше, кооперативи та кооперативні об'єднання, які створено до набрання чинності Законом, зобов'язані протягом року із дня набрання чинності Законом привести свої статuti у відповідність із Законом. До приведення статутів у відповідність із цим Законом кооперативи та кооперативні об'єднання керуються положеннями чинних статутів у частині, яка не суперечить Закону. По-друге, Кабінету Міністрів України доручено протягом року із дня набрання чинності цим Законом підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів у відповідність із цим Законом.

З огляду на вищезазначене, статут СГОК повинен містити такі відомості: найменування кооперативу, його тип та місцезнаходження; мета створення кооперативу і вичерпний перелік видів його діяльності; склад його засновників; умови і порядок вступу до кооперативу та виходу чи виключення з нього; права і обов'язки членів та асоційованих членів кооперативу; порядок внесення змін до статуту кооперативу; порядок встановлення розмірів і сплати внесків та паїв членами кооперативу та відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх сплати; форми участі членів кооперативу в його діяльності; порядок формування, склад і компетенція органів управління та органів контролю кооперативу, а також порядок прийняття ними рішень, у тому числі з питань, рішення з яких приймається одногосно чи кваліфікованою більшістю голосів членів кооперативу, які беруть участь у загальних зборах; порядок формування, використання та розпорядження майном кооперативу; порядок розподілу його

доходу та покриття збитків; порядок обліку і звітності у кооперативі; порядок реорганізації і ліквідації кооперативу та вирішення пов'язаних з цим майнових питань; порядок скликання загальних зборів; умови і порядок повернення паю. Норма закону, яка має перелік вищеназваних положень, обов'язкових для статуту кожного сільськогосподарського кооперативу, є імперативною за своїм характером і її вимоги повинні виконуватися. Статут може містити інші, пов'язані з особливостями діяльності кооперативу, положення, що не суперечать законодавству. (ст. 8 Закону України «Про кооперацію»).

У процесі діяльності кооперативу до статуту можуть бути внесені зміни й доповнення, зумовлені як змінами в діяльності самого кооперативу (наприклад, включення додаткових видів діяльності, введення правління та ін.), так і змінами чинного законодавства, які впливають на діяльність кооперативу.

Затвердження статуту кооперативу та внесення до нього змін є виключною компетенцією загальних зборів членів кооперативу.

Невідповідність статуту суб'єкта господарювання вимогам чинного законодавства тягне за собою визнання статуту недійсним.

Слід зазначити, що зміст статуту, передбачений Законом України «Про кооперацію», значно ширший, ніж у ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Так, передбачено включення до статуту таких положень, як вичерпний перелік видів діяльності кооперативу; відповідальність за порушення зобов'язань щодо сплати внесків та паїв; порядок скликання загальних зборів; порядок формування, склад і компетенція органів управління та органів контролю кооперативу, а також порядок прийняття ними рішень, у тому числі з питань, рішення з яких приймається одноголосно чи кваліфікованою більшістю голосів членів кооперативу, які беруть участь у загальних зборах; порядок формування, використання та розпорядження майном кооперативу; порядок покриття збитків; порядок внесення змін до статуту кооперативу; порядок обліку і звітності у кооперативі; умови й порядок повернення паю.

Статут сільськогосподарського кооперативу є актом правотворчості його членів. Для полегшення роботи щодо розробки статуту наказом Міністерства аграрної

політики від 26.06.2003 року був затверджений Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу [88]. Така практика розробки примірних статутів існує й в інших країнах. Наприклад, у Франції положення і статuti кооперативних організацій приймаються на основі одного з шести типових статутів, затверджених урядом [54, 56].

Проте, на наш погляд, слушним є зауваження М.І. Козиря про те, що прийняття Примірних статутів сільськогосподарських кооперативів як звичайних відомчих нормативних актів неприйнятне і призводить до втрати престижності нормативного акту, розробленого і прийнятого найвищим представницьким органом даного виду сільськогосподарських кооперативів [45, 28].

Відповідно до законодавства у процесі діяльності СГОК можлива зміна його правового статусу. Мова йде про реорганізацію кооперативу, яка здійснюється згідно зі статтею 28 Закону України «Про кооперацію», статтею 37 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» за рішенням загальних зборів членів кооперативу у формі злиття, приєднання, розділення, виділення, перетворення. Реорганізація кооперативу тягне за собою внесення відповідних змін до його статуту у визначеному законодавством порядку. При реорганізації кооперативу здійснюється універсальне правонаступництво, його права й обов'язки переходять до інших суб'єктів права.

Порядок припинення шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення будь-якої юридичної особи, у тому числі СГОК, передбачений ст. 107 ЦК, а також ст. 59 ГК. Згідно з цим порядком, за рішенням загальних зборів СГОК створюється спеціальна комісія з реорганізації юридичної особи, яка складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу). Зазначені документи повинні містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняється, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оскаржуються сторонами.

Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються загальними зборами. (ст. 28 Закону України «Про кооперацію»).

Нотаріально посвідчені копії передавального акта та розподільчого балансу передаються в орган, який здійснює державну реєстрацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи, що реорганізується, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи правонаступника.

Якщо правонаступниками СГОК є кілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, що припинилася, неможливо, юридичні особи - правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами.

Перетворенням СГОК є зміна його організаційно-правової форми. (ст. 108 ЦК). У такому разі до нової юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи.

Виділенням є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків СГОК до однієї або кількох новостворюваних юридичних осіб.

Необхідно підкреслити, що загальні збори, прийнявши рішення про реорганізацію, зобов'язані негайно письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію та вносить до єдиного державного реєстру відомості про те, що СГОК перебуває у процесі реорганізації.

Комісія з реорганізації СГОК розміщує в друкованих засобах масової інформації, де публікуються відомості про державну реєстрацію, повідомлення про реорганізацію кооперативу та про порядок і строк висування кредиторами вимог до неї. Цей строк не може становити менше двох місяців з дня публікації повідомлення про реорганізацію. (ст. 105 ЦК)

Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово повідомляє їх про реорганізацію СГОК.

СГОК вважається реорганізованим з моменту внесення відповідних змін у Єдиний державний реєстр.

Варто зупинитися на окремих моментах щодо реорганізації юридичних осіб, у тому числі СГОК, які проаналізовано у Роз'ясненні Вищого арбітражного суду України від 12.09.1996 року «Про деякі питання практики вирішення спорів,

пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» [87]. Так, згідно з п. 10 Роз'яснень, у разі злиття, поділу, приєднання СГОК момент переходу майна та відповідних прав і обов'язків до нових підприємств визначається днем підписання передаточного або розподільного акта чи балансу, якщо інше не передбачено законом чи постановою про реорганізацію, і тому може не збігатися у часі з моментом здійснення реорганізації СГОК, тобто виключення його з державного реєстру.

Якщо в розподільному акті відображено лише розподіл майна, а дані про розподіл кредиторської і дебіторської заборгованості відсутні, розподіл заборгованості за наявності спору здійснюється між новоутвореними підприємствами пропорційно вартості отриманого ними майна. Нові підприємства, до яких у результаті реорганізації перейшли майнові зобов'язання, несуть за ними матеріальну відповідальність і у випадку, якщо прийняте ними майно не покриває вимог кредиторів у межах, визначених установчими документами про реорганізацію правонаступника.

Вирішуючи питання про правонаступництво, потрібно мати на увазі, що запис в установчих документах про правонаступництво має істотне значення для визнання останнього. Однак суттєве значення мають також фактично здійснені організаційно-економічні перетворення, з якими чинне законодавство пов'язує перехід майнових прав та обов'язків, а саме: рішення загальних зборів СГОК, підписання передаточного або розподільного акта чи балансу. Отже, у разі виникнення питань, пов'язаних з правонаступництвом, слід здійснювати аналіз документів, що стосуються переходу прав і обов'язків на майно (майнові права) чи його відповідну частину.

Щодо питання ліквідації кооперативу приписи Закону України «Про кооперацію» та Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» фактично не відрізняються від відповідних норм цивільного та господарського законодавства. Ліквідацією СГОК, як і будь-якої юридичної особи, є припинення діяльності без переходу прав і обов'язків кооперативу до інших осіб в порядку правонаступництва.

Підстави ліквідації СГОК зазначені у статті 29 Закону України «Про кооперацію» та у ст. 38 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Так, кооператив ліквідується за рішенням загальних зборів членів кооперативу (зборів уповноважених) або за рішенням суду. Такі підстави ідентичні тим, що визначені у статті 110 Цивільного кодексу України та у статті 59 Господарського кодексу України. Відповідно до зазначених норм, юридична особа ліквідується: 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, у тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; 2) за рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути. Якщо вартість майна юридичної особи є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, юридична особа ліквідується в порядку, встановленому законом про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом. (ст. 110 ЦК).

Ліквідація СГОК починається з призначення ліквідаційної комісії, установлення порядку та строків ліквідації. Ліквідація кооперативу здійснюється ліквідаційною комісією, призначеною загальними зборами членів кооперативу. У разі ліквідації об'єднання ліквідаційну комісію призначають збори уповноважених представників кооперативів. Якщо ліквідація здійснюється за рішенням суду, то відповідну комісію призначає суд. З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження з управління кооперативом. (п.2 ст. 38 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Ліквідацію кооперативу умовно можна розділити на три етапи.

Перший етап - призначення ліквідаційної комісії, установлення порядку і строків ліквідації.

Так, ліквідаційна комісія у триденний термін з часу її призначення публікує інформацію про ліквідацію кооперативу в одному з офіційних друкованих засобів масової інформації із зазначенням строку подачі кредиторами своїх претензій, який не може бути меншим, ніж два місяці з дня публікації інформації про ліквідацію

кооперативу. Ліквідаційна комісія проводить належну підготовчу та організаційну роботу, зокрема вживає заходів щодо виявлення кредиторів і отримання дебіторської заборгованості. Після закінчення терміну висування вимог ліквідаційна комісія складає проміжний ліквідаційний баланс, який затверджується загальними зборами кооперативу або судом. Проміжний ліквідаційний баланс містить відомості про склад майна СГОК, що ліквідується, перелік висунутих кредиторами вимог, а також результати їх розгляду (ст. 111 ЦК).

Розпорядження землею кооперативу не регламентовано в Законах України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», тому здійснюється відповідно до земельного законодавства.

Другий етап полягає у стягненні дебіторської заборгованості кооперативу і задоволенні вимог кредиторів.

На цьому етапі ліквідаційна комісія проводить виплату грошових сум кредиторам кооперативу відповідно до проміжного ліквідаційного балансу в порядку черги, що встановлений ст. 112 ЦК. Цей порядок задоволення вимог кредиторів стосується ліквідації платоспроможного СГОК і має такий вигляд: 1) у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом; 2) у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності; 3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів); 4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Але, задовольняючи вимоги кредиторів при ліквідації, ЦК робить виняток із загального правила для кредиторів четвертої черги, виплати яким проводяться після закінчення місяця з дня затвердження проміжного ліквідаційного балансу (п. 2 ст. 111 ЦК).

В основу розрахунків із кредиторами цивільним законодавством покладені такі положення, які застосовуються до будь-яких юридичних осіб, у тому числі й до СГОК. Так, у разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора

або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу СГОК звернутися до суду із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду вимоги кредитора можуть бути задоволені за рахунок майна, що залишилося після ліквідації юридичної особи (п. 3 ст. 112 ЦК).

Не визнані ліквідаційною комісією вимоги кредиторів, з якими кредитор у місячний строк після одержання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог не звертався до суду з позовом, а також вимоги, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторів відмовлено, рівно як і усі претензії, не задоволені за браком майна, вважаються погашеними (п. 5 ст. 112).

Вимоги кредитора, заявлені після закінчення строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх висування, задовольняються з майна СГОК, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених вчасно (п. 4 ст. 112 ЦК).

Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія складає остаточний ліквідаційний баланс та подає його органу, який прийняв рішення про ліквідацію кооперативу. Повнота й достовірність ліквідаційного балансу повинні бути підтверджені аудитором (п. 2 ст. 38 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Слід зазначити, що Закон України «Про кооперацію» не містить вимоги про підтвердження ліквідаційного балансу аудитором. Взагалі, роль, яку відіграють аудитори в ліквідації сільськогосподарського кооперативу, не є зрозумілою. Відповідно до ЦК проміжний та остаточний ліквідаційні баланси затверджуються учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи, тобто загальними зборами членів СГОК або судом. Викликає сумнів доцільність узгодження проміжного й остаточного ліквідаційного балансу з аудитором. Вказану норму Закону слід привести у відповідність із Законом України «Про кооперацію» та цивільним законодавством.

Встановлюючи порядок розподілу майна СГОК, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів, між його членами, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у п. 5 ст. 12 встановив переважне право

асоційованих членів на отримання свого майнового внеску та відповідних часток доходу і повернення земельних ділянок у натурі (на місцевості).

Між іншими членами майно розподіляється пропорційно вартості паю (п. 4 ст. 38 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Слід звернути увагу на дещо інший порядок розподілу майна, встановлений Законом України «Про кооперацію». Так, у ст. 29 зазначено, що після задоволення вимог кредиторів проводяться виплати паїв та виплати на паї членам кооперативу, кооперативні виплати, оплата праці найманим працівникам, розрахунки з кооперативним об'єднанням, членом якого є СГОК. Майно, яке залишилося після всіх зазначених розрахунків, розподіляється між членами кооперативу в порядку, визначеному у статуті. Таким чином, встановлення порядку розподілу майна, що залишилося після всіх, установлених законодавством розрахунків, є виключною прерогативою установчих або загальних зборів.

Також ст. 29 Закону України «Про кооперацію» містить вимогу щодо майна неподільного фонду СГОК, згідно з яким воно не підлягає поділу між членами кооперативу і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям). При цьому у рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна.

Таким чином, порядок ліквідації сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, визначений ст. 29 згаданого закону, п. 4 ст. 38 Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію ” цілком відповідає вимогам п. 7.11.11 ст. 7 Закону України „Про оподаткування прибутку підприємств” щодо подальшої долі майна кооперативу, який ліквідується, а також у повній мірі відповідає особливостям правового статусу сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу як неприбуткової організації.

Третій, заключний, етап ліквідації кооперативу полягає у внесенні органом державної реєстрації запису про його ліквідацію до державного реєстру. Саме з цього моменту ліквідація вважається завершеною, а СГОК таким, що припинив свою діяльність.

2.2 Правове регулювання членських відносин у сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі.

Для визначення правової суті сільськогосподарського кооперативу є вкрай важливим аналіз відносин, які виникають у сільськогосподарському кооперативі на основі членства.

Власне кажучи, сьогодні вже не стоїть питання: кооперативи – це об'єднання осіб чи об'єднання капіталів? Так, дослідники у галузі кооперативного права, такі вітчизняні науковці, як В.Семчик, Ю. Шемшученко, О. Сонін, В. Уркевич, О. Гафурова, В. Федорович, Я. Гаєцька – Колотило, визначають саме об'єднання осіб організаційною основою створення й діяльності кооперативу. Адже кооператив, тим більше СГОК, створюється саме для взаємодопомоги у вирішенні питань з різних сфер життя. Тому, звісно, капітал відіграє важливу роль, але все ж таки не першочергову.

Подібна позиція простежується і в міжнародних актах. З визначення поняття «кооператив», закріпленого у п. 2 Рекомендації МОП №193, випливає, що кооператив є асоціацією людей [68].

Членство у сільськогосподарському, обслуговуючому й виробничому кооперативі, є організаційною основою його створення і діяльності. Без відносин членства не може бути кооперативу.

Інститут права членства є однією з найважливіших рис, яка відрізняє сільськогосподарські кооперативи від інших організаційно-правових форм сільськогосподарського виробництва.

На основі членства формується кооперативний колектив, який є повноправним господарем кооперативу. Колектив і кожен з його членів здійснюють управління кооперативом.

Членство в кооперативі є основою виникнення кооперативних правовідносин - трудових, земельних, майнових, управлінських, договірних та ін. «Право членства в кооперативі надає громадянину юридичну можливість задовольнити свої матеріальні, культурно-побутові потреби та інтереси, заради чого він став його

членом, а також стати суб'єктом організаційно-правових, управлінських, майнових, соціальних та інших громадських відносин між ним (громадянином) і кооперативом» [48, 91].

У науковій літературі право членства розглядалося насамперед як право об'єктивне [48, 299].

Так, В. В. Янчук визначає право членства як «сукупність правових норм законів і підзаконних внутрішніх локальних правових актів, якими встановлено певні правила щодо порядку та умов вступу громадян до сільгосп підприємства кооперативного типу, юридичного оформлення цього факту, виникнення статутних прав та обов'язків у цих громадян-членів, а також правила щодо припинення перебування громадян у складі членів кооперативного типу сільськогосподарських підприємств» [4, 111-116].

У суб'єктивному значенні право членства можна визначити як можливість особи набувати права і мати обов'язки щодо вступу до кооперативу, перебування у ньому та припинення юридичного зв'язку з кооперативом. Відповідно відносини членства є правовідносинами, що виникають на підставі волевиявлення сторін, - особи, що виявила бажання вступити до кооперативу (фізичної або юридичної) та кооперативу. Як правова категорія членство створює якісно новий статус суб'єкта суспільних відносин через розширення обсягу повноважень. Термін «членство» вживається тільки щодо такої організаційно-правової форми юридичних осіб як кооперативи, у тому числі сільськогосподарські.

Право членства характеризується такими основними рисами: 1) воно є загальним правом, охоплює всіх без винятку громадян України; 2) є рівним правом для всіх громадян незалежно від статі, раси, національності; 3) є особистим правом; 4) є добровільним; 5) має економічний характер [19].

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», так само як і Закон України «Про кооперацію», передбачає два види членства у будь-якому кооперативі: дійсне та асоційоване.

Згідно зі ст. 8 ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» членами обслуговуючого кооперативу можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, які

визнають статут і дотримуються його вимог, користуються послугами, формують фонди та беруть участь у діяльності кооперативу відповідно до кооперативних принципів.

Асоційованими членами, за ст. 12 названого закону, можуть бути фізичні чи юридичні особи, які визнають його статут та зробили пайовий внесок у створення та розвиток кооперативу. Асоційовані члени кооперативу мають обмежене коло прав і, відповідно, обов'язків у кооперативі, а саме: право дорадчого голосу, право на отримання частки доходу на свій пай, у разі ліквідації кооперативу асоційовані члени мають першочергове право на отримання свого майнового внеску та відповідних часток доходу і повернення їх земельних ділянок у натурі (на місцевості). Серед обов'язків зазначено дотримання статуту та внесення паю. Закон надає право дійсному члену переоформити членство у кооперативі на асоційоване у порядку, визначеному статутом кооперативу. Хоча таке право певною мірою стосується насамперед виробничих кооперативів, дозволимо собі не погодитися із пропозицією Я. Гаєцької – Колотило про закріплення у Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” випадків переоформлення членства за аналогією із Законом Російської Федерації, а саме : 1) у разі виходу на пенсію; 2) за станом здоров'я; 3) при переході на виборну посаду поза кооперативом; 4) у випадку служби в Збройних Силах України; 5) в інших випадках, передбачених Законом або Статутом [17, 116]. Зазначена норма, на нашу думку, є дискримінаційною, так як позбавляє певну категорію членів значного обсягу прав, які б вони мали залишаючись дійсними членами. До того ж переоформлення членства є добровільним актом.

Значення асоційованого членства полягає у залученні додаткових коштів для розвитку сільськогосподарського кооперативу, між тим асоційовані члени мають на меті отримання прибутку (як правило) у вигляді відсотків на внесені до кооперативу інвестиції. Необхідно зазначити, що застосування інституту асоційованого членства у СГОК, на перший погляд, суперечить чинному законодавству. Оскільки СГОК є непідприємницьким товариством, його діяльність, згідно з Цивільним кодексом України (ч. 1 ст. 85), не може переслідувати мету

отримання прибутку. Але ж прибуток є необхідним джерелом отримання відсотків на пайові внески членів кооперативу. Цей факт є підтвердженням недоцільності віднесення кооперативів до підприємницьких чи непідприємницьких юридичних осіб. Кооперативи посідають самостійне місце, оскільки, органічно поєднуючи ознаки підприємницьких чи непідприємницьких товариств, вони, мають свої, властиві лише кооперативу, риси.

Правове становище асоційованих членів сільськогосподарського кооперативу має істотні особливості. Це виражається в обмеженому обсязі їх повноважень, порівняно з дійсними членами.

Юридична або фізична особа має право вступити в асоційовані члени вже створеного сільськогосподарського кооперативу шляхом внесення пайового внеску, розмір якого визначається статутом кооперативу. При цьому максимальна кількість асоційованих членів сільськогосподарського кооперативу не встановлена. Відсутність відповідного обмеження в Законі не слід, на нашу думку вважати недоліком. Дійсно, на практиці можлива ситуація, коли кількість асоційованих членів перевищить кількість дійсних членів кооперативу. У такому разі вихід асоційованих членів зі складу кооперативу з отриманням вартості пайових внесків може бути матеріально обтяжливим для сільськогосподарського кооперативу в період його функціонування.

Слід зазначити, що така проблема існує не лише в Україні. Незважаючи на значні відмінності у правовому регулюванні припинення членства, кооперативні статuti у різних країнах, як правило, дотримуються, всупереч загальноприйнятим принципам кооперативної демократії, обмежувальної практики. Головне питання, пов'язане з припиненням членства у кооперативі, – це повернення членам їх пайових накопичень. Зрозуміло, що це негативно впливає на фінансовий стан кооперативу. З метою звести ці втрати до мінімуму, кооперативи вимагають від своїх членів, які мають намір припинити членство, дотримання досить складних процедур, спрямованих на охорону економічних інтересів кооперативів.

Мінімальні строки членства у кооперативах практично всіх країн так чи інакше пов'язані з виконанням зобов'язань. Не допускається вихід з кооперативу

до закінчення терміну взятих на себе членом зобов'язань (наприклад, поставки встановленої кількості продукції на переробку або закупівля певної кількості засобів виробництва протягом певного часу). Кооперативне законодавство Франції, наприклад, взагалі передбачає відмову у припиненні членства з виплатою пайових внесків, якщо це може завдати шкоди нормальному функціонуванню кооперативу або спричинить скорочення пайового капіталу нижче встановленої статутом межі. У швейцарській та датській кооперативній практиці статuti передбачають відшкодування членам збитків, пов'язаних із припиненням членства. У інших випадках припинення членства є можливим тільки у певний час - після закінчення господарського року і підведення річного балансу. У Франції кооператив може затримати повернення пайового капіталу на 10 років, якщо негайна його виплата зашкодить економічному стану кооперативу. В Іспанії, Швеції, Бельгії цей термін складає п'ять років (але з виплатою за цей час відсотків), в Австрії - три роки, в Італії – два [103, 138].

Таким чином, аналізуючи європейський кооперативний досвід, пропонуємо закріплювати мінімальні строки членства у СГОК на рівні статутів.

За загальним правилом, асоційовані члени не мають права брати участь у роботі органів управління сільськогосподарським кооперативом (ч. 2 ст. 12 ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію»). Це, як слушно зауважує Е.І.Павлова, «може відштовхнути потенційних асоційованих членів, які б хотіли не тільки зробити свій внесок, але в якійсь мірі брати участь у діяльності кооперативу» [3, 78].

Асоційоване членство є новацією для українського законодавства, запозиченою з практики організації кооперативних товариств Німеччини, Франції, США та інших країн, тому, безперечно, їх досвід щодо регулювання асоційованого членства є цікавим.

Наприклад, в Англії досі тривають дискусії щодо доцільності введення та зберігання у законі норм щодо паїв різних видів, у тому числі таких, які не дають права голосу й отримуються чистими «членами-інвесторами». Наприклад, «Реєстратор дружніх товариств» (Реєстраційна служба, яка здійснює контроль

відповідності положень статуту кооперативним принципам) розглядає це питання ліберально. Протилежний погляд міститься у проекті «Кооперативної ради Сполученого Королівства» (UKCC), який взагалі відхиляє наявність так званих «членів-інвесторів» без права голосу, але припускає можливість видачі паїв різних видів. (IPSA 1965 передбачає поділ паїв на різні групи, кожна з яких має різний обсяг прав, але, забороняється встановлювати залежність числа голосів від виду паю, оскільки це порушує принцип «one member - one vote», тобто один член - один голос) [137, 4].

Дещо по іншому питання участі членів-інвесторів вирішує законодавство Німеччини. Зокрема, Законом про кооперацію від 16 жовтня 2006 року, § 8 абз. 2 передбачена участь осіб, які не користуються послугами кооперативу і не беруть участь у його діяльності, тобто членів-інвесторів. Але кількість таких членів, а також кількість належних їм голосів не повинні призводити до блокування рішень, що приймаються кваліфікованою більшістю у дві третини голосів. Також встановлюються обмеження на їх участь в органах управління і правила прийому до кооперативу [50, 36].

Цікавим є досвід Франції щодо членів-інвесторів. Перш за все слід зазначити, що Законом від 13 липня 1992 року Франція радикально реформувала своє кооперативне право за весь період після 1947 року [131]. Законодавець закріпив безліч різних категорій членів і учасників. Уведені привілейовані паї призначені для асоційованих членів і третіх осіб. Дійсні члени кооперативу одержувати їх не можуть. Закон про кооперації прямо вказує на те, що капітал з привілейованих паїв є чужим для кооперативу капіталом, а отже, йому немає необхідності відповідати принципам кооперативного права.

Власники привілейованих паїв утворюють склад спеціальних загальних зборів кооперативу, де мають право висловлювати свою думку щодо будь-яких рішень загальних зборів. Думка оголошується загальним зборам. Хоча, за загальним правилом, привілейовані паї є такими, що не голосують, в окремих випадках вони можуть бути перетворені на такі, що голосують. У такому випадку голосування буде відбуватися не за принципом «un homme, une voix», а пропорційно участі у

капіталі. Французький законодавець розумів, що перетворення на капітал, що має право голосу, могло б драматичним чином змінити характер кооперативу. Тому, за ст. 3 bis Закону про кооперативи питома вага голосів власників привілейованих паїв обмежується 35% від загального числа голосів, якщо таким членом є юридична особа - до 49% голосів [131], [50, 36].

Таким чином, незважаючи на загрози, які приховуються в асоційованому членстві, його роль надто важлива, щоб відмовитися від такого вагомого джерела фінансування. Тому фактично всі європейські країни намагаються так збалансувати правове становище асоційованих членів, щоб нейтралізувати всі можливі ризики, пов'язані з наявністю членів-інвесторів.

Цілком погоджуємося із Л.В. Молдаван [62, 16], яка зазначає, що сьогодні більш гнучкого підходу потребує реалізація принципу обмеженості асоційованого членства, якого дотримуються класичні кооперативи. З одного боку, у зв'язку з кризовою ситуацією сільськогосподарські товаровиробники не мають власного капіталу для формування матеріальної бази кооперативів і для них поки що не є доступними довгострокові кредити для цих цілей. З іншого боку, на період переходу до ринкової економіки у країні вже склалася добре розвинута мережа ринкової інфраструктури переробних, харчових та агросервісних підприємств, які у процесі роздержавлення стали, в основному, приватними акціонерними компаніями. Монополізація ними переробки й маркетингових каналів руху продукції від селянина до споживача та засобів виробництва сільськогосподарського товаровиробника зумовила розрив економічних зв'язків між сільським господарством і його партнерами. На переробні підприємства, елеватори все менше надходить сировини, усе рідше звертаються селяни за послугами до агросервісних організацій. У результаті виробничі потужності підприємств АПК не використовуються, робочі місця скорочуються, ефективність виробництва падає. У цій ситуації залучення матеріальних ресурсів підприємств, які не працюють, до участі у створенні різних видів кооперативів на засадах асоційованого членства може виявитися досить привабливим виходом зі скрутного економічного середовища для обох сторін. При цьому найчастіше може

скластися ситуація, коли в пайовому фонді частка внесків асоційованих членів у вигляді майнового комплексу буде перевищувати частку членів кооперативу, що може допускатися на певний період, упродовж якого ці частки, шляхом додаткових внесків, викупу, придбання частини власності асоційованих членів через товарний кредит чи іншим законним шляхом, будуть приведені до необхідного співвідношення. Творчий підхід з урахуванням системи вищезазначених факторів повинен регулювати як практичну діяльність з підтримки кооперативних сільськогосподарських формувань, так і роботу щодо їх наукового забезпечення.

Беручи до уваги європейський досвід регулювання асоційованого членства, пропонуємо закріпити у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» норму щодо участі асоційованих членів у голосуванні, але з обмеженням до 30 відсотків від загальної кількості голосів.

Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено, що створювати СГОК можуть тільки громадяни України чи юридичні особи, зареєстровані в Україні (п. 2 ст. 5). Особи без громадянства, з подвійним громадянством, іноземці та іноземні юридичні особи позбавлені такого права.

Деякі автори пояснюють таке застереження у законі тим, що згідно з Конституцією України та Земельним кодексом України суб'єктом права власності на землі сільськогосподарського призначення в Україні можуть бути лише громадяни та юридичні особи України. При цьому земельний фонд суб'єктів господарювання - юридичних осіб, як правило, формується за рахунок земельних ділянок, переданих до статутного фонду, у користування чи в оренду їх засновниками [17, 114].

Таке пояснення важко сприйняти, адже, по-перше, земельні ділянки сільськогосподарського призначення для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах не відіграють такої ролі, як для виробничих. Як правило, СГОК потребує земельних ділянок для розміщення будівель та споруд, необхідних для його діяльності у залежності від профілю, тобто несільськогосподарського призначення. По-друге, Земельним кодексом, статтею 81, 82 передбачено, що іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на

земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Іноземні юридичні особи можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення: у межах населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна та для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні; за межами населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна. Не менш важливим є те, що законом допускається внесення паю майном, у тому числі грошима, майновими правами чи земельною ділянкою (ст. 1 ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Таким чином, можна припустити, що не має значення, в якому вигляді він робиться. Облік паїв здійснюється у вартісному виразі і становить визначену суму, яка однакова для всіх членів кооперативу.

Більш вдалою, на наш погляд, є норма Закону Російської Федерації про членство у споживчому (обслуговуючому в українському законодавстві) кооперативі. Так, ст. 13 закону про сільгоспкооперацію передбачено право набуття членства на рівні із громадянами Російської Федерації і іноземними громадянами та (або) юридичними особами.

Не можна обійти увагою і загальноєвропейські тенденції у кооперативному праві, тим більше у світлі євроінтеграційних процесів в Україні.

У межах Євросоюзу, як акт загальноєвропейського кооперативного права, був розроблений Статут Європейського кооперативу, який підлягає застосуванню разом з нормами національного кооперативного права. Це означає, що Статут не замінює, а лише доповнює національне кооперативне законодавство. Мета Статуту Європейського кооперативу полягає в тому, щоб надати кооперативам, члени яких знаходяться на території як мінімум двох держав-учасників, відповідну (наднаціональну) організаційно - правову форму. Унаслідок чого виникає можливість створювати кооперативи за межами національних кордонів на всій території держав - учасників [129, 62].

Наявність в українському законодавстві норми, що обмежує право вступу до СГОК іноземних громадян та юридичних осіб може стати гальмом на шляху євроінтеграції України.

Вступ до СГОК можливий як на стадії його створення, так і після його державної реєстрації. Порядок вступу до кооперативу на стадії його створення розглянутий нами при дослідженні порядку створення СГОК. Розглянемо інший варіант набуття членства, який є не менш важливим для нашого дослідження.

Вступ до кооперативу, врегульований статтею 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», здійснюється шляхом подання до правління кооперативу заяви про вступ. Громадяни і юридичні особи, що виявили бажання вступити до кооперативу, повинні відповідати тим вимогам, які висуваються до них Законом і статутом кооперативу. Необхідною умовою для вступу в члени кооперативу є досягнення особою 16-річного віку. Саме в цьому віці громадяни можуть реалізувати своє право на членство в кооперативі, набувати прав, передбачених для членів кооперативу, та виконувати покладені на них обов'язки, а також нести відповідальність у визначеному порядку за шкоду, завдану майну кооперативу у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням своїх обов'язків. Що стосується юридичних осіб, то закон не містить особливих вимог, крім наявності статусу сільськогосподарського товаровиробника (ст. 1 Закону).

Рішення правління про вступ нового члена підлягає схваленню загальними зборами кооперативу. Заява про вступ повинна містити зобов'язання дотримуватися вимог статуту кооперативу, зокрема вносити передбачені статутом кооперативу пайові внески, нести відповідальність по зобов'язаннях кооперативу в межах пайового майнового внеску. Є цілком логічним, що написанню заяви передуює ознайомлення зі змістом статуту СГОК.

Правління приймає та реєструє заяву. Воно не може відмовити громадянину в її прийнятті. Термін розгляду заяви правлінням кооперативу в законі не встановлений. Таким чином, можна припустити, що це питання повинно бути врегульоване статутом кожного окремого кооперативу.

Правління кооперативу може рекомендувати загальним зборам прийняти громадянина до кооперативу або відмовити йому в цьому.

Моментом виникнення членства є затвердження рішення правління щодо прийому громадянина до членів кооперативу загальними зборами. Таке положення є цілком логічним, адже за ст. 14 Закону остаточне рішення щодо набуття членства є прерогативою саме загальних зборів. Тобто дата прийняття рішення є датою виникнення членських правовідносин, а отже, відповідних прав і обов'язків члена кооперативу.

Слушним є зауваження Я.З. Гаєцької-Колотило щодо незгодженостей ст. 9 та ст. 14 Закону. Так, згідно з п.2 ст. 9 Закону, рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу підлягає схваленню загальними зборами. Однак, вже стаття 14 Закону “Про сільськогосподарську кооперацію” говорить про затвердження загальними зборами рішення правління кооперативу про прийом нових членів. З юридичної погляду поняття “схвалення” і “затвердження” мають різне смислове навантаження. І якщо перше має дорадчий, дозвільний відтінок, то останнє передбачає імперативне прийняття рішення з даного питання. Тому, мабуть, правильно говорити про затвердження загальними зборами як найвищим органом управління в кооперативі рішення правління, яке є підконтрольним і підзвітним загальним зборам [17, 117].

Кооперативне законодавство не містить підстав і не визначає мотивів, за якими можна відмовити особі, яка виявила бажання стати членом кооперативу. Якщо правління кооперативу вважає, що така особа не варта бути його членом, воно зобов'язане викласти свої аргументи і пропозиції загальним зборам.

Відповідно до Конституції України, а саме ст. 55, заявник має право звернутися до суду й оскаржити відмову у прийнятті до членів кооперативу. Але законодавство про кооперацію не передбачає, що рішення про визнання судом відмови в прийнятті до кооперативу немотивованою та необґрунтованою може бути підставою для прийняття до кооперативу «за рішенням суду» [18, 72-73, 80]. Слід вважати, що таким чином, законодавець закріпив право кооперативу самостійно формувати колектив його членів.

Кожен член СГОК має право припинити своє членство в порядку, передбаченому Законом і Статутом кооперативу. Стаття 10 Закону передбачає припинення членства в СГОК у разі: добровільного виходу з кооперативу; виключення у випадках і в порядку, визначених статутом кооперативу; несхвалення загальними зборами рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу; втрати членом кооперативу - юридичною особою свого статусу; смерті члена кооперативу; реорганізації та ліквідації кооперативу.

Вихід із кооперативу є добровільним. За українським кооперативним законодавством член СГОК може припинити свої відносини із кооперативом у будь-який момент. Між тим, як зазначалося нами раніше, спільною рисою, яка притаманна майже всім статутам, незалежно від країни створення кооперативу, є наявність мінімальних термінів членства. До того ж практично у всіх країнах вони так чи інакше пов'язані з термінами виконання зобов'язань, узятих на себе особами при вступі до кооперативу (а це може бути і два, і п'ять, і десять, а в деяких кооперативах Франції навіть 30 років). Не допускається вихід з кооперативу до закінчення терміну прийнятих на себе членом зобов'язань (наприклад, щодо постачання встановленої кількості продукції на переробку або закупівлі певної кількості засобів виробництва протягом певного часу).

Найбільш консервативним у цьому плані є кооперативне законодавство Франції, що передбачає взагалі відмову в припиненні членства з виплатою пайових внесків, якщо це може завдати збитків нормальному функціонуванню кооперативу або спричинить скорочення пайового капіталу нижче встановленої статутом межі. Практично у всіх економічно розвинених країнах статuti вимагають завчасного повідомлення про вихід з кооперативу (від чотирьох тижнів в Нідерландах до одного року в Іспанії і Швеції). Природно, що в основі зазначеної норми є не адміністративний, а економічний сенс. Порушення цього правила викликає втрату пайових внесків. Це є досить суворою санкцією, адже, як правило це значні кошти, які є результатом участі у кооперативній діяльності декількох поколінь фермерських сімей [103, 138].

Без сумніву, такі обмеження кооперативної демократії мають підстави та викликані потребою часу. Адже в умовах швидкого скорочення кількості фермерських господарств головним питанням, пов'язаним із припиненням членства у кооперативі, є повернення членам їх пайових накопичень, що негативно впливає на фінансову базу кооперативу. Щоб звести ці втрати до мінімуму, кооперативи передбачають у своїх Статутах досить складні процедури, спрямовані на охорону економічних інтересів.

З огляду на перевірені часом норми, які хоча і є обмежувальними, проте забезпечують стабільність майнових, земельних та інших відносин у кооперативі, доцільно було б передбачити мінімальні строки членства у СГОК в українському кооперативному законодавстві.

Наступною підставою припинення членства є виключення з членів кооперативу.

Цей захід є надзвичайним фактично у всіх країнах. Якщо узагальнити випадки примусового припинення членства, то вони будуть наступними: грубе (принципове) порушення членом кооперативу своїх прямих обов'язків, а також чинного законодавства або статуту; юридична неспроможність члена кооперативу; банкрутство члена кооперативу; втрата переданих члену кооперативу цінностей, якщо за це не несе відповідальності керівництво підприємства; етичні міркування. Як правило, ці випадки обумовлені законодавчо. Крім цього, статут кооперативу може передбачати інші причини припинення членства, ініційовані кооперативом. Наприклад, коли член кооперативу не відповідає встановленим вимогам до професійних і ділових якостей [35, 209].

Серед підстав виключення із кооперативу, які поширені у кооперативній світовій практиці, слід зазначити невиконання умов договору, який укладається між кооперативом та членом (наприклад, щодо поставки встановленої кількості продукції на переробку або закупівлі певної кількості засобів виробництва протягом певного часу). Яскравим прикладом можуть слугувати датські кооперативи, які в угодах зі своїми членами щодо постачання свиней закріплюють пункт, що забороняє використання як компоненту комбікормів гормональних

препаратів і рибного борошна, які негативно позначаються на смакових якостях бекону. Справа у тому, що приблизно три чверті датського бекону впродовж останніх ста років експортується до Великобританії. Традиційно датський бекон коштує дорожче, ніж той, що постачається на ринок англійськими фермерами або експортується з інших країн. Фермер, який порушив зазначений пункт, негайно виключається з кооперативу. Це означає втрату репутації чесного сільського господаря і практично унеможлиблює подальше заняття комерційним сільськогосподарським виробництвом, оскільки кооперативи домінують у збуті сільськогосподарської продукції [103, 142].

Ще однією підставою примусового припинення членства, яка передбачена кооперативним законодавством багатьох країн світу, є нездійснення членом кооперативу господарської діяльності через кооператив протягом тривалого періоду. В.В. Зіновчук наводить, як приклад, положення Статуту кооперативу «Етлентік Брідерз» (США), де передбачено, що у випадку, коли член кооперативу не здійснює ділових операцій з кооперативом протягом 12 місяців, він втрачає привілеї, пов'язані з членством, або право голосувати чи висловлювати свою думку на будь-яких зборах членів кооперативу, а його пай у кооперативі повинен бути йому повернений у порядку, передбаченому Статутом [35, 208].

На наш погляд, підстави для примусового припинення членства, з огляду на світовий кооперативний досвід, повинні бути зазначені на локальному рівні, саме у статуті СГОК, а не у законі. Це буде ще однією можливістю для кооперативу самостійно формувати колектив його членів.

Слід зазначити, що така підстава для припинення членства як несхвалення загальними зборами рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу, на наш погляд, не має сенсу, оскільки відносини членства виникають з моменту затвердження рішення правління загальними зборами. Отже, не набуте членство припинитися не може.

Крім того, членські відносини у кооперативах припиняються в результаті припинення існування суб'єкта членських відносин. Це може бути смерть

громадянина чи ліквідація юридичної особи - члена кооперативу або ж ліквідація чи реорганізація самого кооперативу.

Законом України «Про кооперацію», зокрема статтею 13, визначена ще одна підстава для припинення членства - несплата внесків у порядку, визначеному статутом кооперативу.

Слід зазначити, що у більшості країн внесення пайових внесків є обов'язковою умовою членства в кооперативі. Розмір і порядок внесення паїв (крім вступного внеску, який не входить до суми пайового капіталу) визначаються статутом залежно від виду діяльності кооперативу. У більшості кредитних і обслуговуючих кооперативів передбачений рівний для всіх одноразовий внесок. У збутових і постачальницьких кооперативах розмір паїв і порядок відрахувань у пайовий капітал мають більш диференційований характер [103, 138].

На наш погляд, це лише одна з підстав примусового припинення членства, а тому немає сенсу зазначати її окремо. Більш вдалим є перелік підстав для припинення членства у ст. 10 Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», де передбачені випадки як добровільного, так і примусового припинення членства.

До того ж, на нашу думку, законодавець не випадково залишив кооперативам право на локальному рівні зазначати підстави примусового припинення членства. Таким чином, законодавчо закріплена можливість кооперативу самостійно визначати коло своїх членів.

З моменту набуття членства у СГОК особа стає носієм відповідних прав та обов'язків. Саме вони й складають зміст кооперативних відносин. Проте, у Законі України «Про кооперацію», так само як у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» правам та обов'язкам присвячена лише одна стаття: 12 та 11 відповідно.

Перш ніж звернутися до питання про правовий статус членів СГОК, зазначимо деякі їх особливості.

Через особливий характер відносин членства права та обов'язки виникають не тільки у членів сільськогосподарських кооперативів, їм кореспондують права та

обов'язки кооперативів як організацій щодо своїх членів. В юридичній літературі давно зверталася увага на характер юридичної єдності прав та обов'язків з боку уповомоченої та зобов'язаної особи. Хоча, як було зазначено, це зовсім «не виключає протилежність їх змісту» [37, 223].

Тому дозволимо собі, у межах дослідження, торкнутися й цього аспекту питання. Звернемо увагу і на те, що зміст прав та обов'язків членів сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів різняться. І нарешті, мова піде про права та обов'язки тільки дійсних членів СГОК, оскільки правовий статус асоційованих членів визначений вище.

Права члена СГОК можна визначити як виражену у встановленій нормою права можливість обрати характер і межі поведінки, обов'язок - як передбачену нормою необхідність обрати поведінку чітко визначеного характеру і меж.

Правами, які відображають, власно кажучи, кооперативну природу, і фактично незмінюються впродовж усієї історії кооперативного руху є рівність, добровільність вступу та виходу з кооперативної організації, демократична форма голосування, отримання необхідної інформації щодо стану справ у кооперативі, отримання прибутку пропорційно господарській участі, судовий захист прав.

Звернемо увагу, що лише деякі з цих прав зосереджені у ст. 11 та ст.12 Законів України «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про кооперацію» відповідно. Інші ж знаходяться у різних розділах зазначених законів

Майновий характер мають такі обов'язки: сплатити вступний і внести пайовий внески у певній формі й у встановлені терміни; брати участь у кооперативній господарській діяльності; виконувати свої зобов'язання перед кооперативом; не створювати конкуренцію тим видам діяльності, якими кооператив займається.

На жаль, останній обов'язок не відображений у кооперативних законах України, проте має суттєве значення саме для СГОК. Заради справедливості слід зазначити, що певні кроки у цьому напрямі зроблені законодавцем. Відповідно до п.2 ст.11 Закону, члени кооперативу зобов'язані брати участь у господарській діяльності СГОК в обсязі, що становить більшу частину річного обороту

діяльності, яка кооперується, тобто не менш як 50% виробленої продукції повинно реалізовуватися через кооператив. Таке положення є цілком логічним, але, на наш погляд, в умовах становлення кооперативного сектору в АПК необхідно збільшити відсоток до ста, унеможлививши тим самим конкуренцію.

Взагалі, спектр реалізації принципу обов'язкової участі в господарській діяльності кооперативу має надзвичайне різноманіття форм залежно від конкретних умов. У ряді випадків статuti кооперативів вимагають від своїх членів здійснювати всі їх ділові операції через кооператив згідно з його профілем. Таке правило, наприклад, існувало в більшості молочних кооперативів на ранній стадії їх розвитку (а в багатьох з них існує й сьогодні). У деяких країнах, наприклад, у Скандинавії, неодмінною умовою вступу до кооперативу є підписання зобов'язання про постачання на маслодільний або сироварний кооперативний завод всього товарного молока. Такі зобов'язання, підписані свого часу дідами і прадідами нинішніх фермерів при їх вступі до кооперативу, переходили потім у порядку спадкування до наступних поколінь. Щоправда, у тих країнах, де впродовж декількох поколінь фермерів молочна промисловість представлена кооперативним сектором (як, наприклад, у Скандинавії та Ірландії), така вимога носить «академічний» характер, виступаючи данню минулому, коли кооперативні підприємства перебували в умовах гострої конкуренції з приватними молочними заводами [103, 140].

До майнових прав можна віднести право участі у підприємницькій діяльності СГОК, одержання кооперативних виплат – частини доходу кооперативу, що підлягає розподілу між його членами, одержання частки доходу на пай (додатковий пай); одержання паю в разі виходу з кооперативу в порядку і термін, визначені статутом кооперативу.

Таке право, як отримання свого майнового внеску і повернення земельних ділянок у натурі (на місцевості) у разі ліквідації СГОК, зазначено лише щодо асоційованих членів (п.5 ст.12). Що ж стосується дійсних членів, то в переліку прав, зазначених ст. 11 Закону, таке право взагалі відсутнє. Згадується воно лише у п.3,4 ст. 38 Закону у зв'язку з ліквідацією кооперативу.

Під правом участі у господарській діяльності СГОК Закон розуміє поставку (збут) через кооператив продукції, сировини, придбання товарів у кооперативі, користування послугами кооперативу. (ст. 1 Закону). Але для СГОК це ще й прямий обов'язок (ст.3, ч. 2 ст. 11 Закону).

Законами України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію» не передбачено право члена СГОК на передачу свого майнового паю іншій особі (члену кооперативу) на відміну від аналогічного закону РФ. Згідно з п.4 ст. 16 російського закону про сільськогосподарську кооперацію, член кооперативу може вільно вийти з кооперативу шляхом передачі (продажу) свого пайового внеску іншій особі - як члену кооперативу, так і громадянину, який не є членом кооперативу, у першому випадку це здійснюється без згоди правління кооперативу. Пайовий внесок лише «записується» у членську книжку члена кооперативу, якому передається пайовий внесок. У другому ж випадку це може бути зроблено тільки з відома кооперативу. При цьому члени кооперативу мають переважне право купівлі пайового внеску. Якщо серед них немає тих, хто бажає придбати пайовий внесок, він переходить громадянину-нечлену кооперативу. Якщо цей громадянин виявить бажання вступити до кооперативу, він може подати заяву у встановленому Законом порядку. Якщо ж ні, проданий пайовий внесок виходить зі складу майна кооперативу [67].

Право передати свій майновий пай іншому члену кооперативу існує у кооперативному законодавстві Іспанії [118, 174].

Кооперативним законом Німеччини від 16 жовтня 2006 року параграфом 76 передбачено, що член кооперативу має право у будь-який час передати свій пай (або його частину) іншій особі й таким чином припинити членство без здійснення будь-яких розрахунків. Пай може бути переданий як члену кооперативу, так і сторонній особі за умови вступу до кооперативу. Але статут може забороняти передачу паю як повністю, так і частково або встановлювати додаткові вимоги щодо такої передачі за винятком випадків, установлених у законі [50, 38].

За кооперативним законодавством Франції паї можуть передаватися тільки з дозволу загальних зборів або - якщо це передбачено статутом - з відома правління

або спостережної ради. Відчужуваними вільно є пайові свідоцтва та кооперативні інвестиційні сертифікати (ССІ), які, за своїм правовим статусом, є швидше облігаціями [132, 70].

Таким чином, ми можемо спостерігати, як у різних країнах по-різному вирішується питання відчужуваності паїв. На наш погляд, ураховуючи стан кооперативного руху в Україні, а також особливості історії, слід запозичити російський досвід регулювання зазначеного питання.

Член СГОК має право припинити членство на умовах і в порядку, передбаченому Законом і статутом кооперативу (п. 1 ст. 10 Закону). На підставі статті 25 Закону у разі виходу з кооперативу фізична чи юридична особа має право на отримання майнового паю натурою, грошми або, за бажанням, цінними паперами відповідно до його вартості на момент виходу, а земельної ділянки - в натурі (на місцевості). Термін та інші умови отримання паю встановлюються статутом кооперативу, при цьому термін отримання паю не може перевищувати двох років, а відлік цього терміну починається з 01 січня року, що настає після моменту виходу (виключення) із кооперативу.

До організаційних прав належать такі: участь в управлінні справами кооперативу, право голосу на загальних зборах кооперативу, право обирати і бути обраним в органи управління кооперативом. Для членів кооперативу - юридичних осіб ці права реалізуються їх повноважними представниками.

До обов'язків відносяться: додержання статуту кооперативу; виконання рішень органів управління кооперативу та органів контролю за діяльністю кооперативу (ст. 12 ЗУ «Про кооперацію»).

Право на участь в управлінні справами сільськогосподарського кооперативу мають члени як виробничого, так і обслуговуючого кооперативу. Це право можна розглянути в декількох аспектах.

Член кооперативу має право брати участь у роботі загальних зборів з правом одного голосу. Юридична особа, яка є членом СГОК, також має один голос при ухваленні рішень загальними зборами.

Закон захищає це право, оскільки передбачає ряд гарантій для його реалізації:

- 1) повідомлення у письмовій формі членам кооперативу про скликання загальних зборів з дотриманням вимог пункту 2 статті 14 Закону;
- 2) можливість ініціювання позачергових зборів з боку членів кооперативу, якщо їх не менше третини, а також спостережної ради, ревізійної комісії (ревізора), органу управління кооперативного об'єднання, членом якого є СГОК, у порядку, передбаченому п. 6 ст. 15 Закону України «Про кооперацію»;
- 3) загальні збори членів кооперативу мають право вирішувати питання, якщо на них присутні більше половини його членів, а збори уповноважених - за наявності не менше двох третин уповноважених;
- 4) рішення загальних зборів членів (зборів уповноважених) кооперативу про прийняття, внесення змін до статуту, вступ до кооперативного об'єднання або вихід з нього та про реорганізацію або ліквідацію кооперативу вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш ніж 75 відсотків членів кооперативу, присутніх на загальних зборах кооперативу. З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів членів (уповноважених) кооперативу, присутніх на його загальних зборах.

Слід зазначити, що Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачена лише гарантія, зазначена нами під номером першим. Закон України «Про кооперацію» є більш прогресивним у цьому напрямі. Новацією цього Закону стала норма, яка регламентує умови, порядок скликання позачергових зборів, визначає осіб (органи), які мають повноваження ініціювання таких зборів (п. 6, 7 ст. 15). Також у Законі передбачений порядок та умови проведення зборів уповноважених (п.6,7 ст. 15). За загальним правилом рішення на загальних зборах приймаються простою більшістю голосів членів (уповноважених) кооперативу, присутніх на його загальних зборах. Законом , а саме п.11 ст. 15, зазначений перелік питань, рішення про які вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як 75 відсотків членів кооперативу, присутніх на загальних зборах кооперативу.

Закон про сільськогосподарську кооперацію не встановлює обов'язок для членів кооперативу брати участь у роботі вищого органу управління кооперативом,

але припускає це, оскільки загальні збори мають право ухвалити рішення тільки за наявності необхідного кворуму (п. 9 ст. 15 Закону України «Про кооперацію»).

На відміну від закону про сільськогосподарську кооперацію РФ, пункту 1 статті 25, яким передбачено право члена кооперативу оскаржити до суду рішення загальних зборів у разі незгоди з ним, кооперативне законодавство України не містить такої норми, хоча таке право передбачене Конституцією України.

Будь-який член кооперативу має право бути обраним до спостережної ради кооперативу, правління, ревізійної комісії, що дозволяє безпосередньо здійснювати контроль та управління СГОК.

Слід звернути увагу, що реалізація принципу демократичного управління та контролю є чинником, що обмежує можливість досягнення групою людей власних цілей, відмінних від цілей основної маси членів кооперативу.

Досвід показує, що дисбаланс принципів демократичного управління і демократичного членського контролю призводить до негативних наслідків. Наприклад, уведення адміністративного управління більшовиками знищило споживчу та сільськогосподарську кооперацію.

Не менш важливим правом члена СГОК є право на інформацію та освіту.

Якщо право на інформацію згадується, хоча й не деталізується, у ст. 12 Закону України «Про кооперацію», то право на освіту взагалі не згадується у кооперативному законодавстві. Власне кажучи, це є цілком закономірним, оскільки у законодавстві відсутній принцип, який проголошений МКА: освіта та інформація.

Слід зазначити, що цей принцип є результатом багатовікового досвіду людства. Він притаманний усім без винятку формам господарювання, а тому не є основною характерною ознакою кооперативних товариств.

Безумовно, цей чинник був присутній у всіх кооперативних товариствах, незалежно від часу та умов їх діяльності. Це пояснюється тим, що без підвищення рівня освіти своїх членів господарство не може не тільки розвиватися, але й існувати.

Сам рівень освіти і його спрямованість залежить від цілей господарства, виду його діяльності й історичного періоду його існування. На сучасному етапі розвитку

кооперації розвиток освіти мотивується як потребами кооперативу, так і особистими амбіціями його членів.

У цьому принципі слід окремо виділити інформаційні чинники.

Їх вплив на діяльність кооперативу полягає у наступному: отримання будь-якої інформації сприяє підвищенню ефективності діяльності кооперативу; поширення сприятливої для кооперативу інформації покращує його імідж; відсутність у членів інформації про господарську діяльність кооперативу виключає їх можливість контролювати керівництво кооперативу і призводить до переродження кооперативів у суто підприємницькі товариства.

Таким чином, можна констатувати, що принцип освіти та інформації реалізується шляхом закріплення відповідних прав, дотримання яких є гарантом стійкості кооперативу, а також створює передумови для успішної діяльності й подальшого розвитку.

Цікавим є досвід Іспанії щодо закріплення механізму реалізації права на інформацію. На наш погляд, він є корисним для України. Так, з метою реалізації права кожного члена на інформацію, правління повинне забезпечити кожного члена копією статуту кооперативу, а також положенням про внутрішній розпорядок, якщо такий документ був прийнятий у кооперативі. Будь-який член має вільний доступ до книг реєстрації членів кооперативу, а також до протоколів загальних зборів; за його заявою правління повинне надавати йому завірені копії рішень, прийнятих на загальних зборах. Кожен член має право звернутися до правління з проханням надати відомості про його фінансово-економічний стан у зв'язку з участю в кооперативній діяльності і дати необхідні роз'яснення у строк не більше місяця.

У тих випадках, коли загальні збори, згідно з порядком денним, планують обговорювати питання про фінансові підсумки року і приймати відповідні рішення, за місцем знаходження кооперативу, починаючи з дня оголошення про проведення зборів і до їх завершення, повинні бути оприлюднені для ознайомлення щорічний фінансовий звіт, доповідь про діяльність правління, пропозиції про розподіл прибутків, висновок ревізійної комісії. Правління в певних випадках, передбачених

законодавством, може відмовити в наданні інформації, якщо це ставить під загрозу інтереси кооперативу. Проте воно не може відмовити в тих випадках, коли інформація повинна бути оприлюднена на загальних зборах або коли за надання інформації проголосує більше половини членів кооперативу, присутніх на зборах. У будь-якому випадку відмова правління надати інформацію зацікавленим особам може бути оскаржена відповідно до процедури, яка встановлена кооперативним чи цивільним законодавством [130].

Проте, закріплюючи за членами кооперативу право на інформацію, на наш погляд, необхідно приділити увагу захисту інтересів кооперативу. Аналіз наслідків надання членам доступу до інформації про кооператив дозволяє зробити висновок про необхідність розробки заходів щодо захисту та недопущення розголошення конфіденційної інформації, яка може потрапити до членів кооперативу. Пропонуємо, зокрема, ввести конкретні санкції за порушення умов про конфіденційність і закріпити їх у статуті або інших внутрішніх документах.

2.3 Правове регулювання майнових відносин у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах

«Право на землі святиня, яка повинна бути непорушною, але непорушна святиня тільки на небі чи в думках. На землі право ж може бути порушено. Завдання нашої науки – зрозуміти, що ж насправді є право» [20]. Ці слова зі вступу до праці «Філософія права» видатного філософа Гегеля. За словами проф. В. С. Нерсисянца, знавця спадщини Гегеля, вона є однією із найвідоміших праць у всій історії правової, політичної і соціальної думки [64, 3-43].

На підставі діалектичного аналізу всесвітньо-історичного прогресу людства, Гегель довів логічний взаємозв'язок категорій «свобода», «право», «власність». Центром цього зв'язку є людина як творець історії. Формування й розвиток індивідуума, вільної й незалежної особи неодмінно пов'язано з визнанням людини суб'єктом відносин власності. «Власність, - пише В. С. Нерсисянц, - є не просто однією з форм і напрямів виразу свободи і права людини, вона утворює взагалі цивілізований ґрунт для свободи і права. Де немає власності, там не тільки немає, але і в принципі не може бути свободи і права» [64, 3-43].

Безумовно, власність є гарантію свободи громадян. Але й надмірне опікування власністю, жорстка законодавча регламентація можуть призвести до неочікуваних негативних наслідків. Тим більше у нашій країні, де довгі роки існувала монополія державної власності й інстинкт власника необхідно ще пробуджувати. У зв'язку з цим доречно нагадати слова Наполеона у Державній Раді про те, що велику помилку уряду складає надмірне прагнення до батьківської турботи над власністю; завдяки цьому руйнується і свобода, і власність [124].

Підкреслимо, що зв'язок власності, свободи і права має постійний характер і може лише на незначний історичний проміжок часу вдатися до забуття наукою. Між тим це важливий чинник прогресу і на практиці він завжди функціонує.

У кооперації як формі об'єднання взаємозв'язок власності, свободи і права виявляється найбільш виразно й доступно для сприйняття. Адже кооперація являє собою організаційно оформлену добровільну асоціацію людей, що об'єднали

належне їм майно для спільної господарської діяльності. Добровільності як найважливішому принципу кооперації іманентно властива свобода. Що ж до об'єднання майна, то, безперечно, наявність його саме на праві власності відіграє основну й вирішальну роль. На об'єднанні одних лише ідей, де, до речі, також може виявлятися свобода, господарська діяльність просто неможлива. Право тут виступає у двох іпостасях. По-перше, кожен із суб'єктів є власником лише настільки, наскільки він уже визнаний таким позитивним правом (законом). По-друге, саме по собі об'єднання людей у кооператив здійснюється на підставі закону. Отже, без права власності кооперація не мала б можливості розвиватися [119, 68-69].

Ураховуючи багатofункціональність сільськогосподарських кооперативів: сільськогосподарське виробництво, переробка продукції, забезпечення матеріально-технічними ресурсами, наукове забезпечення з підготовкою фахівців, тощо, слід визнати, що відносини власності у сільськогосподарській кооперації є складними.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» цілком закономірно визнав майнові відносини одними з центральних у сільськогосподарському кооперативі. Норми, що регулюють майнові відносини, містяться у п'ятому розділі Закону.

Перш ніж здійснити аналіз майнових відносин у кооперативі такого виду як обслуговуючий, слід зупинитися на понятті «майно» .

Поширеним є уявлення про власність як майно, з яким вона ототожнюється. Останнє, згідно з ч.2 ст.139 ГК, належить до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів. У ЦК зазначені поняття взагалі не використовуються, бо вони є економічними, властивими податковому та фінансовому законодавству. Винятком є лише кошти, які статтями 177 та 190 ЦК відносяться до речей.

Згідно зі ст. 190 Цивільного кодексу до майна як об'єкта права власності України входять окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Господарським кодексом України (ч.1 ст.139, ст.143, ст.145) цим поняттям охоплюється сукупність речей та інших цінностей.

Розбіжності у визначенні майна між ЦК та ГК полягають у тому, що в ГК: а) використано більш широкий за значенням у порівнянні з «майном» термін «цінності»; б) встановлено їх критерії, зокрема, вказівкою на їхній вартісний характер; в) поняття майна (цінностей) поєднано з їх обліком; г) відповідно до цього введено поняття майнового стану (ст.145); д) передбачено різні правові режими цього майна (крім права власності та інших речових прав, урегульованих у ЦК, у ГК передбачаються ще й права повного господарського відання, оперативного управління та оперативного використання - ст.ст.134, 136, 138) [40, 9].

Слід зазначити, що майнові обов'язки в ЦК і ГК окремо не визначаються. Що ж до майнових прав, то вони відповідно до ч. 2 ст. 190 ЦК, по-перше, входять до складу майна; по-друге – є речовими правами.

Майнові права за ГК: по-перше, не позначені безпосередньо як такі, що входять до складу майна (ст.139), по-друге, більш-менш зрозуміло перелічені в ч.1 ст.86 як права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (включаючи майнові права на об'єкти інтелектуальної власності).

За ст. 20 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» майно належить СГОК на праві власності. В об'єктивному значенні право власності являє собою сукупність правових норм, покликаних регулювати відносини щодо володіння, користування й розпорядження власним майном на свій розсуд.

Власні кошти СГОК складаються з доходу від реалізації продукції (робіт, послуг), пайових та інших внесків членів кооперативу.

Своєрідність правового режиму майна кооперативу пов'язана з тим, що воно формується, зокрема з пайових внесків членів кооперативу. Передаючи пай до СГОК, особа передає право власності на майно (кошти) залежно від того, у якому вигляді зроблений пайовий внесок. Таким чином, при створенні СГОК члени передають йому майно разом з правом власності на нього, натомість отримують зобов'язальні права щодо кооперативу. До отриманих прав можна віднести: право на отримання доходу в певному обсязі; право на отримання майна при виході з

кооперативу; право на ліквідаційну квоту; право на участь в управлінні; право на інформацію.

Слід зазначити, що на думку деяких вчених право на отримання доходу у певному розмірі, як і право на отримання майна при виході з кооперативу, та право на ліквідаційну квоту – є майновими правами. Інші ж права, зокрема право на участь в управлінні, право на інформацію, є особистими немайновими правами, оскільки вони не мають економічного змісту, є невідчужуваними і абсолютними за природою та нерозривно пов'язані з особою [123, 70], [106, 12-16], [9, 74].

Не виходячи за межі дослідження, спробуємо сформулювати власний погляд.

Якщо звернутися до Цивільного кодексу, зокрема статті 269, стає очевидним, що особисті немайнові права мають певний, виключний перелік загальнообов'язкових ознак, а саме: особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом, особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту, особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою, фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав, особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно.

Суттєвим є те, що наявність саме всіх ознак у сукупності є підставою для визначення права як особистого немайнового. Але щодо права на участь в управлінні та отримання інформації членом кооперативу, є зрозумілим, що такі права не є довічними і припиняються з моменту припинення членства. А якщо так, то і підстави відносити ці права до особистих немайнових відсутні. Більше того, на нашу думку, ці права мають економічний зміст. Так, О.С. Іоффе писав, що, незважаючи на зв'язок майнових відносин з речами, об'єктом правового регулювання є дії людей [38, 88]. Виникає питання: чи можуть правовідносини, об'єктом яких є дії, визнаватися майновими? Майнова природа багатьох зобов'язальних відносин, об'єктом яких є дії, не викликає сумнівів. Дії, що є об'єктом членських правовідносин, полягають, наприклад, в отриманні (наданні) інформації про фінансовий стан юридичної особи. Право члена кооперативу на отримання такої інформації безпосередньо пов'язане з його правом (майновим, без

сумніву) на отримання прибутку [109, 102]. Чому ж дії, спрямовані на задоволення майнових інтересів, повинні носити немайновий характер? Крім того, обов'язком членів кооперативу є здійснення пайового внеску. Незалежно від того, визнаємо ми об'єктом правовідносин сам внесок або дії особи щодо внесення, навряд чи є оскаржуваним майновий характер зазначеного об'єкту членських правовідносин. На першому етапі (мається на увазі момент створення кооперативу) право членства виникає на підставі здійснення пайового внеску, але згодом можлива їх передача у спадок, тобто безоплатне придбання членських прав. З огляду на декілька теорій юридичної особи, ми схилиємося до визнання її фікцією, відособленим майном. Навряд чи дії щодо майна (відособленого) можуть носити немайновий характер. Будь-яка юридична особа створюється для участі у майновому обороті. Отже, права членів кооперативу необхідні їм для задоволення їх майнових інтересів. В.Б. Ельяшевич писав, що у римському праві повноваження члена спілки щодо його майна були певним чином схожі з правами власника, але в спілці вони обмежувалися й видозмінювалися «згідно з цілями спілки». Проте це дозволяє нам вести мову про майнову природу цих правовідносин, адже вони склалися відносно майна, що було засобом реалізації загальної мети й таким, що підпорядковувалося її досягненню [29, 397].

Можна заперечити: СГОК не має на меті отримання прибутку. Безперечно, така юридична особа бере участь у майновому обороті, оскільки це необхідно для досягнення цілей, заради яких ця організація створена. Але якщо члени організації все ж таки створили юридичну особу, то для задоволення їх немайнових інтересів потрібне певне майно та участь у майновому обороті. Такі права, як управління і контроль здійснюються членами також щодо майна юридичної особи. І знову ми приходимо до того, що відносно майна навряд чи можуть виникати немайнові права. Отже, всі права членів СГОК мають майновий характер. Навряд чи в управлінні кооперативом можна брати участь заради самого управління. Для реалізації власного управлінського таланту достатньо укласти трудовий або цивільно-правовий договір і працювати найманим працівником.

Таким чином, ураховуючи викладене, можна зробити висновок, що пайовий внесок – це грошові кошти і матеріальні ресурси у вартісному вираженні (кошти та ін.), що вносяться членом (фізичною чи юридичною особою) для створення і діяльності кооперативу, а пай є правом, зміст якого становить певний комплекс прав та обов'язків, що виникають у члена кооперативу після виконання всіх умов, пов'язаних із набуттям членства.

В українській юридичній літературі цю позицію найбільш послідовно обґрунтував В. І. Семчик, який вважає, що у засновників (членів) сільськогосподарського кооперативу виникає право на пай (майновий або земельний). Але це не право власності як один із видів речових прав, а право вимоги як один із видів зобов'язального права. Право вимоги означає, що особа (фізична чи юридична), для якої частка у власності юридичної особи виражається паєм, має право отримати його в натурі або компенсацію за нього в разі виходу зі складу юридичної особи чи при її ліквідації. Пай не має речових ознак. Він вимірюється лише у вартісному вираженні, а тому не може бути об'єктом права власності [48, 145].

Майнову основу господарювання СГОК може становити не тільки право власності, оскільки кооператив має право використовувати майно і на інших правових підставах. Так, фінансові ресурси кооперативу формуються за рахунок: доходу від реалізації продукції (робіт, послуг), пайових та інших внесків членів кооперативу, кредитів та інших надходжень, не заборонених законодавством (ч. 5 ст. 21 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Але на відміну від російського закону про сільгоспкооперацію (ч.2 ст.34), розмір позикових коштів не обмежується.

Позикові кошти - це, власне, і є та частина майна кооперативу, яка складається з його боргів або обов'язків (найчастіше це кредитні кошти). Для господарської діяльності СГОК позикові кошти мають важливе значення, оскільки вони складають частину оборотних коштів, які на відміну від власних, не закріплюються у господарському обігу, а беруть участь у ньому протягом установленого терміну.

Облік майна в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах здійснюється головним чином у формі бухгалтерського обліку, основні вимоги і правила якого містяться у Господарському кодексі України від 16 січня 2003 року, Законах України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року [85], «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року, «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року відповідно до національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актів.

Основними засобами визнаються матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік), згідно з п. 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». Об'єктом основних засобів визнається закінчений пристрій з усіма пристосуваннями і приладдям до нього; конструктивно відокремлений предмет, призначений для виконання певних самостійних функцій; відокремлений комплекс конструктивно з'єднаних предметів однакового або різного призначення, що мають для їх обслуговування загальні пристосування, приладдя, керування та єдиний фундамент, унаслідок чого кожен предмет може виконувати свої функції, а комплекс - певну роботу тільки у складі комплексу, а не самостійно; інший актив, що відповідає визначенню основних засобів, або частина такого активу, що контролюється підприємством.

Для цілей бухгалтерського обліку основні засоби класифікуються за такими групами: земельні ділянки, капітальні витрати на поліпшення земель, будинки, споруди та передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар (меблі), тварини, багаторічні насадження, інші основні засоби, інші необоротні матеріальні активи: бібліотечні фонди, малоцінні необоротні матеріальні активи, тимчасові (нетитульні) споруди, природні ресурси,

інвентарна тара, предмети прокату, інші необоротні матеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції [80].

Поряд з основними фондами для роботи підприємства має величезне значення наявність оптимальної кількості оборотних коштів.

Оборотні кошти являють собою сукупність коштів, авансованих для створення оборотних виробничих фондів і фондів обігу, що забезпечують їхній безперервний кругообіг. Оборотні кошти забезпечують безперервність виробництва й реалізації продукції підприємства. Оборотні виробничі фонди вступають у виробництво у своїй натуральній формі й у процесі виготовлення продукції цілком споживаються, переносячи свою вартість на створюваний продукт. Фонди обігу пов'язані із обслуговуванням процесу обороту товарів. Вони не беруть участі в утворенні вартості, а є її носіями. Після закінчення виробничого циклу, вартість оборотних коштів відшкодовується у складі виторгу від реалізації продукції (робіт, послуг). Це створює можливість систематичного оновлення процесу виробництва, що здійснюється шляхом безперервного кругообігу засобів підприємства.

У своєму русі оборотні кошти проходять послідовно три стадії: грошову, виробничу й товарну.

Перша стадія кругообігу коштів є підготовчою. Вона протікає у сфері обігу. Тут відбувається перетворення коштів у форму виробничих запасів. Виробнича стадія являє собою безпосередній процес виробництва. На цій стадії продовжує авансуватися вартість створюваної продукції, але не повністю, а в розмірі вартості використаних виробничих запасів, додатково авансуються витрати на заробітну плату і пов'язані з нею витрати, а також перенесена вартість основних фондів. Виробнича стадія кругообігу закінчується випуском готової продукції, після чого настає стадія її реалізації. На третій стадії кругообігу продовжує авансуватися продукт праці (готова продукція) у тім же розмірі, що і на другій стадії. Лише після того, як товарна форма вартості зробленої продукції перетвориться в грошову, авансовані кошти відновлюються за рахунок частини виторгу, що надійшов від реалізації продукції. Інша її сума складає грошові накопичення, що використовуються відповідно до плану їхнього розподілу. Частина накопичень

(прибутку), призначена на розширення оборотних коштів, приєднується до них і здійснює разом з ними наступні цикли обороту. Грошова форма, якої набувають оборотні кошти на третій стадії їхнього кругообігу, одночасно є і початковою стадією обороту коштів [27, 168-175].

Використання класифікації матеріальних і грошових засобів на основні і оборотні є обов'язковим для СГОК і дозволяє йому здійснювати облік майна і звітувати про діяльність перед контролювальними органами за загальноприйнятими правилами.

Окрім економічних відмінностей, існує різниця і в правовому режимі основних і оборотних засобів. Це, зокрема, стосується джерел їх поповнення: оборотні засоби поповнюються за рахунок доходів СГОК, кредитів та інших джерел; а основні засоби - з певних фондів СГОК.

Важливе значення має поділ майна на рухоме і нерухоме.

В основу його покладено ступінь зв'язку того чи іншого майнового об'єкту із землею. До нерухомого майнового об'єкту належать земельні ділянки, ділянки надр, відокремлені водні об'єкти і все, що міцно пов'язано із землею, у тому числі ліси, багаторічні насадження, будови й споруди, які при відокремленні від землі фактично знецінюються. Речі, які не належать до нерухомості, включаючи гроші й цінні папери, вважаються рухомим майном. Характерною рисою нерухомого майна є зв'язок його правового режиму з правом на земельну ділянку, на якій споруджено майнові об'єкти. Правовий режим такого майна розглядається разом із земельною ділянкою.

Серед об'єктів права власності сільськогосподарського кооперативу особливе місце належить земельним ділянкам. Земля є особливим природним об'єктом, посідає панівне місце у складі єдиного природного комплексу. Сучасна теорія земельного права розглядає землю як особливий вид нерухомості.

У СГОК, діяльність якого полягає у наданні послуг, на відміну від виробничого кооперативу, що займається переважно виробництвом сільськогосподарської продукції, земельні відносини не мають такого вирішального значення, тому в даній роботі ми окремо їх не досліджували.

Якувже зазначалося, у СГОК існує два основних джерела формування власних засобів кооперативу: пайові, внески членів (вступні, членські та цільові) та доходи кооперативу. Слід підкреслити, що перелік можливих джерел формування майна у законодавстві не є вичерпним.

Для здійснення господарської та іншої діяльності кооператив за рахунок власного майна формує відповідні майнові фонди. Відповідно до Закону України «Про кооперацію» для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди (ст. 20). Хоча Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено формування лише двох фондів, а саме пайового та неподільного, відповідно до Прикінцевих положень Закону України «Про кооперацію», він має переважну силу перед Законом «Про сільськогосподарську кооперацію». По–перше, кооперативи та кооперативні об'єднання, які створено до набрання чинності Законом, зобов'язані протягом року із дня набрання чинності Законом привести свої статuti у відповідність із Законом. До приведення статутів у відповідність із цим Законом кооперативи та кооперативні об'єднання керуються положеннями чинних статутів у частині, яка не суперечить Закону. По-друге, Кабінету Міністрів України доручено протягом року із дня набрання чинності цим Законом підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів у відповідність із цим Законом.

Розмежування майна сільськогосподарського кооперативу на вищезгадані фонди відбиває специфіку майнових відносин, що існують між самим кооперативом та його членами, і має самостійне юридичне значення.

Пайовий фонд створюється для забезпечення фінансової стабільності кооперативу, здійснення його статутної діяльності. Пайовий фонд (капітал) формується за рахунок пайових внесків членів кооперативу і складається з обов'язкових та додаткових внесків. Обов'язкові та додаткові пайові внески становлять загальний розмір паю кожного з членів кооперативу, є поворотними, а тому при припиненні членства повертаються йому у встановленому статутом порядку. Ураховуючи призначення пайового внеску, його розмір визначається

пропорційно участі члена кооперативу у його господарській діяльності. Фактично обов'язковий пай є частковою оплатою послуг кооперативу, наданих ним його членам.

При внесенні паю, розмір якого перевищує вимогу пропорційності, сума перевищення визначається як додатковий пайовий внесок. Така ситуація може виникати при передачі членом належного йому майна як пайового внеску. Бажано, щоб у процесі діяльності кооперативу великі диспропорції між пайовими внесками поступово нівелювалися [21, 22].

Додатковий пай являє собою грошовий, майновий внесок члена у пайовий фонд кооперативу для збалансування його поточної діяльності або розширення її бази. Фактично додатковий пай слід розглядати як інвестицію у розвиток господарсько-технічної бази кооперативу або вирівнювання поточного балансу його фінансового стану. Розмір додаткових паїв, як і загальну величину додаткового пайового фонду, слід обмежити статутом кооперативу, і визначати його як певну процентну частку від загального пайового фонду або розміру обов'язкового паю. Додаткові паї можуть, за рішенням членів кооперативу, підлягати першочерговому поверненню та отриманню процентних виплат на даний пай (виплат інвестиційного доходу). Щодо них, також необхідно передбачити можливість трансформації додаткових паїв в обов'язковий пай і у зворотному напрямі (у випадках значного скорочення членом кооперативу обсягу операцій з ним) [21, 22-23].

Слід зазначити, що кооперативне законодавство передбачає внесення обов'язкового внеску як одноразово, так і на протязі певного періоду. (п.1 ст. 21 Закону України «Про кооперацію»). Ця норма не містить жорсткої регламентації внесення паїв і є диспозитивною. Тому кооперативу надано право самостійно вирішувати питання про внесення обов'язкових пайових внесків для окремих членів протягом певного періоду, тривалість якого встановлюється індивідуально.

Поповнення пайового фонду відбувається у разі вступу нових членів, при збільшенні розмірів обов'язкового пайового внеску, при внесенні додаткових

пайових внесків. Розмір пайового фонду може бути зменшений у разі припинення членства або зменшення пайових внесків.

Принцип пропорційності при визначенні розміру пайових внесків - головний, що зумовлено особливостями пайових відносин у кооперативах:

- паї кожного члена кооперативу пов'язані з користуванням послугами свого підприємства;
- паї не можуть вільно переходити від однієї особи до іншої;
- може бути передбачена персональна матеріальна відповідальність членів кооперативу за борги підприємства у випадку його ліквідації.

Розмір та порядок розрахунку пайового внеску здійснюється відповідно до виду кооперативу та специфіки його основної діяльності.

Облік пайового капіталу здійснюється згідно з Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 року № 291 та ведеться на рахунку 41 «Пайовий капітал» [77].

На відміну від статутних фондів господарських товариств для пайового фонду СГОК (так само як і для сільськогосподарських виробничих кооперативів) не встановлені мінімальні (обмежувальні) жорсткі процедурні норми динаміки його розмірів і це, на нашу думку, є цілком обґрунтованим.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» визначає неподільний фонд як такий, що утворюється за рахунок вступних внесків та майна кооперативу (за винятком землі). Пайові внески членів кооперативу до нього не включаються. Порядок формування і розміри неподільного фонду встановлюються статутом» (п.3 ст. 23). На наш погляд, така дефініція не містить головної ознаки неподільного фонду – відсутність можливості його розподілу між членами кооперативу або сплати при припиненні членства. Цей недолік усунув Закон України «Про кооперацію», визначивши неподільний фонд як обов'язковий, що формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу і не підлягає розподілу між пайовиками (ст.2).

Вступні внески являють собою внесок члена кооперативу у грошовій формі, сплачений у фіксованому розмірі, що визначається статутом, при його вступі для забезпечення його організаційної діяльності.

Порядок формування, розміри відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначаються статутом кооперативу або правилами внутрішньої господарської діяльності кооперативу.

Звернемося до історії цього питання. Нагадаємо, що вперше ідея створення неподільних фондів у кооперативних організаціях була висловлена практично одночасно відомими кооператорами Уільямом Кінгом (Англія), Пилипом Бюше (Франція), Фрідріхом Вільгельмом Райффайзенем (Німеччина) [121, 31], [120, 56], [56, 22].

Пізніше французький економіст Шарль Жид надав ідеї універсального характеру. Конструкція неподільного фонду, запропонована кооперативними діячами, мала фактично ідеальну форму неподільного й невідчужуваного майна: неподільний фонд не розподілявся між членами, оскільки мав слугувати цілям суспільного характеру. За Ф. Райффайзенем, право розподіляти неподільний фонд було відсутнім у кредитних, споживчих, обслуговуючих товариствах, навіть при їх ліквідації, з тією метою, щоб у членів не виникало спокуси припинити існування товариства заради отримання накопичених капіталів. Формування неподільного фонду, яке визнавалося обов'язковим принципом кооперації в період становлення кооперативного руху в Україні і містилося в переліку принципів, сформульованих Міжнародним Кооперативним альянсом, було обов'язковим в Україні згідно з Положенням про кооперативні товариства та їх спілки від 20 березня 1917 року [79, 414].

Ідея створення неподільного фонду послідовно проводилася в типових статутах колгоспів у двадцяті роки, Примірних статутах колгоспів 1935, 1969 і 1988 років [39], [84].

Значущість формування неподільного фонду у колгоспах визнавалася і в Законі про кооперацію в СРСР [93], відповідно до якого принцип неподільності

діяв лише в процесі діяльності колгоспів та інших сільськогосподарських виробничих кооперативів.

Руйнування ідеї неподільності частини майна кооперативних організацій розпочалося із здійсненням аграрної реформи. Зокрема, відповідно до Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1992) [91, 272] передбачалося утворення пайового фонду майна КСП на базі неподільних фондів реорганізованих у КСП колгоспів. Неподільний фонд колгоспів був представлений залишковою вартістю основних фондів і власними оборотними засобами. Слід зазначити, що саме він найповніше відображав масштаби власності господарства, його фактичне майно. Неподільний фонд колгоспу становив базовий пайовий фонд КСП, що розподілявся між громадянами, які мають право на частку колективної власності. Наслідком розподілу матеріально – технічної бази колишніх колгоспів стало фактичне її знищення.

Враховуючи той факт, що неподільний фонд кооперативу є істотною гарантією життєздатності сільськогосподарської організації, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» закріпив в імперативному порядку обов'язок кооперативу формувати неподільний фонд за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу.

Формування неподільного фонду відображається по кредиту субрахунку 411 «Неподільний капітал» рахунку 41 «Пайовий капітал» і дебету рахунків з обліку коштів або інших активів.

Резервний фонд створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших, не заборонених законом надходжень для покриття можливих збитків. Резервний фонд насамперед використовується для самофінансування кооперативу як джерело необхідних вкладів та поповнення обігових коштів, а також у разі виникнення несприятливих обставин у його діяльності. Частина коштів з резервного фонду має йти на поповнення неподільного фонду для зменшення ризику, який виникає внаслідок виходу члена з кооперативу, і полегшує прийом нових членів.

Створення резервного фонду є свого роду важелем управління фінансовою стійкістю кооперативу. Ураховуючи такий аспект, необхідно, за аналогією з російським законом про сільгоспкооперацію, встановити на законодавчому рівні мінімальний розмір резервного фонду (за ст. 34 Закону РФ мінімальний розмір резервного фонду складає 10% від пайового фонду).

Норма про обов'язковість поповнення резерву містилася також у Положенні про кооперативні товариства і їхні спілки від 20 березня 1917 року [79, 414]. Передбачалося, що на формування запасного капіталу відраховується не менше п'ятої частини чистого прибутку. У Франції резервний фонд складає десяту частину чистого прибутку кооперативу, а інший вид резервного фонду складається за рахунок прибутків від операцій із третіми особами – нечленами. Причому ці кошти в жодному випадку не можуть бути використані для членів кооперативу, оскільки резерви не розподіляються, крім особливих випадків (розпуску чи ліквідації кооперативу). Але, навіть при ліквідації кооперативу, забороняється розподіляти законний неподільний фонд; він передається іншому кооперативу або на місцеву суспільно корисну справу [101, 77-78].

Спеціальний фонд є новацією Закону України «Про кооперацію». Він створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших, передбачених законом, надходжень для забезпечення його статутної діяльності й використовується за рішенням органів управління кооперативу. Спеціальний фонд, як правило, створюється для реалізації окремих програм (проектів) кооперативу і на інше не використовується. Найчастіше спеціальний фонд виступає джерелом покриття витрат на придбання майна або виконання робіт (надання послуг), необхідних для забезпечення нормальної діяльності кооперативу.

У попередньому розділі ми звертали увагу, що у Законі України «Про кооперацію» недостатньо чітко проводиться розмежування між пайовим та спеціальним фондами. І перший, і другий можуть складатися з пайових внесків і використовуватися для здійснення статутної діяльності кооперативу. Незрозумілим є також і те, що в одній частині статті (ст. 20) закріплено положення, відповідно до

якого неподільний фонд не може бути розподілений, а в іншій частині тієї ж статті передбачена можливість перерозподілу цього фонду [43].

Питанню розподілу доходу в сільськогосподарських кооперативах присвячена стаття 29 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та ст. 25 Закону України «Про кооперацію». Фактично, вони є ідентичними.

Цікавим є той факт, що схему розподілу доходу Закон поширює як на виробничі кооперативи, що є підприємницькими організаціями (ст. 84 ЦК), так і на обслуговуючі кооперативи, що визнані непідприємницькими (ст. 86 ЦК).

У четвертій главі першого розділу ми більш детально розглядали це питання і наголошували, що згідно із Декларацією про кооперативну ідентичність [16] і виробничі, і обслуговуючі кооперативи мають єдину сутність, спільну мету, яка у всі історичні періоди полягала і полягає у задоволенні матеріальних та інших потреб своїх членів.

Підтверджуючи цей факт, законодавець фактично спростовує поділ кооперативів на підприємницькі та непідприємницькі. Адже дохід розподіляється однаково. А саме можливість розподілу доходу – один із критеріїв поділу на підприємницькі та непідприємницькі товариства. Оскільки сільськогосподарські кооперативи створюються і функціонують виключно в інтересах своїх членів, то важливе значення мають порядок і принципи формування та розподілу доходу кооперативу. Відповідно такі принципи повинні бути однаковими для всіх сільськогосподарських кооперативів.

Наше дослідження присвячене СГОК, а тому на них ми й будемо акцентувати увагу. Для СГОК є цілком логічним порядок розподілу доходу кооперативу за принципом неприбутковості.

В основі такого розподілу лежить загальна вартість реалізованої за звітний рік продукції. Якщо врахувати знижки та надбавки до реалізаційних цін, то ця визначена сума називається чистою реалізацією. З неї відшкодовуються витрати, безпосередньо пов'язані з реалізацією продукції, наприклад витрати на її придбання, зберігання та переробку. Сума, що залишилася, становить валовий дохід кооперативу. З нього відшкодовуються загальні витрати. До них відносять

амортизацію, страхування, податки (крім прибуткового), орендну плату, постачання, ремонт та комунальні послуги. Далі відшкодовуються поточні витрати (заробітна плата найманого персоналу, нарахування у фонд зайнятості, страхування працівників, витрати на доставку, рекламу та просування продукції), адміністративні витрати (отримані послуги, борги, штрафи, обробка інформації, витрати на освіту, зустрічі, відрядження, канцелярське приладдя, телефонні переговори), виплата заборгованості, банківське обслуговування тощо. Решту валового доходу, яка називається операційним доходом, разом з іншими грошовими надходженнями (наприклад, у вигляді частини прибутку свого кооперативу, отриману відповідно до господарської участі в його діяльності) за мінусом усіх інших можливих витрат, таких як торгові збитки, виплата процентів за кредит та інших боргових зобов'язань, вважають чистим доходом кооперативу, що підлягає оподаткуванню [35, 261].

З огляду на викладене, ми цілком погоджуємося із Я.З. Гаєцькою-Колотило щодо назви статті 29 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та відповідно ст. 24 Закону України «Про кооперацію». Замість існуючих, вони мають носити назву «Чистий дохід (прибуток) кооперативу (об'єднання)», оскільки різниця в термінах має істотне значення і може зачіпати економічні інтереси кооперативу і його членів [17, 131]. Відповідно до згаданої норми, чистий дохід кооперативу розподіляється на:

- податки і збори (обов'язкові платежі) до відповідних бюджетів;
- погашення кредитів;
- покриття збитків;
- проведення відрахувань у фонди кооперативу;
- кооперативні виплати;
- виплату часток доходу на паї (до 20 відсотків, визначених до розподілу).

За своєю економічною природою кооперативні виплати – це повернення членам коштів, отриманих кооперативом понад собівартість наданих послуг, або надбавки до попередньо встановлених цін реалізації продукції членів кооперативу. Як правило, загальною сумою, що призначається для розподілу у вигляді

кооперативних виплат, встановлюється загальними зборами. За рішенням загальних зборів частина кооперативних виплат може бути перерахована в пайовий фонд.

Кооперативні виплати відбивають специфіку внутрішнього руху продукції у СГОК. Виробник – член кооперативу, поставляючи власний продукт до кооперативу (для збуту, переробки з подальшим збутом і таке інше), здійснює не продаж, а тільки передає своєму, так би мовити «агентові» - СГОК - продукцію для подальшої реалізації. Суті справи не змінює той факт, що виробник отримує в момент передачі часткову оплату цього продукту. Так само це стосується придбання через СГОК засобів виробництва. Остаточний розрахунок проводиться за підсумками фінансового року, коли на рівні кооперативу розраховується чистий дохід, з якого частина сплачується членам кооперативу як надбавка за отриману від них продукцію або знижка з ціни за придбані у кооперативі засоби виробництва, добрива, насіннєвий матеріал та ін. Це і є кооперативні виплати.

Отже, у будь-якому випадку кооператив проводить комерційні операції не зі своїми членами, а від імені членів, не маючи за мету отримання прибутку від операцій безпосередньо для кооперативу як суб'єкта ринкових відносин. Метою кооперативу є отримання максимально можливого економічного результату його членами.

Слід зазначити, що поняття «кооперативні виплати» було запропоновано українськими законотворцями. У світовій економічній літературі існують такі поняття як «розподіл доходів з урахуванням обсягу економічної діяльності», «патронажне повернення», «відрахування клієнтам» [35, 265].

Виплати на паї за Законом України «Про кооперацію» п. 2 ст. 26 – виплати частини доходу кооперативу на паї члена та асоційованого члена кооперативу.

Нарахування і виплата часток доходу на пай здійснюється за підсумками фінансового року з доходу, що залишається у розпорядженні кооперативу з урахуванням необхідності формування фондів для його розвитку (п. 2 ст. 24 Закону). За своєю природою, нарахування на паї повинні бути обмежені, навіть якщо розмір економічного результату дуже значний. Адже великий економічний

результат не обов'язково означає, що кооператив провів вигідні операції завдяки капіталу (включаючи додаткові паї чи паї асоційованих членів).

Українським законодавцем частка економічного результату, що виділяється для здійснення нарахувань на паї, обмежена законом до 20%. Нарахування виплачуються на додаткові паї та на паї асоційованих членів. При розподілі доходу з пайового капіталу у більшості країн закон встановлює максимальну процентну ставку нарахувань на цей капітал. Наприклад, у Бельгії, США ставка складає 8%, у Франції не більше 8,5%, у Швеції відповідає обліковій процентній ставці державного ринку. У такому разі отримані членами кооперативу доходи звільняються від оподаткування. Якщо ж відсоток нарахувань перевищує встановлений законом максимум, доходи кооперативів розглядаються як дивіденди акціонерної компанії і підлягають оподаткуванню [103, 139].

Формування та розподіл доходу між членами у кооперативах різних країн здійснюється за єдиними принципами: або шляхом нарахування відсотків на пайовий капітал, або пропорційно обсягу економічної діяльності кожного члена протягом року, або в комбінації того й іншого залежно від того, яким чином це питання вирішує статут кооперативу. Виплата дивідендів з прибутку членам кооперативу заборонена взагалі у більшості країн, можливість нарахування відсотків на паї обмежена. За загальним принципом член отримує частину доходу залежно від участі в обороті кооперативу. Також у більшості країн світу заборонено розподіляти резерви і включати до розрахунку прибуток, отриманий від операцій з іншими особами. Дотримання цих правил, сприяє зміцненню принципу ідентичності.

Оскільки основним джерелом поповнення власних засобів кооперативу є відрахування від доходу, у статутах мають бути відбиті досить чіткі й гнучкі принципи його розподілу. У більшості країн статuti не фіксують норми відсотків доходу на паї, залишаючи це питання цілком на розсуд загальних зборів. Вони, наприклад, можуть ухвалити рішення спрямувати весь прибуток на інвестиційні цілі для розширення і модернізації виробництва. Загострення конкурентної

боротьби на ринку продовольства в першій половині 90-х років зумовило в більшості випадків для кооперативів саме таку практику.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що закріплений українським кооперативним законодавством порядок розподілу доходу в кооперативах відтворює кращі світові традиції кооперативного підприємництва.

Майнова відповідальність СГОК передбачена в основному нормами, що містяться в цивільному, земельному й аграрному законодавствах. Вона полягає в повному відшкодуванні заподіяних збитків, у тому числі втраченої вигоди.

Майнова відповідальність є обов'язком суб'єкта, винного в заподіянні шкоди або збитків, який має відшкодувати або компенсувати збитки, завдані власнику чи законному господарю майна [78, 276].

Принципи майнової відповідальності сільськогосподарських кооперативів викладені у статті 23 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»: «Кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном. Члени кооперативу відповідають за зобов'язаннями кооперативу тільки в межах пайового майнового внеску. Кооператив не несе відповідальності за зобов'язаннями членів кооперативу».

Дещо по іншому викладені принципи майнової відповідальності у Законі України «Про кооперацію». Так, стаття 27 надає право загальним зборам у статуті визначати обсяги майнової відповідальності членів. Іншими словами, статут може передбачати відповідальність, не обмежену розміром внесеного паю. Слід зазначити, що питання обсягів майнової відповідальності у різних країнах дещо варіюється. Наприклад, у Законі про сільськогосподарську кооперацію РФ передбачено, що члени споживчого (обслуговуючого за українським законодавством) кооперативу солідарно несуть субсидіарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах невнесеної частини додаткового внеску кожного члена кооперативу (п.3 ст 37). Також особа, що набула право членства у створеному кооперативі, відповідає за зобов'язаннями, що виникли до його вступу в члени даного кооперативу, якщо це передбачено статутом (п.4 ст. 37) [18, 140].

Схожі принципи майнової відповідальності передбачені німецьким законодавцем у законі про кооперативи від 16 жовтня 2006 року. Так, члени кооперативу несуть відповідальність за зобов'язаннями останнього, що виникли до їх вступу до кооперативу. Відповідальність членів за зобов'язаннями кооперативу, а також розмір відповідальності встановлюються статутом кооперативу. Якщо відповідальність члена кооперативу за його зобов'язаннями у разі банкрутства обмежується статутом певною сумою, то ця сума не може бути меншою розміру його паю [50, 36-39].

Згідно з англійським законодавством члени кооперативу несуть обмежену відповідальність за зобов'язаннями кооперативу [126, 9], [127, 5].

Відповідальність членів французьких кооперативів за зобов'язаннями кооперативу встановлюється у двократному розмірі внесених пайових внесків [74, 135].

Визначення обсягу пов'язаної із членством відповідальності є важливим питанням, адже для підвищення своєї економічної стійкості кооператив прагне підвищувати відповідальність членів та обирати методи, що забезпечують найбільшу ефективність своєї діяльності (наприклад, максимально можлива економічна участь членів).

Але чинник свободи вибору обмежує амбіції кооперативу та вимагає знаходити розумний баланс між принципами демократії та обсягом відповідальності.

Таким чином, обмеження відповідальності членів сільськогосподарського кооперативу пайовим внеском можна вважати загальноприйнятою кооперативною практикою. Але, на нашу думку, Закон України «Про кооперацію» більш вдало врегулював зазначене питання, надавши право загальним зборам визначати обсяги відповідальності у статуті. (п.3 ст. 27).

У попередніх главах ми наголошували, що для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди.

Кожний фонд має свій правовий режим. Пайовий фонд у структурі майна СГОК посідає основоположне місце. Його можна розглядати як умовну величину, що виражає вартість (грошову оцінку) внесків членів. До того ж розмір пайового фонду пов'язаний з можливістю придбання та здійснення тих або інших прав. Неподільний фонд є частиною майна кооперативу, що не підлягає в період існування кооперативу розділу на паї членів кооперативу або виплаті при припиненні ними членства і використовується на цілі, визначені статутом кооперативу.

Резервний фонд формується з метою захисту кооперативу, враховуючи його особливу природу, тобто перемінний капітал, а також з метою забезпечення кредитоспроможності кооперативу і безпеки щодо третіх осіб.

Спеціальний фонд створюється з метою виконання різних проектів.

Майно, що входить до зазначених фондів, належить кооперативу.

Отже, відповідно до ст. 96 ЦК, п.1 ст. 23 Закону України «Про кооперацію», п. 1 ст.27 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» вимоги кредиторів повинні задовольнятися за рахунок майна, яке належить кооперативу на праві власності, незалежно від того, до якого фонду воно віднесено.

По-іншому вирішується питання визначення обсягу майна для задоволення вимог кредиторів у РФ. Так, відповідно до ст. 35 Закону РФ про сільськогосподарську кооперацію за відсутності грошових коштів у сільськогосподарського кооперативу, необхідних для задоволення вимог кредиторів, стягнення може бути здійснено через належне йому майно, за винятком майна що віднесене до неподільних фондів і до перелічених у законі різних видів майна (окрім легкових автомобілів). У той же час, практично все майно сільськогосподарської організації відноситься до майна, на яке стягнення не може бути звернено. Це викликає необхідність фактично відразу звертати стягнення на майно членів. Така конструкція ставить під сумнів принцип самостійної цивільно-правової відповідальності сільськогосподарського кооперативу як юридичної особи.

Оскільки основною метою діяльності СГОК є надання послуг своїм членам, слушно вести мову насамперед про майнову відповідальність за порушення договірних відносин.

За невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань, тобто за порушення договірної дисципліни, сторони несуть майнову відповідальність, яка визначається умовами конкретного договору. Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання) (ст. 610 ЦК). Відповідно до ст. 526 Цивільного кодексу зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що зазвичай висуваються. Під виконанням зобов'язань розуміють учинення кредитором і боржником дій зі здійснення прав та виконання обов'язків, що впливають із зобов'язання. Наприклад, при виконанні договірного зобов'язання купівлі-продажу під належним виконанням слід розуміти передачу речі продавцем у власність покупця і прийняття цієї речі покупцем, а також виплату обумовленої договором суми (ціни речі) покупцем і прийняття цієї суми продавцем. Отже, зобов'язання має бути виконано не тільки в натурі, але й належним чином, тобто в такому вигляді, як це впливає з відповідної підстави для виникнення зобов'язання, або відповідно до вимог, що зазвичай висуваються. При цьому необхідно звернути увагу на дві обставини: при виконанні зобов'язання можуть застосовуватися звичаї ділового обороту; виконання зобов'язання має спиратися на засади сумлінності, порядності, розумності та справедливості. Вони розглядаються як найважливіші критерії, за допомогою яких може визначатися принцип належного виконання зобов'язання.

Недотримання таких вимог призводить до порушення зобов'язань. Зобов'язання вважається порушеним у випадку або повного його невиконання, або неналежного виконання, тобто виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання. Таким чином, невиконання зобов'язань має місце тоді, коли сторони взагалі не вчиняють дій, які складають зміст зобов'язання (передача і прийняття

майна, виконання роботи тощо), або не утримуються від певних дій, хоча за змістом зобов'язання повинні були утримуватися від їх учинення. Наприклад, СГОК вважається таким, що порушив зобов'язання, як тоді, коли він взагалі не поставив передбачений договором товар, так і тоді, коли він хоча й поставив товар, але нижчої, ніж обумовлена договором, якості, або з простроченням, або не в обумовлене договором місце тощо.

Оскільки учасники зобов'язання є завжди чітко визначеними (ст. 510 ЦК), його порушником у більшості випадків є одна з його сторін (кредитор або боржник).

Як невиконання, так і неналежне виконання зобов'язання, залежно від характеру порушення, тягнуть не вигідні правові наслідки для сторони, яка допустила цивільне правопорушення. Ці наслідки є різновидами санкції за порушення зобов'язання. До них, зокрема, належать: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від нього (ст. 615 ЦК) або розірвання договору (ст. 651), зміна умов зобов'язання (ст. 651 ЦК), сплата неустойки (ст. 624 ЦК), відшкодування збитків та моральної шкоди (ст. 623 ЦК).

Правові наслідки порушення зобов'язань не є однорідними за своєю правовою природою. Сплата неустойки, відшкодування збитків і моральної шкоди є мірами відповідальності і застосовуються, за загальним правилом, за наявності вини порушника (ст. 614 ЦК). Припинення зобов'язання і зміна його умов не є заходами відповідальності, а отже, застосовуються незалежно від вини порушника зобов'язання. Але всі ці наслідки є підставами для цивільно-правової відповідальності.

За ч. 1 ст. 623 ЦК, боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторів завдані збитки. Відшкодування збитків є одним з основних способів захисту цивільних прав і інтересів та водночас універсальною мірою відповідальності. Оскільки відшкодування збитків є мірою відповідальності, воно застосовується за наявності вини боржника (ст. 614 ЦК).

За загальним правилом, боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторів в повному обсязі завдані порушенням збитки, що включають реальні збитки і втрачену вигоду (ст. 22 ЦК).

На кредитора покладається обов'язок довести розмір збитків, завданих йому порушенням зобов'язання. Висування вимог щодо відшкодування неодержаних доходів (втраченої вигоди) покладає на кредитора обов'язок довести, що ці доходи (вигода) не є абстрактними, а дійсно були б ним отримані в разі належного виконання боржником своїх обов'язків. При визначенні реальності неодержаних доходів мають ураховуватися заходи, вжиті кредитором для їх одержання, проведені з цією метою приготування.

Важливим є питання регулювання не лише відносин СГОК з третіми особами, а й з власними членами. Світовій кооперативній практиці притаманні договірні відносини між кооперативом та його членом, які, як правило, мають тривалий та поновлюваний характер.

Залежно від напрямів діяльності СГОК істотними умовами у контрактах між кооперативом і його членами є, як правило, кількість, якість та терміни поставки продукції на переробку; обсяг закупівель засобів виробництва; обсяг і характер послуг, що надаються кооперативом; способи і засоби доставки та пакування продукції та ін. Особлива увага приділяється якості продукції.

Порушення умов договору означає для сільськогосподарського товаровиробника втрату чесної репутації, що унеможливорює здійснення сільськогосподарської діяльності у майбутньому.

2.4 Правове регулювання самоврядування у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах

Специфічною ознакою будь-яких кооперативів, у тому числі й сільськогосподарських обслуговуючих, є наявність незалежних і самостійних органів управління, що функціонують на засадах кооперативного самоврядування. Організаційною основою відносин самоврядування є членство громадян у кооперативі та участь усіх членів в управлінні останнім. Безумовно, слід погодитися із В.І. Семчиком, що поняття «кооперативне самоврядування» і «демократія» за своїм соціально-управлінським призначенням і змістом, правовим визначенням і закріпленням та здатністю бути вагомим засобом регулювання ринкових економічних відносин є тотожними [48, 152]. Адже, у всі часи будь-яка кооперативна організація, у тому числі сільськогосподарська, здійснювала свою діяльність на підставі таких напрацьованих світовою кооперативною теорією та перевірених на практиці демократичних принципів, як самоврядування, гласність, участь членів у вирішенні питань, пов'язаних із діяльністю кооперативу за принципом: 1 член - 1 голос; додержанні вимог гласності при обговоренні та прийнятті рішень із питань діяльності кооперативу; обов'язковості рішень, прийнятих більшістю, для всіх членів кооперативу; відповідальності та підзвітності перед членами кооперативу виконавчих органів управління тощо.

Це, безперечно, сприяє створенню атмосфери єдності членів кооперативу щодо здійснення виробничо-господарської політики.

Управління в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі має характерні особливості, зумовлені тими обставинами, що його члени працюють не в кооперативі, а у власному окремому господарстві. СГОК їм необхідний для отримання послуг, що потрібні їм для ведення власної діяльності. Власники обслуговуючого кооперативу є його клієнтами. Вони мають власну землю, майно і вносять лише частину своєї власності у кооператив у вигляді паїв. В обслуговуючого кооперативу немає землі для сільськогосподарських цілей, а його члени отримують прибуток від діяльності своїх господарств, і кооператив є лише

засобом збільшення цього прибутку. Обслуговуючий кооператив не може бути підприємством з власними цілями, які знаходяться поза інтересами його членів. Тому управління кооперативом будується так, що стає безпосередньо відповідальним перед його власниками.

Одним з принципів діяльності кооперативу є управління ним на демократичних засадах. Цей принцип є головним не тільки тому, що демократичне управління – це елемент кооперативної ідеології, яка віддає пріоритетну роль людині, а не капіталу, а й тому, що це головна запорука ефективної економічної діяльності. Члени кооперативу є його власниками і реалізують своє право власності через участь в управлінні кооперативом. Це характерно не тільки для кооперативів, а й для акціонерних товариств, де власники акцій беруть участь у корпоративному управлінні. Проте, на відміну від акціонерів, члени кооперативу не лише вносять майнові паї, а й беруть на себе зобов'язання щодо ведення спільної діяльності (спільне зберігання продукції, її переробка чи реалізація, спільне забезпечення членів кооперативу засобами виробництва або іншими послугами).

СГОК є продовженням діяльності господарств його членів, тому безпосередньо впливає на них. Вони мають самостійно приймати рішення щодо власних господарств, інакше втратять свою автономію. З цих причин сільськогосподарські виробники мають брати участь в управлінні кооперативом. Без достатнього контролю в управлінні кооперативом важко контролювати хід виконання зобов'язань з боку його членів. У зв'язку з цим демократія в кооперативі підвищує рівень виконання зобов'язань [72, 384].

Дотримання вимог демократії означає обов'язкове виконання принципів та процесуальних правил, спрямованих на забезпечення гарантій повного самоврядування у кооперативах.

Юридичні гарантії забезпечені нормами Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про кооперацію» та полягають у наступному: вичерпне визначення повноважень органів управління кооперативу; своєчасне скликання загальних зборів членів кооперативу, проведення засідань правління та контрольних-ревізійних органів і дотримання регламенту їх роботи; дотримання

правил голосування - відкритого або закритого (таємного) при обранні голови правління кооперативу, а також при вирішенні загальними зборами принципово важливих для діяльності кооперативу питань; виборність голови правління, складу виконавчо-розпорядчих органів і ревізійної комісії кооперативу на строк, визначений в статуті та інших локальних нормативних актах; додержання належного кворуму при проведенні загальних зборів, правління кооперативу, спостережної ради; обрання до органів управління і ревізійної комісії лише членів кооперативу; дострокове відкликання виборних посадових осіб, якщо вони не виправдали довіри членів кооперативу; припинення або скасування незаконного рішення органу управління кооперативу [48, 153].

Відповідно до ст.14 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» вищий орган самоврядування у кооперативі – загальні збори, які проводяться щорічно після закінчення фінансового року. Вони можуть скликатися позачергово за рішенням правління кооперативу або з ініціативи не менше третини членів кооперативу. Відповідно до встановленої процедури правління кооперативу зобов'язане прийняти рішення про скликання загальних зборів і повідомити членів кооперативу про час, місце їх проведення та порядок денний не пізніше ніж за 10 днів. Загальні збори мають право приймати рішення, якщо на них присутні більше половини членів кооперативу.

Законом України «Про кооперацію» більш детально врегульований як порядок скликання загальних зборів, так і процес прийняття рішень. Зокрема, за ст. 16 згаданого закону, позачергові загальні збори повинні бути скликані протягом 20 днів з дня надходження такої вимоги. У разі незабезпечення правлінням (головою) кооперативу скликання позачергових загальних зборів вони можуть бути скликані особами, які вимагали їх скликання, протягом наступних 20 днів.

У разі, коли з організаційних причин (через територіальне розміщення чи значну кількість членів кооперативу) проведення загальних зборів членів кооперативу неможливе, статутом кооперативу може бути передбачено скликання зборів уповноважених кооперативу. Кількість членів кооперативу, які мають право

делегувати уповноважених, та порядок делегування уповноважених для участі у зборах уповноважених визначаються статутом кооперативу.

Загальні збори членів кооперативу мають право вирішувати питання, якщо на них присутні більше половини його членів, а збори уповноважених - за наявності не менше двох третин уповноважених.

Кожен член кооперативу чи уповноважений кооперативу має один голос, і це право не може бути передано іншій особі.

Рішення загальних зборів членів (зборів уповноважених) кооперативу про прийняття, внесення змін до статуту, вступ до кооперативного об'єднання або вихід з нього та про реорганізацію або ліквідацію кооперативу вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як 75 відсотків членів кооперативу, присутніх на загальних зборах кооперативу. З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів членів (уповноважених) кооперативу, присутніх на його загальних зборах.

Рішення загальних зборів членів (зборів уповноважених) кооперативу приймаються відповідно до його статуту відкритим або таємним голосуванням.

Таким чином, проведений аналіз дає всі підстави стверджувати, що в українському кооперативному законодавстві управління на демократичних засадах є гарантованим.

Управління діяльністю сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів здійснюється відповідними виконавчо-розпорядчими та контрольно-ревізійними органами. Їх призначення та зміст діяльності регламентуються законами та іншими нормативно-правовими актами. Саме функціонування органів управління створює можливість для реалізації права самоврядування.

У кооперативному законодавстві існують дві системи управління: моністична і дуалістична.

Дуалістична система передбачає наявність одного виконавчого органу, тобто правління і одного наглядового органу – спостережна рада. Особи до правління призначаються і звільняються загальними зборами або спостережною радою. Розподіл виконавчих і наглядових функцій гарантується заборонаю обіймати

одночасно посади у зазначених органах. Спостережна рада, кількість членів якої визначається статутом, здійснює контроль за діяльністю виконавчого органу. Члени спостережної ради обираються і відкликаються загальними зборами. Як правило, асоційовані члени кооперативу можуть займати у складі спостережної ради до однієї третини. Дуалістична система управління притаманна таким країнам як Німеччина, Австрія, Італія та деяким іншим [50, 10].

Моністична система відтворює англо-американський варіант управління у кооперативах. Така система передбачає один орган управління - правління. Члени правління призначаються і звільняються загальними зборами. Асоційовані члени також можуть обиратися до складу органу управління, але вони не можуть скласти його більшості. Орган управління може передавати повноваження щодо ведення справ одному або декільком своїм членам або навіть особам, що не перебувають у членських відносинах. Орган управління підзвітний загальним зборам. Суттєвий для кооперативів принцип демократичного управління забезпечується шляхом розподілу повноважень між правлінням та загальними зборами [137, 1].

Незалежно від кількості органів управління, статус загальних зборів фактично у всіх країнах є однаковим. Загальні збори визнаються найвищим органом управління кооперативом.

Історично українське законодавство передбачало дуалістичну модель системи управління. Традиції закладені «Положенням про кооперативи та їх спілки» від 20 березня 1917 року фактично відтворені у сучасному кооперативному законодавстві.

Так, ст. 13 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено, що вищим органом управління кооперативу є загальні збори. До органів управління належить правління кооперативу. У разі потреби кооператив наймає виконавчого директора, утворює спостережну раду. Для підготовки окремих питань загальні збори, а в період між ними - правління кооперативу або спостережна рада можуть утворювати спеціальні комісії з членів кооперативу із залученням як консультантів найманих працівників.

Право кооперативного самоврядування реалізується головним чином шляхом правового визначення повноважень загальних зборів і практичним їх здійсненням у процесі усієї діяльності кооперативу.

Право членів здійснювати управління справами кооперативу визначено законами «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 11, ст. 14), «Про кооперацію» (ст. 12, ст. 15). У них закріплені основні повноваження загальних зборів. Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» до компетенції загальних зборів членів кооперативу належить: вносити зміни й доповнення до статуту, приймати нормативні документи кооперативу; обирати шляхом прямого таємного голосування голову кооперативу та членів правління кооперативу, членів ревізійної комісії (ревізора), членів спостережної ради тощо; заслуховувати звіти органів управління кооперативу про їх діяльність; визначати види й розміри фондів кооперативу, порядок їх формування та використання; затверджувати правила внутрішнього розпорядку; річний звіт і баланс кооперативу; порядок формування і розподілу доходу кооперативу; рішення правління кооперативу про прийняття нових членів; вирішувати питання про вступ кооперативу до об'єднання кооперативів, створення підприємств різних видів; питання про реорганізацію або ліквідацію кооперативу.

Зазначений перелік не є вичерпним, загальні збори мають право приймати будь-які інші рішення, пов'язані зі статутною діяльністю кооперативу.

У ст. 15 Закону України «Про кооперацію» частково змінена компетенція органів управління кооперативу. Загальні збори отримали нові додаткові функції, до яких належать: визначення розмірів вступного та членського внесків та паїв; визначення розмірів оплати праці голови правління, голови ревізійної комісії (ревізора), а також кошторису на утримання апарату органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу; прийняття рішень щодо володіння, користування та розпорядження майном; утворення спеціальних комісій із залученням як консультантів найманих працівників.

Беручи до уваги той факт, що відповідно до Прикінцевих положень Закону України «Про кооперацію», він має переважну силу перед Законом «Про

сільськогосподарську кооперацію», досліджувати органи управління, межі їх повноважень ми будемо спираючись саме на нього.

Законом встановлено, що до компетенції виключно вищого органу самоврядування належить як прийняття статуту кооперативу, так і внесення до нього змін та доповнень. Статут, по-перше, є необхідною умовою державної реєстрації кооперативу, споживчого товариства і є підставою для надання йому правового статусу юридичної особи. А по-друге, правові норми статуту визначають правоздатність кооперативу як для здійснення внутрішньокооперативної діяльності, у тому числі юридичного закріплення прав та обов'язків членів, так і для визнання його повноважень для здійснення зовнішніх відносин.

Будь-який кооператив, у тому числі СГОК, проводить свою діяльність на засадах кооперативного самоврядування, що виявляється в обранні на загальних зборах виконавчо-розпорядчого і контрольно-ревізійного органів та відповідальних посадових осіб (п.2 ст. 15). Обрання загальними зборами двох керівних центрів - ради і правління - має глибокий сенс, оскільки дозволяє реалізувати такі основоположні кооперативні принципи, як самостійність і самоврядування. До функцій ради належить контроль за дотриманням статуту і виконання рішень загальних зборів, затвердження загальних правил ведення діловодства. Правління ж здійснює оперативне управління господарською діяльністю кооперативу. До повноважень загальних зборів належить не лише обрання складу ради і правління, а й контроль за їх діяльністю шляхом заслуховування та затвердження звітів.

Зазначений порядок обрання органів управління та розподіл їх повноважень, на наш погляд, є надійною перепоною бюрократизації, зловживанням та некомпетентності.

СГОК як юридична особа є суб'єктом права власності. Вирішення майнових відносин, що ґрунтуються на цьому праві власності, здійснюється загальними зборами. Саме вони визначають розміри вступного і членського внесків та паїв (п.5 ст. 15). Вирішення питань майнового характеру проводиться шляхом затвердження річних звітів правління, балансів кооперативу (п.3,8 ст. 15), через що здійснюється аналіз членами СГОК позитивних та негативних моментів у

використанні майнових засобів. Безумовно, до компетенції загальних зборів належить прийняття рішень щодо володіння, користування та розпорядження майном. Але в статуті бажано було б визначати перелік угод, укладання яких потребує рішення загальних зборів, і їхню вартість. Інакше повноваження загальних зборів із прийняття рішень з усіх угод з майном може стати перешкодою в діяльності кооперативу [26, 16].

Вищий орган кооперативного самоврядування вирішує низку організаційно-правових питань. Зокрема, приймають рішення про ліквідацію та реорганізацію, про вступ кооперативу до кооперативних об'єднань (п. 12, 13 ст. 15) Організаційно-правовими є також питання щодо формування складу кооперативу. Це питання про вступ громадян до членів кооперативу та припинення членства, що затверджується загальними зборами (п.9 ст. 15).

Новацією Закону України «Про кооперацію» є розширення кола повноважень загальних зборів такими питаннями, як визначення розмірів оплати праці голови правління, голови ревізійної комісії (ревізора), а також кошторису на утримання апарату органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу; утворення спеціальних комісій із залученням як консультантів найманих працівників.

Щодо оплати праці, то ми погоджуємося із позицією В.В. Зиновчука, який стверджує, що в сучасних умовах у зв'язку із значним ускладненням завдань, що доводиться вирішувати правлінню кооперативу, усе частіше підтримується пропозиція щодо грошової винагороди членам правління. Формами такої винагороди є: а) встановлення річної ставки члена правління; б) гонорар за участь у кожному засіданні правління; в) відшкодування витрат, пов'язаних з роботою в правлінні; г) участь у програмах стимулювання найманих працівників (наприклад, страхування життя, медичне страхування, пенсійні програми тощо); д) комбінація попередніх варіантів. Винагорода за працю членам правління повинна передбачатися статутами, а її конкретний розмір має бути погоджений із загальними зборами [35, 231].

Незрозумілою є норма щодо можливості утворювати спеціальні комісії із залученням як консультантів найманих працівників рішенням загальних зборів. Адже питаннями залучення фахівців опікується правління кооперативу (ст. 16) та спостережна рада.

Важливу роль у здійсненні самоврядування відведено правлінню кооперативу. Правління є колегіальним виконавчо-розпорядчим органом, який у своїй діяльності відповідальний перед загальними зборами. Воно обирається загальними зборами членів кооперативу, до складу якого входить не менш як 10 членів. Термін повноважень правління не може перевищувати 3 роки (п. 1 ст. 15 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Законом України «Про кооперацію» цей термін збільшений до 5 років, що, на наш погляд, є безпідставним, оскільки процедура відкликання складу правління є складнішою ніж продовження терміну його повноважень.

Якщо кількість членів сільськогосподарського кооперативу є меншою від зазначеної, тобто 10 осіб, то загальні збори обирають голову, який виконує функції правління.

Членом правління кооперативу може бути будь-яка фізична особа, яка має повну дієздатність і не є членом спостережної ради чи ревізійної комісії. Кількісний склад правління, порядок призначення його членів визначаються статутом кооперативу. Порядок скликання та проведення засідань колегіального виконавчого органу встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган кооперативу.

У своїй повсякденній оперативній роботі правління керується тими цілями і завданнями, які визначені загальними зборами. Правління підпорядковане загальним зборам як суб'єкту права самоврядування, діє відповідно до законів «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про кооперацію», статуту кооперативу. Безумовно, члени правління повинні бути достатньо обізнаними з конкретними умовами діяльності кооперативу, економічною ситуацією, в якій він функціонує, соціальними проблемами. Саме від належного виконання правлінням і, в першу

чергу, головою кооперативу функціональних обов'язків залежить рівень ефективності діяльності кооперативу.

За ст. 16 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», виконавчий орган очолює голова кооперативу, який обирається правлінням чи загальними зборами. Голова правління є керівною посадовою особою, яка здійснює і колегіальне, і єдиноначальницьке керівництво діяльністю кооперативу. Функції голови кооперативу та порядок його обрання (відкликання) визначаються статутом кооперативу.

Ураховуючи можливість правління укладати угоди від імені кооперативу та здійснювати представництво у відносинах із третіми особами, доцільно доповнити ст. 16 зазначеного закону положеннями, що закріплюють право голови кооперативу без довіреності діяти від імені кооперативу відповідно до рішень правління, у тому числі представляти інтереси кооперативу, вчиняти правочини від імені кооперативу, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками кооперативу. У разі неможливості виконання головою кооперативу своїх повноважень, закріпити можливість здійснювати його повноваження за одним із членів правління. Інший порядок може бути передбачений статутом або положенням про виконавчий орган кооперативу. Що ж до інших осіб, то вони можуть діяти від імені кооперативу у порядку представництва, передбаченому Цивільним кодексом України.

Компетенція правління визначена у ст. 15 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та ст. 16 Закону України «Про кооперацію». Так, виконавчий орган кооперативу, яким є правління:

- здійснює управління кооперативом у період між загальними зборами членів кооперативу, забезпечує виконання їх рішень;
- представляє кооператив у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами;
- укладає угоди між кооперативом та іншими особами;
- діє від імені кооперативу в межах, передбачених статутом кооперативу.

Перелік повноважень може бути розширений, або, навпаки, звужений вищим органом управління кооперативу або статутом. (ст. 16 Закону України «Про кооперацію»).

Правління і голова кооперативу несуть відповідальність за всю його діяльність, забезпечення збереження товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів та іншого майна, додержання вимог самоврядування, за неналежне виконання своїх службових обов'язків посадовими особами та ін.

На жаль, питання припинення повноважень голови правління та його членів навіть не згадані ні законом «Про сільськогосподарську кооперацію», ні законом «Про кооперацію». Пропонуємо внести норму до Законів України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», яка б визначила підстави, умови та наслідки припинення повноважень голови та членів правління.

За ст. 17 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», правління кооперативу може наймати виконавчого директора для оперативного управління діяльністю кооперативу. Адже посадові особи виконавчого органу – це, як правило, сільськогосподарські товаровиробники, які не мають спеціальної підготовки, достатнього досвіду й часу для щоденного управління підприємством у сфері агробізнесу. Управління ж поточною діяльністю кооперативу потребує відповідної освіти, певного досвіду роботи в управлінні підприємством та організаційних здібностей. Виконавчий директор не може бути членом кооперативу, він виконує свої функції на умовах контракту, який укладає з ним правління кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням кооперативу. Виконавчий директор та дирекція повинні діяти виключно в інтересах кооперативу, добросовісно, розумно і фахово. Вони повинні вживати заходи щодо охорони конфіденційності інформації, яка складає комерційну таємницю і яка стала їм відома у зв'язку із здійсненням ними своїх повноважень. Оскільки на виконавчого директора (дирекцію) покладається здійснення оперативного управління справами кооперативу, то до його компетенції можна віднести й можливість найму працівників і організацію їх праці; реалізацію програм розвитку кооперативу, затверджених загальними зборами членів кооперативу; використання

відповідно до кошторисів чи інших документів фінансових ресурсів кооперативу і т.д. Але при цьому важливо розмежувати компетенцію правління кооперативу і виконавчого директора (дирекції). І якщо перше визначає в цілому основні напрями реалізації політики кооперативу, то завданням виконавчого директора (дирекції) є їх реалізація [58].

Залучення професійних менеджерів на умовах контракту є, на наш погляд, непродуманим рішенням, що зумовить небажані наслідки для кооперативу. Адже контракт є різновидом трудового договору, відповідно відносини між менеджером і кооперативом розглядаються як трудові, тобто працівникові забезпечуються всі гарантії, пільги та компенсації, встановлені законодавством про працю.

Між тим, усі розвинуті країни чітко та недвозначно виводять відносини між будь-яким товариством та його посадовими особами з під сфери дії трудового права, кваліфікуючи договори між посадовою особою та товариством як договір щодо надання послуг [30].

Слід урахувати й те, що трудове право підтримує більш слабку сторону трудових відносин – працівника, надаючи йому цілий спектр можливостей у захисті від роботодавця. Однак, такий захист має поширюватися тільки на тих, хто його дійсно потребує [40, 9], [30].

Ситуація із відновленням за рішенням суду на посаді «неправомірно» звільненого менеджера або директора, який посилається на гарантії від звільнення, передбачені трудовим законодавством, є абсурдом для законодавства будь-якої розвиненої країни. Фактично трудове право зарубіжних країн передбачає обмеження відповідальності працівника, чітку регламентацію його обов'язків та гарантії від безпідставного звільнення. Кваліфікація відносин між корпорацією та її менеджером як таких, що підпадають під сферу дії трудового права, з одного боку, практично виключає можливість застосування концепції фідучіарних обов'язків, а з іншого боку, ускладнює завдання позбутися недобросовісного, некомпетентного, але обізнаного з трудовим правом менеджера. Ще одним спадком радянської системи з її тотальним одержавленням власності є відсутність практики притягнення менеджерів до відповідальності за завдану ними шкоду, окрім

випадків притягнення до кримінальної відповідальності за крадіжку чи шахрайство. Нерозвиненість інституту деліктної відповідальності та, зокрема, відповідальності за порушення фідучіарних зобов'язань є потужним фактором, що стимулює недобросовісну поведінку українських менеджерів [31].

Таким чином, ми вважаємо, слід чітко встановити, що на відносини між виконавчим директором, дирекцією кооперативу та кооперативом трудове право не поширюється, менеджер приймається на роботу та звільняється з посади рішенням правління, прийнятим простою більшістю голосів. Статтю 17 п.2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» викласти у такій редакції: «Виконавчий директор здійснює свою діяльність на умовах цивільно-правового договору, який укладає з ним правління кооперативу від імені кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням». Відповідно внести зміни у п. 2 ст. 15 зазначеного закону, виклавши його наступним чином: «правління від імені кооперативу укладає цивільно-правові договори у разі найму на роботу виконавчої дирекції та оцінює її діяльність»

Без сумніву, за умови ефективного функціонування, кількість членів СГОК буде зростати, що вплине й на систему управління кооперативом. Перед кооперативом постане проблема вибору між збереженням демократичних основ управління із широким залученням членів кооперативу до прийняття принципових управлінських рішень та його ефективністю (зрозуміло, що збільшення кількості суб'єктів, від яких залежить прийняття управлінського рішення, не додає ефективності управлінню). Фахівці з кооперативного менеджменту вважають, що коли баланс влади порушується на користь членів, не завжди демократичний контроль сприяє задоволенню інтересів кооперативу у довгостроковій перспективі. Сучасний кооперативний агробізнес вимагає великих масштабів ділових операцій, виваженої та гнучкої конкурентної політики, вивчення та максимального задоволення потреб кожного члена кооперативу, що неможливо без використання високопрофесійних менеджерів. Зростання ролі найманого управлінського апарату поступово віддаляє членів кооперативу від участі в управлінні своїм підприємством. Як не прикро, але це є

об'єктивним еволюційним процесом подальшого розвитку системи управління в кооперативах [35, 285].

Ця проблема притаманна не лише кооперативам. Її виникнення є характерною тенденцією для всіх підприємств корпоративної власності. З'явилися навіть поняття «управлінська революція» і «менеджерізм», з якими пов'язують зменшення ролі власників капіталу в управлінні своєю корпорацією, а отже, поступовим переходом реальної влади до професійних управлінців (менеджерів) [35, 286].

Слід погодитися із В.В. Зиновчуком, який переконує, що, незважаючи на спільні риси системи управління в кооперативах і звичайних корпораціях, між ними існує принципова різниця. Інтерес члена кооперативу до особистої участі в управлінні своїм підприємством не пов'язаний (чи не стільки пов'язаний) з функціонуванням його капіталу. І це є основоположною домінантою кооперативних відносин. Статус клієнтів-власників змушує членів кооперативу усвідомити, що поєднання господарської і фінансової діяльності логічно вимагає стабільності та тривалості їх відносин з кооперативом і що призначення кооперативу полягає у задоволенні їх довгострокових інтересів, а це робитиме їх небайдужими до участі в управлінні справами власного підприємства [35, 203].

Те, що члени кооперативів беруть більш активну участь в управлінні своїм підприємством, ніж власники звичайних корпорацій, підтверджується представниками європейської та американської шкіл кооперативної думки.

Дуалістична система управління, що притаманна національному законодавству, передбачає наявність одного виконавчого органу, тобто правління, і одного наглядового органу – спостережної ради.

Таким чином, для посилення свого контролю за діяльністю правління і найманої дирекції рядові члени кооперативів можуть створювати спостережні ради. (стаття 18 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію») Наглядовий орган утворюється лише в кооперативах, кількість членів яких не менше 50 осіб. Ми погоджуємося із Я.З. Гаєцькою-Колотило, яка стверджує, що

зазначена норма, по-суті обмежує право членів малих кооперативів, кількістю до 50 осіб, обирати спостережну раду. А тому, друге речення п.1 статті Закону доцільно викласти в такій редакції: «Спостережна рада може створюватися в кооперативах, до складу яких входить не менше 10 членів, а в кооперативах, кількість членів яких більша за 50 осіб, створення спостережної ради є обов'язковим» [17, 146].

За ст. 17 Закону України «Про кооперацію» спостережна рада обирається з членів кооперативу на загальних зборах у кількості 3-5 осіб, які працюють у раді на громадських засадах. Порядок обрання спостережної ради та її голови і прийняття рішень спостережною радою встановлюється Статутом кооперативу. Член спостережної ради не може бути членом правління чи ревізійної комісії.

На жаль, українським кооперативним законодавством не приділяється належна увага такому органу як спостережна рада. Ані законом «Про кооперацію», ані законом «Про сільськогосподарську кооперацію» не визначені функції та коло повноважень наглядового органу. Це є суттєвим недоліком, адже в умовах так званого «менеджерізму» роль кооперативного принципу демократичного керівництва нічого по суті не змінить, якщо має місце потенційний конфлікт між інтересами менеджменту та інтересами членів кооперативу. У першу чергу ця проблема стосується великих кооперативів, де загальні збори як «верховний авторитет» вже не мають можливості самостійно контролювати діяльність менеджерів і правління [136, 1], [138, 179].

Питання, які складають компетенцію спостережної ради, повинні бути відображені в першу чергу в Законі та в Статутах кооперативів. Саме тому є нагальна потреба доповнити статтю 17 Закону України «Про кооперацію» та відповідно ст. 18 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» наступними положеннями:

1. До компетенції спостережної ради належить вирішення питань, передбачених Законом, статутом, а також переданих на вирішення спостережної ради загальними зборами.

2. До виключної компетенції спостережної ради належить:

- підготовка порядку денного загальних зборів, прийняття рішення про дату їх проведення та про включення пропозицій до порядку денного;
- прийняття рішення про проведення чергових та позачергових загальних зборів на вимогу членів кооперативу або за пропозицією правління;
- затвердження умов цивільно-правових договорів, які укладатимуться з виконавчим директором (дирекцією), встановлення розміру їх винагороди;
- внесення пропозицій до загальних зборів про відсторонення голови правління, членів правління від виконання повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови правління;
- відсторонення від виконання повноважень голови правління, дії або бездіяльність якого порушують права членів кооперативу, до вирішення загальними зборами питання про припинення його повноважень;
- обрання аудитора кооперативу та визначення умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг. У разі, якщо спостережна рада відсутня, це питання належить до компетенції правління, якщо інше не встановлено статутом;
- вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції спостережної ради згідно із статутом кооперативу.

3. Питання, що належать до виключної компетенції спостережної ради кооперативу, не можуть вирішуватися іншими органами товариства, крім загальних зборів, за винятком випадків, установлених Законом.

4. Посадові особи кооперативу забезпечують членам спостережної ради доступ до інформації в межах, передбачених Законом та статутом кооперативу.

Суттєвим моментом у законодавчому регулюванні діяльності СГОК є термін повноважень спостережної ради та, відповідно, порядок і підстави дострокового припинення повноважень членів спостережної ради. Ці питання виявилися поза увагою законодавця. На наш погляд, необхідно закріпити на законодавчому рівні можливість визначати підстави та порядок дострокового припинення повноважень членів спостережної ради за рішенням загальних зборів, а також підстави для

припинення повноважень члена спостережної ради без рішення загальних зборів на рівні Статутів .

Першочерговою проблемою, яка на сьогодні фактично не досліджена, є проблема майнової відповідальності посадових осіб за шкоду, заподіяну кооперативу неналежним виконанням своїх обов'язків. Такий стан речей спостерігається й у корпоративному праві. Разом з тим, актуальність порушеного питання надзвичайно важлива з усіх позицій: і з практичної, і з теоретичної. Законодавство багатьох країн регулює такі правовідносини. Наприклад, параграфом 34 Закону про кооперативи Німеччини від 2006 року передбачено, що члени правління несуть майнову відповідальність перед кооперативом за шкоду, заподіяну порушенням своїх обов'язків. Підставами для їх відповідальності є, зокрема, виплата паїв членам кооперативу, нарахування відсотків на прибуток, здійснення платежів, які тягнуть за собою неплатоспроможність кооперативу або борги, що є підставою для порушення справи про банкрутство. Підставою для звільнення членів правління від відповідальності є доказ того, що вони діяли виключно за рішенням загальних зборів. Члени правління несуть відповідальність не тільки перед кооперативом, а й перед кредиторами останнього в частині, де їх вимоги не можуть бути задоволені кооперативом. Відповідальність членів правління перед кредиторами кооперативу не можуть відмінити ні відмова кооперативу від своїх вимог до членів правління, ні мирова угода з ними, ні посилення на рішення загальних зборів, що послужило підставою для їх дій [50, 42-43].

Відповідно до ст. 92 ЦК України, якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі. Така відповідальність має цивільно-правовий характер і настає в силу прямої вказівки закону, незалежно від домовленості сторін (кооперативу і посадової особи). Відмова від застосування відповідальності теж недійсна, оскільки відповідальність передбачена імперативною нормою. Порушенням обов'язків щодо представництва

може бути перевищення повноважень або зловживання ними, недотримання порядку прийняття рішень, недотримання обмежень, встановлених вищим органом, вчинення дій усупереч рішенням вищого органу та ін. [15]. При визначенні підстав та розміру відповідальності членів правління повинні бути взяті до уваги звичайні умови ділового обігу та інші обставини, які мають значення для справи. Загальні умови майнової відповідальності посадових осіб такі: наявність елементів корпоративного правопорушення: порушення норми закону, статуту чи рішення органу управління; вина; причинний зв'язок; настання негативних наслідків.

Якщо майнова шкода у кооперативі не настала, винні дії посадових осіб можуть бути підставою для звільнення, але не для майнової відповідальності. В іншому випадку загальні збори чи спостережна рада мають прийняти рішення про притягнення посадової особи до майнової відповідальності. Шкода може настати внаслідок помилкових дій посадових осіб (із необережності) або внаслідок умисних дій всупереч інтересам кооперативу. Оцінка дій членів органів управління – це дуже відносне поняття, оскільки вона здійснюється, як правило, ретроспективно, після настання негативних наслідків. Юридичне значення помилок може бути різним. Лише окремі помилки можуть бути підставою для майнової відповідальності, зокрема ті, яким можна було запобігти при належному виконанні посадових обов'язків [15].

У кооперативному праві залишається неврегульованим порядок притягнення посадових осіб до відповідальності. Ураховуючи широке коло повноважень правління, у тому числі й укладання угод між кооперативом та іншими особами та здійснення представництва кооперативу у різних відносинах, необхідно внести норму, яка визначала б підстави та межі відповідальності посадових осіб кооперативу.

З метою контролю за фінансово-господарською діяльністю кооперативу Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» ст. 19 передбачається створення ревізійної комісії або ревізора, якщо до складу кооперативу входить менше 10 членів. Ревізійна комісія (ревізор) підзвітна загальним зборам кооперативу й обирається ними з числа членів кооперативу відповідно до порядку

голосування, встановленого статутом кооперативу. Членами ревізійної комісії (ревізором) не можуть бути члени правління кооперативу чи спостережної ради.

Дещо детальніше врегульований порядок діяльності ревізійної комісії (ревізору) ст. 18 Закону України «Про кооперацію». Так, перевірки результатів фінансово-господарської діяльності кооперативу проводяться ревізійною комісією за власною ініціативою, а також за рішенням загальних зборів чи на вимогу не менш як 10 відсотків членів кооперативу. На вимогу ревізійної комісії (ревізора) надаються будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення посадових осіб кооперативу. Ревізійна комісія (ревізор) складає висновок про результати діяльності кооперативу за річними звітами.

Слід погодитися із Я.З. Гаєцькою-Колотило, що немає потреби створювати ревізійну комісію (ревізора) в тих кооперативах, де вже створено спостережну раду [17, 147], оскільки функції ревізійної комісії фактично є складовою функцій спостережної ради. На наш погляд, у першу чергу кооперативи потребують не посилення повноважень ревізійної комісії, а чіткого закріплення ролі й місця зовнішнього аудитора в системі кооперативних відносин та запозичення з іноземного законодавства механізмів, які забезпечують незалежність та відповідальність аудиторів.

Проблемою є те, що в Україні аудиторів не відчувають жодних зобов'язань перед суспільством і є лояльними щодо особи, яка оплачує їхні послуги. Слід сказати, що в українських аудиторів немає серйозної мотивації більше враховувати інтереси інших осіб, ніж безпосереднього наймача, оскільки в Україні ще не склалася практика притягнення аудиторів до відповідальності третіми особами, що покладалися на достовірність фінансової звітності, підтвердженої висновком аудитора. Крім того, на відміну від розвинутих країн, українські аудиторські фірми (враховуючи дочірні фірми «Великої Четвірки») існують у формі товариств з обмеженою відповідальністю чи закритих акціонерних товариств, яка надійно ізолює персональні активи аудиторів від можливих судових позовів [31].

Між тим, наприклад у Німеччині, аудиторське об'єднання, аудитор і аудиторські компанії несуть відповідальність перед кооперативом за умисне або

необережне порушення обов'язків, що покладаються на них у зв'язку із проведенням аудиторської перевірки. У разі завдання збитків через необережність відповідальність не може перевищувати суми в 1 млн. євро по кожному випадку проведеної перевірки. Особи, що заподіяли шкоду кооперативу умисними діями, несуть відповідальність у повному обсязі. Відповідальність несуть не тільки конкретні аудитори, але навіть члени наглядової ради компанії, якщо аудиторська перевірка проводилася аудиторською компанією [50, 42-43].

Проведення періодичних аудиторських перевірок в інтересах самих кооперативів. Законодавство багатьох країн прямо вимагає їх проведення щорічно або ж кожні два роки, залежно від річного обороту. Наприклад, кооперативне законодавство Німеччини передбачає, що зареєстровані кооперативні товариства проводять аудит раз на рік, а при річному обороті менш ніж 1 млн. марок вони перевіряються раз на два роки. При цьому аудит включає в себе не лише оцінку економічної ситуації в кооперативі, а й аналіз здійснення управління та перевірку забезпечення інтересів членів кооперативу [134, 24]. Більше того, питанням аудиторських перевірок присвячено одинадцять параграфів закону про кооперативи від 2006 року (пар. 53 – 64). Аудиторські перевірки обов'язкові і для бельгійського кооперативу. Хоча, на відміну від Німеччини, бельгійське законодавство не встановлює обов'язкового членства кооперативів в аудиторському союзі. Проте, бельгійські кооперативи перебувають у прямій залежності від аудиторів. Так, аудитор призначається строком на 3 роки і протягом усього терміну виконання своїх обов'язків може бути звільнений загальними зборами тільки у винятковому випадку [50, 65].

У різних країнах аудиторські перевірки кооперативів здійснюються різними аудиторськими організаціями та установами. Але, як правило, так склалося історично, кооперативи об'єднуються у різноманітні об'єднання, що діють на кооперативних засадах і здійснюють проведення аудиторських перевірок для своїх членів. Крім аудиторських послуг, ці об'єднання можуть представляти інтереси об'єднаних в них кооперативів, надавати їм консультації та інші послуги, передбачені їх Статутами.

Законодавство окремих країн, зокрема Німеччини, пов'язує створення кооперативів з вимогою вступу, одночасно із реєстрацією кооперативу, до аудиторського об'єднання. Вихід із нього зумовлює припинення діяльності кооперативу за рішенням суду [134, 24].

Ми підтримуємо пропозицію Я. З. Гаєцької – Колотило, яка справедливо стверджує, що, замість створення внутрішнього аудиторського (ревізійного) органу, стаття 19 Закону повинна закріпити право кооперативів створювати аудиторські об'єднання. Визначити, згідно із законодавством про аудиторську діяльність правове положення такого об'єднання, склад, умови ліцензування аудиторської діяльності, повноваження, відповідальність тощо.

Таким чином, система органів управління СГОК, як і будь-якого кооперативу, характеризується трирівневою структурою: загальні збори (збори уповноважених) - правління (на цьому ж рівні може діяти і виконавчий директор (дирекція)) - спостережна рада.

Кожен з цих органів виконує функції, передбачені для них Законом і Статутом, в межах своєї компетенції. При цьому загальні збори можуть вирішувати будь-які питання, пов'язані зі статутною діяльністю кооперативу, і приймати щодо них рішення, а правління кооперативу та спостережна рада – лише ті, які визначені для них у законі чи Статуті.

На підставі викладеного в розділі 2 автор дійшов висновків про наступне:

1. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» засновниками СГОК можуть бути лише громадяни України та створені в Україні юридичні особи. Таке обмеження суперечить не тільки ст.1 згаданого Закону, згідно з якою будь-яка фізична або юридична особа може бути членом кооперативу, а й ст. 7 Закону України «Про кооперацію», де зазначено, що засновниками кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи України та іноземних держав, які беруть участь у діяльності кооперативів через своїх представників.

Така невідповідність повинна бути усунена шляхом внесення змін у п. 2 ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» щодо права членства громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також юридичних осіб України та іноземних держав, які беруть участь у діяльності кооперативів через своїх представників. Особливо слід враховувати те, що наявність в українському законодавстві норми, що обмежує право вступу до СГОК іноземних громадян та юридичних осіб, може стати гальмом на шляху євроінтеграції України.

2. Згідно зі ст. 29 Закону України «Про кооперацію» майно неподільного фонду СГОК не підлягає поділу між членами кооперативу і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям).

Таким чином, порядок ліквідації сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, в частині вирішення подальшої долі активів, визначений Законом України «Про кооперацію» та Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» цілком відповідає вимогам ст. 157.13 Податкового кодексу України, що свідчить про фактичне підтвердження правового статусу сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, як неприбуткової організації.

3. Незважаючи на загрози, які приховуються в асоційованому членстві, його роль надто важлива і відмовлятися від такого вагомого джерела фінансування не

доцільно. Тому фактично всі європейські країни намагаються так збалансувати правове становище асоційованих членів, щоб нейтралізувати всі можливі ризики, пов'язані із наявністю членів – інвесторів.

Беручи до уваги європейський досвід регулювання асоційованого членства, пропонуємо закріпити у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» норму щодо участі асоційованих членів у голосуванні, але з обмеженням до 30 відсотків від загальної кількості голосів.

Підставою для припинення членства є виключення з членів кооперативу. Цей захід є надзвичайним фактично у всіх країнах. Залежно від історичних, економічних умов розвитку кооперативного руху, підстави для припинення членства у різних країнах різняться. Вважаємо, що підстави для примусового припинення членства, з огляду на світовий кооперативний досвід, повинні бути зазначені на локальному рівні, саме у статуті СГОК, а не в законі. Це, безумовно, гарантія кооперативу самостійно формувати колектив.

Підстава для припинення членства – несхвалення загальними зборами рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу – не має сенсу, оскільки відносини членства виникають з моменту затвердження рішення правління загальними зборами. Отже, не набуте членство припинитися не може.

5. Відсутність у переліку прав, зосереджених у приписах ст. 11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», права члена кооперативу на освіту та інформацію може призвести до негативних наслідків. Між тим, вплив зазначених чинників на діяльність кооперативу неможливо переоцінити, адже отримання будь-якої інформації сприяє підвищенню ефективності діяльності кооперативу; поширення сприятливої для кооперативу інформації покращує його імідж; відсутність у членів інформації про господарську діяльність кооперативу виключає їх можливість контролювати керівництво кооперативу і призводить до видозміни кооперативів у суто підприємницькі товариства.

Безумовно, принцип освіти та інформації реалізується шляхом закріплення відповідних прав, дотримання яких є гарантом стабільності кооперативу, і створює передумови для успішної діяльності й подальшого розвитку.

Надання доступу до інформації потребує адекватних дій щодо її захисту. Пропонуємо, зокрема, ввести конкретні санкції за порушення умов про конфіденційність і закріпити їх у статуті або інших внутрішніх документах.

6. Пайовий внесок – це грошові кошти й матеріальні ресурси у вартісному вираженні (кошти та ін.), що вносяться членом (фізичною чи юридичною особою) для створення й діяльності кооперативу, а пай є складовою пайового внеску, правом, зміст якого становить певний комплекс прав та обов'язків, що виникають у члена кооперативу після виконання всіх умов, пов'язаних із набуттям членства.

8. Питання регулювання відносин СГОК з власними членами недостатньо досліджено в Україні. Світовій кооперативній практиці притаманні договірні відносини між кооперативом та його членом, які, як правило, мають тривалий та поновлюваний характер.

9. Історично українське законодавство передбачало дуалістичну модель системи управління. Обрання загальними зборами двох керівних центрів – ради і правління – має глибокий сенс, оскільки дозволяє реалізувати такі основоположні кооперативні принципи, як самостійність і самоврядування. Зазначений порядок обрання органів управління та розподіл їх повноважень, на наш погляд є надійною перешкодою бюрократизації, зловживанням та некомпетентності.

10. Ураховуючи можливість правління укладати угоди від імені кооперативу та здійснювати представництво у відносинах із третіми особами, доцільно доповнити ст. 16 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» положеннями, що закріплюють право голови кооперативу без довіреності діяти від імені кооперативу відповідно до рішень правління, у тому числі представляти інтереси кооперативу, вчиняти правочини від імені кооперативу, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками кооперативу. У разі неможливості виконання головою кооперативу своїх повноважень треба закріпити можливість здійснювати його повноваження за одним із членів правління.

11. Пропонуємо внести норму до Законів України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», яка б визначила підстави, умови та наслідки припинення повноважень голови та членів правління.

12. Слід встановити, що на відносини між виконавчим директором, дирекцією кооперативу та самим кооперативом трудове право не поширюється, менеджер приймається на роботу та звільняється з посади рішенням правління, прийнятим простою більшістю голосів. Статтю 17 п.2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» викласти у такій редакції: «Виконавчий директор здійснює свою діяльність на умовах цивільно-правового договору, який укладає з ним правління кооперативу від імені кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням.». Відповідно внести зміни у п. 2 ст. 15 зазначеного закону, виклавши його наступним чином: «Правління від імені кооперативу укладає цивільно-правові договори у разі найму на роботу виконавчої дирекції та оцінює її діяльність».

13. Питання, які складають компетенцію спостережної ради, повинні бути відображені в першу чергу в Законі та в статуті кооперативу. Саме тому є нагальна потреба доповнити статтю 17 Закону України «Про кооперацію» та відповідно ст. 18 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» приписами, які містять перелік повноважень спостережної ради

14. Ураховуючи широке коло повноважень правління, у тому числі й укладання угод між кооперативом та іншими особами та здійснення представництва кооперативу у різних відносинах, необхідно внести норму, яка визначала б підстави та межі відповідальності посадових осіб кооперативу.

15. Ураховуючи те, що функції ревізійної комісії фактично є складовою функцій спостережної ради, у першу чергу кооперативи потребують не посилення повноважень ревізійної комісії, а чіткого закріплення ролі й місця зовнішнього аудитора в системі кооперативних відносин.

ВИСНОВКИ

Виходячи з викладених у дисертації теоретичних положень, на основі аналізу національного законодавства та законодавства зарубіжних країн, спеціальної літератури щодо правового регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні, автор дійшов наступних висновків:

1. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, як форма господарювання, мають особливості організаційної побудови, системи управління, майнових відносин, фінансової діяльності. Незважаючи на трансформацію кооперативних принципів у різні історичні періоди, критеріями ідентичності будь-якого сільськогосподарського кооперативу, у тому числі СГОК залишилися: корпоративний характер; мета створення кооперативу, а саме обслуговування клієнта-власника; неприбуткова природа кооперативу, що обумовлено метою й реалізується через механізм кооперативних виплат.

2. Згідно із Декларацією про кооперативну ідентичність, і виробничі і обслуговуючі кооперативи мають єдину сутність, спільну мету, яка полягає у задоволенні матеріальних та інших потреб своїх членів. Розмежування між виробничими і обслуговуючими кооперативами, шляхом віднесення перших до підприємницьких, а других – до непідприємницьких організацій не відповідає кооперативній природі. Таким відособленням виробничих і обслуговуючих кооперативів фактично створені обмеження для побудови вертикальної багаторівневої кооперативної системи.

3. Початок нової кодифікації законодавства про діяльність СГК покладено Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року. Продовжив формування кооперативного законодавства Закон України «Про кооперацію», прийнятий Верховною Радою України 10 липня 2003 року.

Галузевий Закон України «Про кооперацію» не регламентує специфіки оподаткування кооперативів, зокрема недопущення подвійного оподаткування

доходів від кооперативної діяльності. Така невизначеність є підґрунтям для існування численних суперечностей між податковим та кооперативним законодавством, зокрема щодо визначення неприбуткового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Суттєвими вадами Закону України «Про кооперацію», слід відзначити такі, як відсутність правового регулювання діяльності кредитних, страхових, житлових, садівничих, житлово – та гаражно - будівельних кооперативів.

4. Структура і зміст законодавства про кооперативи вимагає істотного корегування. Пропонується закріпити у ЦК України таку організаційно – правову форму як кооператив; навести узагальнююче поняття кооперативу, яке відповідає Декларації про кооперативну ідентичність, встановити суттєві ознаки такої форми і найзагальніші положення, які регламентують правовий статус кооперативу. Загальні положення про окремі види кооперативів повинні бути врегульовані в Кооперативному кодексі України, який стане єдиним консолідованим актом.

5. Закони України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію» мають вади, наявність яких може суттєво вплинути на гармонізацію українського законодавства із європейським. Пропонуємо об'єднати принципи, проголошені у п.1 та 4 ст. 3 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», («добровільність членства фізичних і юридичних осіб в кооперативі та безперешкодний вихід з нього» та «відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає користуватися послугами цього кооперативу та у разі потреби погоджується брати участь у фінансуванні його на умовах, встановлених статутом кооперативу») в один, закріпивши можливість вступу до сільськогосподарського кооперативу будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка займається сільськогосподарською діяльністю, незалежно від наявності статусу сільськогосподарського товаровиробника, з внесенням відповідних змін до ст.1 зазначеного закону.

Наявність в українському законодавстві норми, що обмежує право вступу до СГОК іноземних громадян та юридичних осіб може стати гальмом на шляху євроінтеграції України. Така невідповідність повинна бути усунена шляхом

внесення змін у п. 2 ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» щодо права членства громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також юридичних осіб України та іноземних держав, які беруть участь у діяльності кооперативів через своїх представників.

Пропонуємо внести зміни у ст. 11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» шляхом закріплення права члена кооперативу на освіту та інформацію. Адже вплив зазначених чинників на діяльність кооперативу не можливо переоцінити. Отримання будь-якої інформації сприяє підвищенню ефективності діяльності кооперативу; розповсюдження сприятливої для кооперативу інформації покращує його імідж; відсутність у членів інформації про господарську діяльність кооперативу виключає їх можливість контролювати керівництво кооперативу і приводить до переродження кооперативів у суто підприємницькі товариства.

Приймаючи до уваги європейський досвід правового регулювання, з метою активізації вступу до СГОК на умовах асоційованого членства переробних, харчових та агросервісних підприємств, пропонуємо закріпити у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» норму, щодо участі асоційованих членів у голосуванні з правом ухвального голосу. Враховуючи світову практику, з обмеженням до 30 відсотків від загальної кількості голосів.

З метою зниження ризику відхилення від кооперативних принципів, що дискредитує кооперативну ідею і гальмує її розвиток, вважаємо за доцільне, на рівні закону, передбачити проведення моніторингу відповідності кооперативів кооперативним принципам,.

Викласти на рівні закону кооперативні принципи, які проголошені Декларацією про кооперативну ідентичність, та мають винятково важливе значення для ідентифікації кооперативу як такого, а саме: принцип освіти, підвищення кваліфікації, інформації; принцип співпраці між кооперативами, принцип турботи про суспільство. Закріпити на рівні закону напрями державної підтримки СГОК.

6. З метою удосконалення понятійного апарату галузевого законодавства запропоновано викласти абзац 5 ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську

кооперацію» в такій редакції: «сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є неприбутковою юридичною особою, утвореною шляхом добровільного об'єднання фізичних або/і юридичних осіб, які займаються сільськогосподарською діяльністю, для задоволення спільних економічних, соціальних, культурних та інших потреб на основі кооперативних принципів».

7. Відповідно до п.2 ст.11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», члени кооперативу зобов'язані брати участь у господарській діяльності СГОК в обсязі, що становить більшу частину річного обороту діяльності, яка кооперується. Тобто не менш як 50% виробленої продукції повинно реалізовуватися через кооператив. В умовах становлення кооперативного сектору в АПК необхідно збільшити відсоток до ста, унеможливив тим самим конкуренцію тим видам діяльності, якими кооператив займається.

8. Питання регулювання відносин СГОК з власними членами не достатньо досліджено в Україні. Світовій кооперативній практиці притаманні договірні відносини між кооперативом та його членом, які, як правило, мають довгостроковий та поновлюваний характер. При надзвичайно великій різноманітності договірних зв'язків непорушним правилом є наявність санкцій при порушенні умов договору як з одного так і з іншого боку. Запозичення такого досвіду суттєво вплине на стійкість кооперативу, особливо у перші роки створення.

9. В роботі запропоновано доповнити ст. 16 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» положеннями, що закріплюють право голови кооперативу без довіреності діяти від імені кооперативу відповідно до рішень правління, в тому числі представляти інтереси кооперативу, вчиняти правочини від імені кооперативу, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками кооперативу. У разі неможливості виконання головою кооперативу своїх повноважень, закріпити можливість здійснювати його повноваження, за рішенням правління, одному із членів правління. Інший порядок може бути передбачений статутом або положенням про виконавчий орган кооперативу.

10. В роботі обґрунтовано доцільність укладання із виконавчою дирекцією цивільно – правових угод, відповідно статтю 17 п.2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» слід викласти у такій редакції «Виконавчий директор здійснює свою діяльність на умовах цивільно – правового договору, який укладає з ним правління кооперативу від імені кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням»;

11. Приписи, що містять перелік повноважень спостережної ради, повинні бути відображені як у кооперативних законах так і в статутах кооперативів. Саме тому пропонуємо доповнити статтю 17 Закону України «Про кооперацію» та відповідно ст. 18 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» приписами, які містять чіткий перелік повноважень спостережної ради, а саме проведення та про включення пропозицій до порядку денного; прийняття рішення про проведення чергових та позачергових загальних зборів на вимогу членів кооперативу або за пропозицією правління; затвердження умов цивільно-правових договорів, які укладатимуться з виконавчим директором (дирекцією), встановлення розміру їх винагороди; внесення пропозицій до загальних зборів про відсторонення голови правління, членів правління від виконання повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови правління; відсторонення від виконання повноважень голови правління, дії або бездіяльність якого порушують права членів кооперативу, до вирішення загальними зборами питання про припинення його повноважень; обрання аудитора кооперативу та визначення умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг.

12. У кооперативному праві залишається неврегульованим порядок притягнення посадових осіб кооперативу до відповідальності. Враховуючи широке коло повноважень правління, у тому числі й укладання угод між кооперативом та іншими особами та здійснення представництва кооперативу у різних відносинах, необхідно внести норму, яка визначала б підстави та межі відповідальності посадових осіб кооперативу.

13. В сучасних умовах, кооперативи потребують, в першу чергу, не посилення повноважень ревізійної комісії, а чіткого закріплення ролі і місця зовнішнього

аудитора в системі кооперативних відносин, та запозичення з іноземного законодавства механізмів, які забезпечують незалежність та відповідальність аудиторів.

ДОДАТОК А

**Національний університет біоресурсів і
природокористування України**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТА ПРАВОЗНАВСТВА**

№ 97 від 17. 12. 2010 р.

м. Київ

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Основні положення дисертаційного дослідження Чурилової Тетяни Миколаївни з теми «Правове регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні» впроваджені у навчальний процес при викладанні навчальної дисципліни «Аграрне право» для студентів юридичного факультету ННІ земельних ресурсів та правознавства за напрямом 6.030401 «Право» ОКР «Бакалавр».

Акт впровадження обговорений та схвалений на засіданні Вченої ради ННІ земельних ресурсів та правознавства (протокол № 3 від 29.11.2010 р.).

**Директор Навчально-наукового інституту
земельних ресурсів та правознавства
д.ю.н., професор**

В. І. Курило

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абова Т. Е. Кооперативы как субъекты гражданского права / Т. Е. Абова // Субъекты гражданского права: сб. статей. – М., 2000. – С. 63 – 74.
2. Абова Т. Е. Производственные кооперативы в России. Правовые проблемы теории и практики / Т. Е. Абова // Государство и право. – 1998. – №8. – С. 74.
3. Аграрная реформа в Российской Федерации: правовые проблемы и решения / [Башмаков Г. С., Беляева З. С., Козырь М. И. и др.] ; отв. ред.: З. С. Беляева, О. А. Самончик. – М., 1998. – 226 с.
4. Аграрне право України : підручник. – [2-ге видання, перероб. та доп.]. – [за ред. В. З. Янчука]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 709 с.
5. Актуальные проблемы развития потребительской кооперации. – М., 1997. – 32-34 с.
6. Альтшуль Г. Н. К вопросу формирования законодательной базы о кооперативах ; под ред. С. В. Смолянского. – М., 1996 – . – Т. 2 : Производственные кооперативы в России на пороге XXI века. – 1996. – 235 с.
7. Бабаев В. Ю. Державне регулювання розвитку обслуговуючої кооперації в аграрній сфері: дис. ... кандидата наук з державного управління : 25.00.02 / Бабаєв Валерій Юрійович. – Х., 2007. – 222 с.
8. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Бабенко Станіслав Григорович. – К., 2004. – 32 с.
9. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1963. – 196 с.
10. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь : в 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – Санкт-Петербург. – 1895 – . – Т. 16. – 1985. – 156 с.

11. Буздалов И. Н. Возрождение кооперации / И. Н. Буздалов. – М. : Экономика, 1990. – 175 с.
12. Вимоги щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу [Електронний ресурс] : затверджено наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 09.06.2004 р. № 65. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0792-04>.
13. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / Ілля Витанович. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.
14. Витте С. Ю. Избранные воспоминания, 1849-1911 гг. / Сергей Юлиевич Витте. – М. : Мысль, 1991. – 708 с.
15. Володимир Кравчук. Відповідальність посадових осіб органів управління юридичних осіб [Електронний ресурс] / Кравчук Володимир // Юридичний радник. – 2006. – № 3(11). – Режим доступу до журн. : <http://www.yurradnik.com.ua/stride/ur/index.php?m=archive&y=2006&>.
16. Выдержки из Декларации о кооперативной идентичности, принятой на Генеральной Ассамблее Международного кооперативного альянса в 1995 р. [Электронный ресурс]. – 1995 р. – Режим доступа : <http://www. Infopravo.by.ru/fed2002/ch05/akt19565.shtm>.
17. Гаєцька-Колотило Я. З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. / Гаєцька-Колотило Ярина Зіновіївна. – К., 2003. – 184 с.
18. Галиновская Е. А. Комментарий к Федеральному Закону «О сельскохозяйственной кооперации» / Галиновская Е. А., Минина Е. Л., Панкратов И. Ф. ; отв. ред. Е. Л. Минина. – М. : Издательская группа ИНФРА-М-Норма, 1997. – 269 с.
19. Гафурова О. В. Права та обов'язки виробничих сільськогосподарських кооперативів [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу : <http://studrada.com.ua/content/12 page=6>.
20. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель ; [перевод Б. Г. Столпнера

- и М. И. Левиной]. – М. : Мысль, 1990. – 480 с.
21. Гончаренко В. В. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив [Електронний ресурс] : практичний посібник / Гончаренко В. В., Гриценко М. П., Воскобійник Ю. П. та ін.. – [2003?]. – 90 с. – Режим доступу до підручника : <http://www.minagro.gov.ua/files/00008020/prakt.pos..doc>.
  22. Гончаренко В. В. Становлення світової системи кредитної кооперації: теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Гончаренко Владислав Васильович. – К., 2002. – 35 с.
  23. Гончаренко В. Кредитна кооперація: збудуємо нову фінансову інфраструктуру села [Електронний ресурс] / Владислав Гончаренко // Дзеркало тижня. – 2006. – № 32(611). – Режим доступу до журн. : <http://www.dt.ua/2000/2040/54301/>.
  24. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В. В. Гончаренко. – К. : Глобус, 1998. – 256 с.
  25. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.
  26. Гриценко М. П. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: створення і діяльність / М. П. Гриценко, О. М. Черниш, О. І. Кузьменко. – К. : Київська обласна дорадча служба, 2005. – С. 68.
  27. Грузинов В. П. Экономика предприятия / В. П. Грузинов, В. Д. Грибов. – М. : ЮНИТИ, 2002. – 310 с.
  28. Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року [Електронний ресурс] : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. № 559 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 42. – Режим доступу : <http://ovu.com.ua/articles/1439-pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-tsilovoyi-ekonomich>.

29. Ельяшевич В. Б. Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве / В. Б. Ельяшевич. – Санкт-Петербург, 1910. – 488 с.
30. Єфіменко А. П. Концептуальні зауваження до проекту закону «Про акціонерні товариства» з огляду на тенденції розвитку іноземного законодавства про корпорації [Електронний ресурс] / А. П. Єфіменко // Корпоративне право. – 2009. – Режим доступу до статті : <http://corpravo.com/biblioteka/statti/jefimenko-a-p-konceptualni-zauvazhenna-do-projektu-zakonu-pro-akcionerni-tovarisstva-z-ogladu-na-tendenciji-rozvitku-inozemnogo-zakonodavstva-pro-korporaciji>.
31. Єфіменко Анатолій. Корпоративне управління за Законом «Про акціонерні товариства»: здобутки та помилки [Електронний ресурс] / Анатолій Єфіменко // Юридичний радник. – 2009. – № 9. – Режим доступу до журн. :<http://corpravo.com/biblioteka/statti/jefimenko-a-p-konceptualni-zauvazhenna-do-projektu-zakonu-pro-akcionerni-tovarisstva-z-ogladu-na-tendenciji-rozvitku-inozemnogo-zakonodavstva-pro-korporaciji>.
32. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. – (Законодавство України). – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.
33. Зассен И. А. Развитие теории кооперации / И. А. Зассен ; [пер. с нем. Н. М. Пакуль]. – Харьков : Книгоиздательство «Союз» Харьковского Кредитного Союза Кооперативов, 1920. – 151 с.
34. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс]. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2768-14>.
35. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу : [2-ге вид., доп. і перероб.] / Віталій Володимирович Зіновчук. – К. : Логос, 2001. – 379 с.
36. Зіновчук В. В. Сільськогосподарська кооперація: теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец.

- 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Зіновчук Віталій Володимирович. – К., 2000. – 35 с.
37. Иоффе О. С. Вопросы теории и права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М., 1961. – 381 с.
38. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1949. – 143 с.
39. История колхозного права: сборник законодательных материалов СССР и РСФСР (1917-1958) в 2 т. / [сост. Волков А. И., Григорьев В. К., Иванов Г. В. и др.]. – Москва, 1959. – Т. 1. – 647 с.
40. Інна Спасибо-Фатєєва Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності / Спасибо-Фатєєва Інна // Українське комерційне право. – 2004. – № 5. – С. 9.
41. Історія споживчої кооперації України / [М. Аліман, С. Бабенко, С. Гелей та ін.]. – Львів, 1996. – 462 с.
42. Кемпбелл Р. Макконнелл Экономикс. Принципы, проблемы и политика : в 2 т. / Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенли Л. Брю. – М. : Республика, 1992. – Т. 1. – 800 с.
43. Ковриженко Д. Кооперація по-новому: між Сциллою радянських стандартів і Харибдою потреб сьогодення [Електронний ресурс] / Д. Ковриженко // Лабораторія законодавчих ініціатив. – 2003. – Режим доступу: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=64&ch_id=9&as=0.
44. Козинець П. Кредитні спілки допомагають державі стати заможнішою / П. Козинець // Вісник кредитних спілок: інформаційний бюлетень. – 1999-2000. – С. 30.
45. Козырь М. И. Сельскохозяйственная кооперация в России: проблемы ее регулирования / М. И. Козырь // Государство и право. – 1998 – № 2. – С. 28.
46. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA>

%2F96-%E2%F0.

47. Концепція Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року [Електронний ресурс] : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.02.2009 р. № 184-р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 14. – Режим доступу : <http://ovu.com.ua/articles/675-pro-shvalennya-kontseptsiyi-derzhavnoyi-tsilovoyi>.
48. Кооперативне право: підручник для кооперативних, сільськогосподарських, економічних, юридичних вищих навчальних закладів і факультетів / [Семчик В. І., Бабенко С. Г., Волик М. П. та ін] ; за ред. В. І. Семчика. – К. : Ін Юре, 1998. – 336 с.
49. Кооперация. Теория, история, практика : избранные изречения, факты, материалы, комментарии / [авт.-сост. К. И. Вахитов]. – [4-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Издательско-торговая корпорация «Данилов и К^о», 2009. – 560 с.
50. Коршунов П. Н. Европейское кооперативное законодательство: учеб. пособие / П.Н. Коршунов, Н. Д. Эриашвили ; под ред. Н. Д. Эриашвили. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 75 с. – (Закон и право).
51. Крашенинников А. И. Международный кооперативный альянс / А. И. Крашенинников. – М. : «Экономика», 1980. – 208 с.
52. Кредитні спілки в Україні: основні засади діяльності : навч. посібн. в 2-х книгах ; за ред. А. Я. Оленчик. – К. : УІРФР, 2005. – .– Кн. 1. – 2005. – 652 с.
53. Левин Э. Что такое кооперация (критический очерк) / Э. Левин // Вестник кооперации. – 1914. – кн. 6-7. – С. 63.
54. Лопина И. М. Федеральный закон «О сельскохозяйственной кооперации» как источник аграрного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Лопина Ирина Михайловна. – М., 2002. – 175 с.
55. Макаренко А. П. Теория и история кооперативного движения : учебное пособие для студентов высших и средних кооперативных учебных заведений / А. П. Макаренко. – М. : ИВЦ «Маркетинг», 2000. – 328 с.

56. Макаренко А. П. Теория кооперации : учебник для кооп. вузов. / [Макаренко А. П., Крашенинников А. И., Кизилевич А. В. и др.]. – М. : Экономика, 1982. – 304 с.
57. Малицкий Н.П. Кооперативное законодательство / Николай Павлович Малицкий. – Прага, 1924. – 49 с. – (Кооперативная Библиотека).
58. Марвін А. Шаарс. Кооперативи: принципи і практика / Марвин А. Шаарс ; [пер. з англ.]. – К. : ВОКА, 1994. – 66 с.
59. Мартос Б. Теорія кооперації / Мартос Борис Миколайович. – Подєбради, 1923. – 246 с.
60. Материалы Юбилейного XXXI Конгресса МКА (1995). – М. : Центросоюз, 1996. – 45 с.
61. Мацько М. А. Предмет, система, витоки, суб'єкти кооперативного права / М. А. Мацько, В. І. Семчик : [підруч. для кооперат., с.-г., економ., юрид. вищ. навч. закл. і ф-ів] ; за ред. В. І. Семчика. — К. : Ін Юре, 1998. — 336 с. — (Кооперативне право).
62. Молдаван Л. В. Основні закономірності розвитку обслуговуючих кооперативів в Україні / Л. В. Молдаван // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2001. – № 5-6. – С. 15 – 16.
63. Национальный опыт в области содействия кооперативному движению [Электронный ресурс] : резолюция 44-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН от 8 декабря 1989 г. № A/RES/44/58. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/552/99/IMG/NR055299.pdf?>
64. Нерсесянц В. С. Философия права: история и современность [Электронный ресурс] / Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц ; [пер. с немецкого Б. Г. Столпнера и М. И. Левиной]. – М. : Мысль, 1990. – 152 с.. – Режим доступа : http://www.i-u.ru/biblio/archive/nersesyans_low_philosophy/.
65. Нечипоренко О. М. Організаційно-економічні аспекти формування кооперативних підприємств в аграрному секторі економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Нечипоренко Олександр

- Миколайович. – К., 2004. – 21 с.
66. О Примерном Уставе колхоза : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 28 ноября 1969 г. № 910 // Собрание постановлений СССР. – 1969. – № 26. – С. 150.
  67. О сельскохозяйственной кооперации : Федеральный закон от 8 декабря 1995 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1995. – № 50. – С. 4870.
  68. О содействии развитию кооперативов [Электронный ресурс] : рекомендация МОТ от 20.06.2002 г. №193. – Режим доступа : http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_80095.html.
  69. Об объединении всех видов кооперативных организаций [Электронный ресурс] : декрет СНК РСФРР от 29 января 1920 г. // Власть. – 2005. – № 3(606). – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc-rss.aspx? DocsID =540985>.
  70. Ожелевська Т. С. Теорія та правові аспекти кооперації / Ожелевська Т. С. – К. : Аграрна освіта, 2000. – 136 с.
  71. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні: монографія / [Семчик В. І., Кулинич П. Ф., Погрібний О. О. та ін.] ; за заг. ред. В. І. Семчика. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 280 с.
  72. Основи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації: навч. посібник / [В. В. Зіновчук, Л. В. Молдаван, В. Б. Моссаковський та ін.] ; за ред. В. В. Зіновчука. — К. : Вища освіта, 2001. — 464 с.
  73. Павленчик Н. Ф. Кооперація в агробізнесі Львівської області: дис. ... канд. екон. наук : 08.07.02. / Наталія Федорівна Павленчик. – Житомир, 2003. – 182 с.
  74. Павлова Э. И. Правовое регулирование организации и деятельности сельскохозяйственных кооперативов за рубежом (на примере Франции) / Э. И. Павлова // Сельскохозяйственная кооперация и право. – Москва, 1993. – С. 164.

75. Павлова Э. И. Роль обслуживающих кооперативов в предпринимательской деятельности крестьян / Э. И. Павлова // Предпринимательская деятельность в сельском хозяйстве России. Правовые вопросы. – М., 1998. – С. 39-53.
76. Пантелеймоненко А. О. Неприбуткова природа кооперативних організацій [Електронний ресурс] / А. О. Пантелеймоненко // Українська кооперація. – 2009. – № 2. – Режим доступу до журн. : <http://www.ukrcoop-journal.com.ua>.
77. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [Електронний ресурс] : затверджено наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0892-99>.
78. Погрібний О. О. Аграрне право : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Багай Н. О., Бондар Л. О., Гуревський В. К. та ін. ; за ред. О. О. Погрібного. — К. : Істина, 2007. – 448 с.
79. Положение о кооперативных товариществах и их союзах : утверждено Временным правительством 20 марта 1917 г. // Собрание узаконений РСФСР. – 1917. – № 72. – С. 414.
80. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [Електронний ресурс] : затверджено наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0288-00>.
81. Положення про Реєстр неприбуткових організацій і установ [Електронний ресурс] : затверджено наказом Державної податкової адміністрації України від 11.07.1997 р. № 232. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0291-97>.
82. Примерный Устав сельскохозяйственной артели : утвержденный постановлением СНК СССР и ЦК ВКПб от 17 февраля 1935 г. // Собрание законодательства СССР. – М. : Известия. – 1935. – № 11. – 82 с.
83. Примерный Устав сельскохозяйственной артели : утвержденный ЦИК и СНК

- СССР 1 марта 1930 г. // Собрание законодательства СССР. – М. : Известия. – 1930. – № 24. – 255 с.
84. Примірний статут колгоспу : науково-практичний коментар. – Київ : Урожай, 1988. – 152 с.
85. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.
86. Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців [Електронний ресурс] : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – С. 263. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.380.17&nobreak=1>.
87. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств [Електронний ресурс] : роз'яснення Вищого Арбітражного суду України від 12.09.1996 р. № 02-5/334. – (Законодавство України). – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v_334800-96.
88. Про затвердження примірних статутів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу [Електронний ресурс] : наказ Міністерства аграрної політики України від 26.06.2003 р. № 191. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.303.0>.
89. Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі у реформуванні економіки України на ринкових засадах : указ Президента України № 1348/2000 від 19.12.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 51. – С. 2198.
90. Про земельну реформу [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради УРСР від 18.12.1990 р. № 563-XII. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=563-12>.
91. Про колективне сільськогосподарське підприємство [Електронний ресурс] : Закон України від 14.02.1992 р. № 2114-XII // Відомості Верховної Ради

- України. – 1992. – № 20. – С. 272. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.80.12&nobreak=1>.
92. Про кооперацію [Електронний ресурс] : Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – С. 35. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.308.3&nobreak=1>.
93. Про кооперацію в СРСР [Електронний ресурс] : Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 26.05.1988 р. № 8998-11. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v8998400-88>.
94. Про кредитні спілки [Електронний ресурс] : Закон України від 20.12.2001 р. № 2908-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – С. 101. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1087.891.7&nobreak=1>.
95. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
96. Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 13.03.1992 р. № 2200-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 25. – С. 355. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2200-12>.
97. Про сільськогосподарську кооперацію [Електронний ресурс] : Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – С. 261. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1086.488.7&nobreak=1>.
98. Про споживчу кооперацію [Електронний ресурс] : Закон України від 10.04.1992 р. № 2265-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – С. 414. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.96.0>.
99. Про сприяння розвитку кооперативів [Електронний ресурс] : рекомендація МОП 20.06.2002 р. № 193. – Режим доступу : <http://www.infopravo.by.ru/fed2002/ch05/akt19565.shtm>.
100. Решение партии и правительства по хозяйственным вопросам : [сб. док. за 50

- лет] : в 5 т. / [сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков]. – М. : Политиздат, 1968 – . – Т. 4 : 1953-1961 годы. – 1968. – 783 с.
101. Сельскохозяйственная кооперация в СССР и во Франции : по материалам 1 франко-советского симпозиума по вопросам сельскохозяйственного права / под ред. Н. И. Краснова. – М., 1983. – 120 с.
102. Сельскохозяйственная кооперация и право / З. С. Беляева, М. И. Козырь, О. А. Самончик. – М. : Институт государства и права РАН, 1993. – 197 с.
103. Сельскохозяйственная кооперация: теория, мировой опыт, проблемы возрождения / [В. Д. Мартынов, Л. А. Овчинцева, А. В. Петриков и др.] ; отв. ред. И. Н. Буздалов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Мн. «Армита – Маркетинг, Менеджмент», 1998. – 256 с.
104. Семчик В. И. Кооперация и право в СССР / Виталий Иванович Семчик. – К., 1991. – 148 с.
105. Семчик В. І. Законодавство України про кооперацію: порівняльний аналіз / В. І. Семчик ; за ред. В. В. Цветкова, Є. Б. Кубко // Реферативний огляд чинного законодавства України. – К. : Салком, 2000. – С. 143-155.
106. Советское гражданское право : учебник / [под ред. О. А. Красавчикова]. – М. : Высшая школа. – 1985. – Т. 1. – 544 с.
107. Сонін О. М. Правові основи виникнення сільськогосподарських кооперативів / О. М. Сонін // Право України. – 1992. – № 1. – С. 15-17.
108. Степанов Д. Формы реорганизации некоммерческих организаций / Д. Степанов // Хозяйство и право [приложение к журналу]. – 2003. – № 10. – С. 6.
109. Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях / И. Т. Тарасов. – [вып. 2]. – Ярославль, 1880. – 666 с.
110. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации. – [3-е изд. доп.]. – М., 1992. – 495 с.
111. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский ; предисл., коммент. Л. А. Булочникова, Г. Н. Сорвина, Т. П. Субботина. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.

112. Тычинин С. В. Потребительская кооперация с позиций гражданского права / С. В. Тычинин // Юрист. – 2003. – № 8.
113. Федорович В. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні / В. Федорович. – Львів : Атлас, 1998. – 144 с.
114. Фермерська кооперація. Історія, стан і перспективи // Сільські обрії. – 1995. – № 9-10.
115. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – (Законодавство України). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.
116. Чаянов А. В. Краткий курс кооперации / А. В. Чаянов. – М. : Центральное товарищество «Кооперативное издательство», 1925. – 90 с.
117. Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / Александр Васильевич Чаянов. – М. : Наука, 1991. – 456 с.
118. Чернов К. В. Организация и деятельность сельскохозяйственных кооперативов Испании: правовые проблемы : [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Чернов Кирилл Валерьевич. – М., 2006. – 288 с. – Режим доступа к дис. : <http://www.dslib.ru/zem-pravo/chernov.html>.
119. Черноморец А. Е. Правовое регулирование отношений собственности в сельскохозяйственной кооперации: история и современность / А. Е. Черноморец // Сельскохозяйственная кооперация и право. – М., 1993. – С. 68 – 69.
120. Чернышевский Н. Г. Капитал и труд / Н. Г. Чернышевский. – М. : Мысль, 1987. – Т. 2. – 386 с.
121. Ш. Фурье. Избранные сочинения / Фурье Ш. – Л. : Изд-во Академии Наук СССР, 1951. – Т. 2. – 396 с.
122. Швец В. Н. Кооператив как особая организационно-правовая форма юридического лица [Электронный ресурс] / В. Н. Швец // Представительная власть. – 2007. – № 3(76). – Режим доступа : <http://www.pvlast.ru/archive/index.388.php>.
123. Эрделевский А. М. О защите личных неимущественных прав акционеров / А.

- М. Эрделевский // Хозяйство и право. – 1997. – № 6. – С. 70.
124. Юшкевич В. А. Наполеон I на поприще гражданского правоведения законодательства / В. А. Юшкевич. – М., 1905. – 403 с.
  125. Aschoff G. The German cooperative system / Aschoff G., Henningsen E. – М. : Frai a, 1986. – 160 p.
  126. Chappenden W. J. Handbook to the Industrial and Provident Societies Act 1965 / J. W. Chappenden. – Manchester, 1966. – 9 p.
  127. Chappenden W. J. Registry of Friendly Societies, Guide to the Law relating to Industrial and Provident Societies / J. W. Chappenden. – London, 1978. – 5 p.
  128. G. de Charrin, Les agriculteurs et leurs cooperatives / G. de Charrin. – Paris: Synercau, 1977. – 89 p.
  129. Kodolitsch-Jonas Tilka-S. Die Europäische Genossenschaft in identitätsorientierter Betrachtung / Kodolitsch-Jonas Tilka-S. – Zeitschrift für das gesamte Genossenschaftswesen. – 2000. – № 49. – S. 62.
  130. Ley 27/1999, de 16 de julio, Cooperativas de Espana [Электронный ресурс] // Boletin oficial Espanol. – 1999. – Режим доступа : http://noticias.juridicas.com/base_datos/Privado/127-1999.html.
  131. Loi no 92-643 du 13 juillet 1992 relative ä la modernisation des entreprises cooperatives [Электронный ресурс] // Journal Officiel du 14 juillet 1992. – № 162. – Режим доступа : <http://www.fncc.coop/docs/loi1992.pdf>.
  132. Mevellec P. Nouveaux outils financiers ou nouvelles organizations / Mevellec P. – Recma, 1989. – № 32. – 70 p.
  133. Munkner Cooperative Principles and Cooperative Law / Hans-H., Munkner ; 4th Reprint Institut far Cooperation in Entwicklungslandern. – Marburg/Lahn, 1981. – 18 p.
  134. Munkner Hans-H. Cooperative Law in the Federal Republic of Germany / Hans-H. Munkner. – Marburg, 1989. – 24 p.
  135. Roy, Ewel Paul Cooperatives: Development, Principles and Management / Ewel Paul Roy. – 4 Ed. – Danville, Illinois: The Interstate Printers and Publishers, Inc., 1981. – 628 p.

136. Snaith I. Corporate Governance // Journal of Co-operative Studies. – vol. 34. – 2001, № 1(101). – P. 1. – (Corporate Governance at the margins).
137. Snaith I. Handbook of Industrial and Provident Societies Law / I. Snaith. – Manchester : «Holyoake Books», 1998. – 4 p.
138. Snaith I. Regulating Industrial and Provident Societies : edited by Milman D. Oxford. // Regulating Enterprise – Law and Business Organisations in the UK. – «Hart», 1999. – P. 179.

Чурилова Т.М. Правове регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. / Чурилова Тетяна Миколаївна. – К., 2011. – 202 с.